

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПИСЬМЕНСЬКА ОКСАНА ВІКТОРІВНА

УДК 343:541

ДИСЕРТАЦІЯ
РОЗБЕЩЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ: СКЛАД ЗЛОЧИНУ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ РЕАГУВАННЯ

Спеціальність – 081 Право

Галузь знань – 08 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Письменська Оксана Вікторівна**

Науковий керівник: **Вітвіцький Сергій Сергійович**, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Кропивницький – 2025

АНОТАЦІЯ

Письменська О. В. Розбещення неповнолітніх: склад злочину та кримінально-правові засоби реагування. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2025.

Дисертація є комплексним монографічним дослідженням складу злочину розбещення неповнолітніх та кримінально-правових засобів реагування на осіб, які його вчинили. У дисертації розв’язано наукове завдання, яке полягало у розробленні теоретико-прикладних засад кримінально-правового реагування на вчинення розбещення неповнолітніх як злочину, передбаченого ст. 156 КК України, формулюванні на цій основі пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства України, розробленні рекомендацій з підвищення ефективності практики його застосування.

Робота складається із чотирьох розділів.

У першому розділі з використанням кількісних методів дослідження продемонстровано сучасний стан та особливості кримінально-правової протидії розбещенню неповнолітніх в сучасній Україні. Проведений аналіз дав змогу встановити низку тенденцій реалізації кримінально-правової політики з протидії розбещення неповнолітніх протягом 2014 – 2023 рр. Із-поміж іншого в процесі дослідження виявлено, що серед кримінальних правопорушень, які посягають на нормальний статевий розвиток неповнолітніх, саме розбещення неповнолітніх характеризується найбільш високими показниками його виявлення. Установлено, що фактор повномасштабного вторгнення російських військ на територію України істотним чином не вплинув на процес виявлення фактів вчинення розбещення неповнолітніх.

Другий розділ присвячено аналізу основного складу злочину розбещення неповнолітніх (ч. 1 ст. 156 КК України). У цьому розділі вивчаються об'єктивні та суб'єктивні ознаки, які є обов'язковими для зазначеного складу злочину.

На основі проведеного дослідження було сформовано висновки теоретико-прикладного характеру. Зокрема, доводиться, що основним безпосереднім об'єктом розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України) є нормальний статевий (сексуальний) розвиток неповнолітніх осіб, а додатковим (обов'язковим) – їхня статева недоторканість. Розвинуто наукову позицію, згідно з якою пропонується передбачити норму про кримінальну відповідальність за розбещення неповнолітніх в окремому розділі КК України, що групував би підстави відповідальності за посягання на інтереси дітей. Установлено, що розбещення неповнолітніх може утворювати ідеальну сукупність з домашнім насильством у разі, якщо особа вчиняє умисне систематичне психологічне насильство, щодо неповнолітньої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, у спосіб її розбещення.

Установлено, що об'єктивна сторона розбещення неповнолітніх як елемент відповідного складу злочину характеризується наявністю однієї обов'язкової ознаки, а саме суспільно небезпечного діяння у формі дії (у тексті ч. 1 ст. 156 КК України позначається словами «розпусні дії»). Розпусним діям властиві загальні ознаки будь-якого діяння, що утворює відповідну ознаку об'єктивної сторони: суспільна небезпечність, протиправність, конкретність, свідомість і вольовий характер. Інші ознаки об'єктивної сторони не є обов'язковими для розбещення неповнолітніх, проте вони можуть мати юридичне значення для розв'язання суміжних кримінально-правових питань (призначення покарання, індивідуалізації відповідальності тощо).

Доводиться, що суб'єктом розбещення неповнолітніх є особа, яка досягла віку повноліття (у такий спосіб загальний суб'єкт обмежується за

змістом). Саме підвищений вік слід розглядати як додаткову спеціальну ознаку, що може визначати суб'єкта розбещення неповнолітніх.

Визначається, що суб'єктивна сторона складу злочину розбещення неповнолітніх характеризується єдиною обов'язковою ознакою у виді умисної форми вини. При цьому розбещення неповнолітніх може вчинятися лише з прямим умислом.

На основі узагальнення практики застосування ст. 156 КК України встановлено, що для розбещення неповнолітніх мотивом, який домінує, є сексуальний мотив (прагнення задовольнити потребу в сексуальному впливі на неповнолітню особу). Мета розбещення неповнолітніх здебільшого – це задоволення статевої пристрасті правопорушника, збудження у потерпілої особи статевого інстинкту.

У розділі 3 дисертації встановлено, що ознаками, які кваліфікують розбещення неповнолітніх, є: 1) вчинення розпусних дій щодо малолітньої особи; 2) розпусні дії вчинені: а) членами сім'ї; б) близькими родичами; в) особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього. Аналіз ознак, що кваліфікують розбещення неповнолітніх (ч. 2 ст. 156 КК України), дав змогу встановити до яких видів ознак вони відносяться. Доводиться, що існують такі ознаки, які кваліфікують кримінальне правопорушення, що *de facto* відображають зміну суспільної небезпечності розбещення неповнолітніх, та потребують нормативного закріплення у відповідній ролі. Це: повторність, група осіб та тяжкі наслідки, які можуть розглядатися як ознаки, що кваліфікують розбещення неповнолітніх, а тому потребують установлення у ч. 2 ст. 156 КК України. Додатково аргументовано позицію, відповідно до якої є потреба встановити кваліфікований склад розбещення неповнолітніх, передбачивши в ньому таку ознаку, що кваліфікує злочин, як вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла одинадцятирічного віку.

Установлено та комплексно проаналізовано систему кримінально-правових засобів, передбачених Загальною та Особливою частинами КК

України за вчинення розбещення неповнолітніх як злочину, ознаки якого містить ст. 156 КК України (четвертий розділ). Визначається, що вчинення розбещення неповнолітніх передбачає застосування до правопорушника два основних кримінально-правових засоби, а саме кримінальна відповідальність як типовий наслідок відповідного діяння, так і звільнення від кримінальної відповідальності як єдина альтернатива кримінальній відповідальності.

Аналіз змісту КК України показав, що кримінальна відповідальність може складатися з таких самостійних кримінально-правових засобів, як: а) покарання зі всіма його різновидами (статті 50 – 64, 98 – 102 КК України); б) звільнення від покарання чи його відбування (статті 74 – 87 КК України); в) судимість (статті 88 – 91 КК України). Усі ці засоби можуть реалізовуватися у разі, якщо особа вчинить розбещення неповнолітніх.

Вивчення засобів кримінального права, що використовуються стосовно осіб, винуватість яких у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України, установлена в судовому порядку, здійснювалася відповідно до зазначеного класифікаційного підходу – з почерговим висвітленням основних та допоміжних кримінально-правових засобів.

За підсумками проведеного дослідження запропоновано внести зміни і доповнення до положень кримінального законодавства України про відповідальність за розбещення неповнолітніх: 1) передбачити норму про кримінальну відповідальність за розбещення неповнолітніх в окремому розділі КК України; 2) сформулювати ч. 1 ст. 156 КК України таким чином: «Вчинення розпусних дій щодо особи, яка завідомо для винного не досягла шістнадцятирічного віку»; 3) установити у ст. 156 КК України такі ознаки, що кваліфікують розбещення неповнолітніх, як: повторність, група осіб та тяжкі наслідки; 4) визначити особливо кваліфікований склад розбещення неповнолітніх у виді вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла одинадцятирічного віку; 5) уніфікувати використання у кримінальному законодавстві України термінологічного звороту «малолітня особа»; 6) щоб

поняття близьких осіб було безпосередньо визначено у КК України та слугувало його потребам; 7) уточнити формулювання ознаки, що кваліфікує розбещення неповнолітніх, відбивши, що більш сурова відповідальність за розбещення неповнолітніх настає у разі вчинення особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілої особи або піклування про неї; 8) передбачити у санкції ч. 1 ст. 156 КК України такий альтернативний вид основного покарання, як пробаційний нагляд; 9) виключити із санкції ч. 2 ст. 156 КК України додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; 10) змінити абз. 2 ч. 1 ст. 81 КК України, передбачивши, що відповідний вид звільнення від відбування покарання не застосовується лише до осіб, засуджених за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, передбачених статтями 152 – 156-1 КК України.

За підсумками проведеного дослідження сформульовано такі рекомендації щодо практики застосування КК України: 1) розбещення неповнолітніх може утворювати ідеальну сукупність з домашнім насильством у разі, якщо особа вчиняє умисне систематичне психологічне насильство, щодо неповнолітньої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, у спосіб її розбещення; 2) якщо особа припускається сумлінної помилки щодо фактичного віку потерпілої особи, то кваліфікація вчиненого за ст. 156 КК України виключається; 3) вчинення розпусних дій стосовно малолітньої особи повинне інкримінуватися правопорушнику як тоді, коли він достовірно знав або припускав, що вчинює розпусні дії з малолітньою особою, так і в тому разі, коли він міг і повинен це усвідомлювати; 4) особа, яка вчинила розпусні дії щодо неповнолітнього або неповнолітньої, будучи впевненою, що потерпіла особа не досягла чотирнадцяти років, підлягає відповідальності за закінчений замах на вчинення розпусних дій щодо малолітньої особи.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, розбещення неповнолітніх, кримінальні правопорушення проти дітей, неповнолітня особа, кримінально-правова

політика, кримінальне правопорушення, кваліфікація, склад кримінального правопорушення, кримінальна відповідальність, покарання, Стамбульська конвенція, домашнє насильство

SUMMARY

Pysmenska O. V. Corruption of minors: corpus delicti and criminal law measures of response. – Qualification Scientific Work as a Manuscript.

Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy in the Specialty 081 Law. – Donetsk State University of Internal Affairs. Kropyvnytskyi, 2025.

The dissertation is a comprehensive monographic study of the elements of the crime of corruption of minors and the criminal law measures of response to individuals who have committed it. It addresses the scientific task of developing theoretical and applied principles of criminal law response to the commission of corruption of minors as a crime under Article 156 of the Criminal Code of Ukraine, formulating proposals for improving Ukrainian criminal legislation and developing recommendations to enhance the effectiveness of its application.

The study consists of four chapters.

The first chapter, using quantitative research methods, demonstrates the current state and peculiarities of criminal law counteracting the corruption of minors in modern Ukraine. The conducted analysis allowed the identification of several trends in the implementation of criminal policy regarding the counteraction to corruption of minors between 2014 and 2023. Among other findings, the study established that among crimes affecting the normal sexual development of minors, corruption of minors exhibits the highest detection rates. It was determined that the full-scale invasion of Russian troops into Ukraine did not significantly impact the process of detecting instances of corruption of minors.

The second chapter analyzes the basic composition of the crime of corruption of minors (Part 1, Article 156 of the Criminal Code of Ukraine) and examines the objective and subjective elements mandatory for this crime.

Based on the conducted research, theoretical and applied conclusions were formulated. In particular, it is argued that the primary direct object of corruption of minors (Article 156 of the Criminal Code of Ukraine) is the normal sexual development of minors, while an additional (mandatory) object is their sexual

inviolability. A scientific position is developed proposing the inclusion of a specific provision on criminal liability for corruption of minors in a separate section of the Criminal Code of Ukraine that would consolidate the grounds for liability for offenses against children's interests. It is established that corruption of minors may form an ideal concurrence with domestic violence if an individual engages in deliberate, systematic psychological abuse of a minor with whom they are (or were) in a family or close relationship in a manner that constitutes corruption.

It is determined that the objective element of corruption of minors, as part of its legal composition, is characterized by the presence of one mandatory feature, namely a socially dangerous act in the form of an action (referred to in Part 1, Article 156 of the Criminal Code of Ukraine as “indecent acts”). Indecent acts possess the general characteristics of any act that constitutes the objective element of a crime: social danger, unlawfulness, concreteness, awareness, and volitional character. Other features of the objective element are not mandatory for the corruption of minors. However, they may have legal significance in resolving related criminal law issues (such as sentencing and individualization of liability).

It is argued that a person who has reached the age of majority is a subject of corruption of minors (thus narrowing the general subject). The increased age requirement should be regarded as an additional special characteristic defining the subject of corruption of minors.

It is established that the subjective element of the crime of corruption of minors is characterized by a single mandatory feature – intentional guilt. Furthermore, the corruption of minors can only be committed with direct intent.

Based on an analysis of the application of Article 156 of the Criminal Code of Ukraine, it is determined that the dominant motive for the corruption of minors is a sexual motive (the desire to satisfy a need for sexual influence over a minor). The primary goal of corruption of minors is usually the perpetrator's satisfaction of sexual desire and the arousal of sexual instinct in the victim.

Chapter 3 of the dissertation establishes that the qualifying features of corruption of minors are: 1) the commission of indecent acts against a young child; 2) indecent acts committed by a) family members, b) close relatives, and c) a person responsible for the upbringing or care of the victim. The analysis of qualifying features of corruption of minors (Part 2, Article 156 of the Criminal Code of Ukraine) allowed for the classification of these features. It is argued that some qualifying features of this crime *de facto* reflect changes in the social danger posed by the corruption of minors and require normative consolidation in the relevant legal provisions. These include: repeat offenses, group offenses, and severe consequences, which should be established as qualifying features in Part 2 of Article 156 of the Criminal Code of Ukraine. Additionally, the study supports the need to introduce an aggravated form of corruption of minors, specifying as a qualifying feature the commission of indecent acts against a person under the age of eleven.

A comprehensive analysis has been conducted of the system of criminal law measures provided by both the General and Special Parts of the Criminal Code of Ukraine for the offense of corruption of minors, as described in Article 156 of the Criminal Code (the first chapter). It is determined that corruption of minors entails applying two primary criminal law measures to the offender – criminal liability as a typical consequence and exemption from criminal liability as the sole alternative to criminal liability.

An analysis of the Criminal Code of Ukraine has shown that criminal liability consists of such independent criminal law measures as: a) punishment in all its varieties (Articles 50–64, 98–102 of the Criminal Code of Ukraine); b) exemption from punishment or its execution (Articles 74–87 of the Criminal Code of Ukraine); c) criminal record (Articles 88–91 of the Criminal Code of Ukraine). All these measures may be applied in cases where an individual corrupts minors. The study of criminal law measures applicable to individuals whose guilt in committing the offense defined in

Article 156 of the Criminal Code of Ukraine has been established by a court was conducted according to this classification approach, sequentially covering primary and subsidiary criminal law measures.

Based on the study's findings, proposals have been made for amendments and additions to Ukrainian criminal legislation concerning liability for corruption of minors: 1) Include a specific provision on criminal liability for corruption of minors in a separate section of the Criminal Code of Ukraine. 2) Amend Part 1 of Article 156 of the Criminal Code of Ukraine to read: “The commission of indecent acts against a person who is knowingly under the age of sixteen.” 3) Establish in Article 156 of the Criminal Code of Ukraine the qualifying features of corruption of minors, including repeat offenses, group offenses, and severe consequences; 4) Define an aggravated form of corruption of minors as the commission of indecent acts against a person under the age of eleven. 5) Standardize the terminology “young child” in Ukrainian criminal legislation. 6) Ensure that the “close persons” concept is directly defined in the Criminal Code of Ukraine for its application. 7) Clarify the formulation of the qualifying feature related to the corruption of minors, specifying that stricter liability applies if a person responsible for the upbringing or care of the victim commits the crime. 8) Include probation supervision as an alternative form of punishment in Part 1 of Article 156 of the Criminal Code of Ukraine. 9) Remove the additional punishment of deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities from the sanction of Part 2 of Article 156 of the Criminal Code of Ukraine. 10) Amend Paragraph 2, Part 1 of Article 81 of the Criminal Code of Ukraine, stipulating that this exemption from serving a sentence does not apply only to individuals convicted of serious and especially serious crimes under Articles 152–156-1 of the Criminal Code of Ukraine.

The study also provides recommendations for the practical application of the Criminal Code of Ukraine regarding corruption of minors: 1) Corruption of minors may constitute an ideal concurrence with domestic violence if an individual commits intentional and systematic psychological abuse against a minor with

whom the perpetrator is (or was) in a family or close relationship, in a manner that amounts to corruption of the minor. 2) If an individual makes a bona fide mistake regarding the actual age of the victim, the act's classification under Article 156 of the Criminal Code of Ukraine is excluded. 3) The commission of indecent acts against a young child should be imputed to the offender both when they knowingly or presumptively engage in indecent acts with a young child and when they could and should have been aware of the victim's age. 4) A person who has committed indecent acts against a minor while being confident that the victim had not reached the age of fourteen is subject to liability for a completed attempt to commit indecent acts against a young child.

Keywords: criminal offenses against sexual freedom and inviolability, corruption of minors, crimes against children, minor, criminal law policy, criminal offense, qualification, composition of a criminal offense, criminal liability, punishment, Istanbul Convention, domestic violence.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Письменська О. В. Об'єктивна сторона розбещення неповнолітніх: аналіз теоретичних положень та кримінально-правових засад установлення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 3 (99). С. 140 – 158.
2. Письменська О. В. Суб'єктивні ознаки розбещення неповнолітніх: дискусійні питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Випуск 75: частина 2. С. 119 – 124.
3. Письменська О. В. Ознаки, що кваліфікують розбещення неповнолітніх: кримінально-правовий аналіз. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету імені Короля Данила Галицького: Серія Право*. 2024. № 17 (29). С. 291 – 299 DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.8>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Письменська О. В. Об'єкт розбещення неповнолітніх: загальний кримінально-правовий аналіз. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи* : матеріали круглого столу (23 вересня 2022 року) / упор. І. В. Гловюк, Н. Р. Лащук, В. В. Навроцька, І. Р. Серкевич, Н. І. Устрицька. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 68 – 72.
2. Письменська О. В. Розпусні дії в складі злочину розбещення неповнолітніх: проблеми тлумачення кримінального закону. Актуальні проблеми кримінального права : матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 30 листоп. 2022 р.) / [редкол.: В. В. Чернеї, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.] / упоряд. А. А. Вознюк,

О. М. Шармар, О. А. Федоренко. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 124 – 127.

3. Письменська О. В. Ознаки, що кваліфікують розбещення неповнолітніх (проблеми вдосконалення кримінального законодавства). *International scientific conference “Scientific innovations in law amidst the impact of the Russian-Ukrainian war on the legal system”* : conference proceedings (February 7 – 8, 2024. Riga, the Republic of Latvia). Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. P. 127 – 131.

ЗМІСТ

ВСТУП	17
 РОЗДІЛ 1. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ РОЗБЕЩЕННЮ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ.....	
	26
Висновки до розділу 1.....	37
 РОЗДІЛ 2. РОЗБЕЩЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ: АНАЛІЗ ОСНОВНОГО СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ.....	
	39
2.1. Об'єкт розбещення неповнолітніх.....	39
2.2. Об'єктивна сторона розбещення неповнолітніх.....	47
2.3. Суб'єкт розбещення неповнолітніх.....	62
2.4. Суб'єктивна сторона розбещення неповнолітніх.....	75
Висновки до розділу 2.....	89
 РОЗДІЛ 3. РОЗБЕЩЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ: АНАЛІЗ КВАЛІФІКОВАНОГО СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ.....	
	94
3.1. Ознаки, що кваліфікують розбещення неповнолітніх: загальна характеристика.....	94
3.2. Розбещення малолітньої особи.....	104
3.3. Розбещення неповнолітніх, вчинене членами сім'ї чи близькими родичами, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього.....	111
Висновки до розділу 3.....	117
 РОЗДІЛ 4. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ, УСТАНОВЛЕНІ ЗА РОЗБЕЩЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ, ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ.....	
	121

4.1. Кримінальна відповідальність як основний кримінально-правовий засіб щодо осіб, які вчинили розбещення неповнолітніх.....	124
4.1.1. Покарання за розбещення неповнолітніх.....	127
4.1.2. Призначення покарання за розбещення неповнолітніх.....	135
4.1.3. Звільнення від покарання за розбещення неповнолітніх.....	143
4.2. Звільнення від кримінальної відповідальності за розбещення неповнолітніх як альтернативний кримінально-правовий засіб.....	156
4.3. Додаткові (субсидіарні) кримінально-правові засоби щодо осіб, які вчинили розбещення неповнолітніх.....	169
Висновки до розділу 4.....	177
ВИСНОВКИ.....	183
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	189
ДОДАТКИ.....	206

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Проблематика так званих статевих злочинів, особливо тих, які вчиняються щодо неповнолітніх, залишається вкрай актуальною, адже подібні правопорушення становлять серйозну загрозу суспільству. Діти через свою фізичну та розумову незрілість потребують посиленого захисту від протиправних посягань, що можуть негативно вплинути на їхній нормальний психічний і фізичний розвиток. Сексуальні злочини щодо неповнолітніх здатні формувати викривлені уявлення про статеві стосунки і це нерідко призводить до деформації особистості.

Як відомо, кримінальні правопорушення проти статевої свободи та недоторканості – це суспільно небезпечні діяння, які руйнують встановлений порядок статевих відносин, в окремих випадках підриваючи основи моральності. Вони проявляються у посяганні на статеву свободу й недоторканність особи. Зокрема, розбещення неповнолітніх не лише суперечить нормам моралі, а й має серйозні наслідки, які негативно впливають на психіку дитини, її подальший розвиток та сприйняття сексуальних взаємин у дорослому житті.

Захист дитинства та прав дітей є одним із ключових завдань демократичної, соціальної та правової держави. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя, честь, гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Це положення знаходить своє відображення і в ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу (далі – КК) України, де одним із завдань кримінального законодавства визначено правове забезпечення охорони статевої свободи та недоторканності особи.

В Україні неповнолітні дедалі частіше стають жертвами кримінально протиправних дій. Різке зниження рівня суспільної моралі, деформація цінностей у сфері статевих відносин, зростання домашнього насильства, погіршення психічного здоров'я населення, а також викривлення

сексуальних орієнтацій у частини дорослих осіб сприяють поширенню такого явища, як розбещення неповнолітніх. В умовах сучасних політичних та економічних змін перед державою і правничою наукою постійно постають нові виклики щодо вдосконалення кримінально-правових механізмів захисту статевої недоторканності дітей.

Істотний внесок у розроблення вчення про кримінально-правову протидію розбещенню неповнолітніх зробили такі фахівці у царині кримінального права, як: Л. Дорош, О. Дудоров, В. Дядічко, Г. Мартинишин, В. Омецинська, О. Радутний, О. Світличний, П. Хряпінський, В. Фурса та інші. Водночас окремі питання, які виникають з огляду на потребу оцінки ефективності такої протидії лишаються не розв'язаними. Наприклад, потребує з'ясування, яким чином станом на сьогодні здійснюється реалізація кримінально-правової політики щодо протидії розбещенню неповнолітніх уповноваженими на те суб'єктами. Роботи зазначених та інших дослідників утворили основу для подальшого наукового пошуку зазначеної проблеми. Разом з тим жоден з авторів у своїх працях комплексно не аналізував поточний стан протидії кримінальному правопорушенню, передбаченому ст. 156 КК України, що і становить передумову для вивчення порушеної у дисертації проблематики.

Перелік дискусійних питань та нерозв'язаних проблем можна продовжувати, а їх наявність свідчить про складність обраної теми та про потребу здійснення її подальшого теоретичного дослідження.

Викладені обставини зумовлюють актуальність теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проведено відповідно до Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 р., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 р. № 728-р. Тема дисертаційного дослідження обрана в межах Тематики наукових досліджень і

науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки, затвердженої Наказом МВС України від 11 червня 2020 р. № 454; Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2025–2029 роки, затвердженої Наказом МВС України від 21 травня 2024 р. № 326.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Донецького державного університету внутрішніх справ (протокол від 03 серпня 2023 року № 20).

Мета і завдання дослідження. *Мета* наукової роботи – розроблення теоретико-прикладних засад кримінально-правового реагування на вчинення розбещення неповнолітніх як злочин, передбачений ст. 156 КК України, формулювання на цій основі пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства України й розробленні рекомендацій з підвищення ефективності практики його застосування.

Відповідно до наведеної мети окреслено такі *завдання*:

- охарактеризувати сучасний стан та визначити особливості кримінально-правової протидії розбещенню неповнолітніх в Україні
- установити об'єкт складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України;
- дослідити об'єктивну сторону розбещення неповнолітніх;
- визначити суб'єкта складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України;
- розкрити зміст суб'єктивної сторони розбещення неповнолітніх;
- установити зміст ознак, що кваліфікують розбещення неповнолітніх, визначивши специфіку утворюваного ними кваліфікованого складу цього злочину;
- розкрити особливості основних кримінально-правових засобів, що можуть застосовуватися до осіб, які вчинили розбещення неповнолітніх;
- охарактеризувати додаткові кримінально-правові засоби щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 156 КК України;

– розробити та аргументувати пропозиції щодо вдосконалення КК України і практики його застосування.

Об’єктом дослідження є система суспільних відносини, що виникають при вчиненні службового підроблення.

Предметом дослідження є склад злочину розбещення неповнолітніх та кримінально-правові засоби реагування.

Теоретичну основу дослідження становлять праці вітчизняних та зарубіжних учених, міжнародно-правові акти, сучасні кримінальні закони окремих зарубіжних держав, а також довідково-енциклопедична та інша наукова література.

Методи дослідження обрано, зважаючи на поставлені в роботі мету та завдання, а також з урахуванням об’єкта та предмета дослідження. Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань під час аналізу предмета дослідження використовувалися такі загальнонаукові та спеціально-наукові методи: *аналізу* – під час розгляду всіх питань у межах теми дослідження, які потребували здійснення поділу цілого на частини; *синтезу* – під час дослідження кримінально-правових проблем розбещення неповнолітніх, для розв’язання яких використовувалася процедура об’єднання кількох елементів у єдине ціле (зокрема, при формулюванні понять); *індукції* – для побудови висновків щодо практики застосування КК України з протидії розбещенню неповнолітніх, за результатами аналізу емпіричного матеріалу; *дедукції* – у процесі вивчення малозначності розбещення неповнолітніх; *абстрагування* – для виявлення тенденцій практики застосування ст. 156 КК України; *конкретизації* – під час визначення змісту понять «розпусні дії», «обов’язки щодо виховання потерпілого» та «обов’язки щодо піклування про потерпілого»; *моделювання* – для характеристики механізму спричинення шкоди статевому розвитку дитини, установлення випадків, за яких розбещення неповнолітніх слід відмежовувати від суміжних складів злочинів; *системного аналізу* – під час установлення місця й значення ст. 156 КК України в загальній системі кримінально-правових норм та в системі

норм розділу V Особливої частини КК України; *юридичний (догматичний)* – використовувався для розкриття змісту термінів, що використовуються у ст. 156 КК України, формулювання юридичних понять, з'ясування змісту ознак юридичного складу розбещення неповнолітніх, розробленні пропозицій тощо; *соціологічний* – у процесі дослідження матеріалів правозастосовної практики та опрацювання статистичних даних.

Емпіричну базу дослідження становлять результати вивчення 150 судових вироків (за 2018 – 2024 рр.), постановлених у справах про вчинення розбещення неповнолітніх, статистичні та аналітичні дані Верховного Суду, Офісу Генерального прокурора та Державної судової адміністрації України.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших в Україні комплексних досліджень розбещення неповнолітніх як складу злочину та засобів кримінально-правового реагування щодо осіб, які його вчиняють. Найвагоміші результати, що містять наукову новизну, є такими:

вперше:

- доведено, що вольові ознаки умислу суб'єктивної сторони розбещення неповнолітніх, характеризуються передбаченням настання істотної шкоди для нормального статевого (сексуального) розвитку неповнолітніх осіб, а так само бажанням настання цієї шкоди, і ці ознаки потребують установлення у кожному кримінальному провадженні за ст. 156 КК України;

- пропонується у ст. 156 КК України визначити зміст психічного ставлення особи до віку потерпілого, скориставшись наявним у КК України досвідом, та зазначити про завідомість стосовно віку потерпілої особи;

- на основі узагальнення практики застосування ст. 156 КК України встановлено, що для розбещення неповнолітніх мотивом, який домінує, є сексуальний мотив (прагнення задовольнити потребу в сексуальному впливі на неповнолітню особу); мета розбещення неповнолітніх здебільшого – це

задоволення статевої пристрасті правопорушника, збудження у потерпілої особи статевого інстинкту;

– доведено потребу узгодити санкції ст. 155 КК України з санкціями ст. 156 КК України, зважаючи на те, що розбещення неповнолітніх є злочином, який характеризується більш високим ступенем суспільної небезпечності;

– обґрунтовано ідею передбачити у санкції ч. 1 ст. 156 КК України такий альтернативний вид основного покарання, як пробаційний нагляд, а так само виключити із санкції ч. 2 ст. 156 КК України додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;

– доводиться, що розбещення неповнолітніх може утворювати ідеальну сукупність з домашнім насильством у разі, якщо особа вчиняє умисне систематичне психологічне насильство, щодо неповнолітньої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, у спосіб її розбещення;

– встановлено, що діяння, ознаки якого містить ст. 156-1 КК України, слід розглядати як первинний етап у виді готування до розбещення неповнолітніх, а отже, утворення сукупності цих кримінальних правопорушень виключається;

удосконалено:

– положення щодо основного безпосереднього об'єкта розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України), яким є нормальний статевий (сексуальний) розвиток неповнолітніх осіб, а додатковим (обов'язковим) – їхня статева недоторканість, з огляду на що запропоновано передбачити норму про кримінальну відповідальність за розбещення неповнолітніх в окремому розділі КК України (про посягання на інтереси дітей);

– положення про те, що суб'єктом розбещення неповнолітніх є особа, яка досягла віку повноліття, тобто підвищений вік розглядається як

додаткова спеціальна ознака, що може визначати суб'єкта складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України;

– положення про зміст суб'єктивної сторони розбещення неповнолітніх та ознаки, які характеризують психічне ставлення особи, яка вчиняє розпусні дії;

– наукові підходи щодо особливо кваліфікованого складу розбещення неповнолітніх у виді вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла одинадцятирічного віку;

– позицію, згідно з якою пропонується уніфікувати використання у кримінальному законодавстві України термінологічного звороту «малолітня особа» та нормативно визначити дефініцію близьких осіб, яке б слугувало потребам закону про кримінальну відповідальність;

отримали подальший розвиток:

– аргументи щодо можливості визнання розбещення неповнолітніх (за належних для того підстав) малозначним діянням;

– положення, відповідно до якого, якщо особа припускається сумлінної помилки щодо фактичного віку потерпілої особи, то кваліфікація вчиненого за ст. 156 КК України виключається;

– наукова позиція, згідно з якою вчинення розпусних дій стосовно малолітньої особи інкримінується як тоді, коли він достовірно знав або припускав, що вчинює розпусні дії з малолітньою особою, так і в тому разі, коли він міг і повинен це усвідомлювати;

– положення, відповідно до якого особа, яка вчинила розпусні дії щодо неповнолітнього або неповнолітньої, будучи впевненою, що потерпіла особа не досягла чотирнадцяти років, підлягає відповідальності за закінчений замах на вчинення розпусних дій щодо малолітньої особи.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертаційній роботі положення можуть бути використані у:

– *правотворчій діяльності* – з метою вдосконалення правового регулювання кримінально-правової протидії розбещенню неповнолітніх;

– *правозастосовній діяльності* – для підвищення ефективності практики застосування кримінального законодавства України за розбещення неповнолітніх;

– *науково-дослідній діяльності* – для подальших теоретичних досліджень відповідальності за розбещення неповнолітніх за кримінальним правом України (акт впровадження в науково-дослідну діяльність Донецького державного університету внутрішніх справ від 14 березня 2025 р.);

– *освітньому процесі* – у межах викладання дисципліни «Кримінальне право», підготовки навчально-методичних матеріалів: підручників, навчальних посібників тощо (акт впровадження в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ від 14 березня 2025 р.).

Особистий внесок здобувача. Здобувачка виконала дисертацію самостійно. Дисертаційна робота є завершеною, комплексною науковою роботою, яка має науково-теоретичне та практичне значення для подальших наукових пошуків, присвячених вирішенню питань кримінально-правової протидії розбещенню неповнолітніх.

Положення та висновки дисертації є обґрунтованими на основі особистих досліджень автора, висновків інших науковців, нормативно-правових актів, аналітично-довідкових матеріалів, узагальнень судової практики. Викладені в дисертації ідеї та розробки належать авторці. Структура дисертації розроблена з огляду на мету та завдання наукового дослідження.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження, найважливіші його положення, одержані узагальнення і висновки було оприлюднено під час круглого столу у Львівському державному університеті внутрішніх справ (м. Львів, 23 вересня 2022 р.), Всеукраїнської науково-

теоретичної конференції, присвяченої пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 30 листопада 2022 р.) та міжнародної наукової конференції (7 – 8 листопада 2024 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації викладено у трьох наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях України, та трьох тезах доповідей, підготовлених для науково-практичних заходів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації українською та англійською мовами, вступу, чотирьох розділів, що містять 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (156 найменувань на 17 сторінках) та 2 додатків (6 сторінок). Повний обсяг дисертації становить 211 сторінок, з них основного тексту – 171 сторінка.

РОЗДІЛ 1.

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ РОЗБЕЩЕННЮ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ

Захист дітей від сексуального насильства є одним із ключових напрямів міжнародного права у сфері прав людини. У цьому контексті Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) і національне кримінальне законодавство, зокрема ст. 156 КК України, мають споріднені цілі – захистити неповнолітніх від сексуальної експлуатації, насильства та розбещення.

Стамбульська конвенція, ратифікована Україною 20 червня 2022 р., містить положення щодо захисту дітей від усіх форм сексуального насильства. Зокрема, її ст. 18 зобов'язує держави-учасниці забезпечити належний рівень правового захисту осіб, які зазнали сексуального насильства, а ст. 36 передбачає криміналізацію всіх форм сексуального насильства, включно з діями сексуального характеру без згоди потерпілої особи.

За слушним твердженням дослідників, соціально-правовий захист дітей є одним з основних показників рівня розвитку суспільства, його цивілізованості та перспективності. Найвищим рівнем охорони громадян є кримінально-правовий захист, який забезпечує можливість застосування найбільш суворих санкцій до осіб, які заподіюють істотну шкоду фізичному, моральному, а також соціальному розвитку поколінню, що підростає [119, с. 283]. В Україні такий захист забезпечується через установлення відповідних кримінально-правових заборон, становлячи водночас важливе завдання всієї сучасної правової системи, що безпосередньо пов'язане із охороною основних прав дитини.

У цьому аспекті яскраво простежується гармонійне поєднання міжнародно-правових норм і національної нормативної бази. Згідно з ч. 1 ст. 16 Конвенції про права дитини жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, ... або незаконного посягання на її честь і гідність. Дитина має бути захищена від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину [65]. У межах формування правової політики України такий захист на різних рівнях установлений, а механізм його забезпечення має підстави для належного функціонування. Правова охорона статевого розвитку неповнолітніх здійснюється в Україні у спосіб створення умов для формування гармонійної особистості, сприяння відповідальному ставленню до власного здоров'я та запобігання порушенням прав дитини у сфері її фізичного, психічного та соціального розвитку. Як це відбувається у процесі реалізації правової політики – окреме питання, що потребує фахового вивчення.

Забезпечення правової охорони нормального статевого розвитку неповнолітніх є класичною проблемою кримінального права, що лишається значущою незалежно від особливостей соціально-політичного та економічного розвитку держави. Російсько-українська війна, що вже точиться понад десять років, як показало проведене дослідження, результати якого відбиті в цій статті, теж не є тим фактором, який здатний зменшити відповідні загрози. Ба більше: вразливість неповнолітніх в умовах війни тільки посилюється, і вони потребують більш потрійної уваги як з боку держави, усього українського суспільства, так і з боку конкретної сім'ї, у якій виховується особа.

Далі на основі вивчення та узагальнення емпіричних даних про сучасний стан кримінально-правової протидії розбещенню неповнолітніх

спробуємо установити її особливості та виявити проблемні моменти, які можуть сигналізувати про неефективність такої діяльності.

Розбещення неповнолітніх є одним із передбачених кримінальним законом України правопорушень, що посягають на нормальний статевий розвиток неповнолітніх. Відповідальність за вчинення цього правопорушення установлена у ст. 156 КК України. Показово, що ця норма вирізняється своєю відносною сталістю, адже з моменту ухвалення 5 квітня 2001 р. першого після відновлення незалежності України КК, ст. 242 зазнала лише двох змін. Ідеться про Закон України від 25 вересня 2008 року «Про внесення змін до статей 155 та 156 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за розбещення неповнолітніх», згідно з яким ч. 2 ст. 156 КК України була викладена в новій редакції, а саме відбулося розширення ознак, які кваліфікують цей склад кримінального правопорушення (ідеться про вчинення розбещення неповнолітніх вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього). Таке рішення було ухвалено з огляду на потребу узгодження норм КК України із Сімейним кодексом України та Законом України «Про охорону дитинства». Крім цього, за цим законом було посилено покарання за вчинення розбещення неповнолітніх. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» від 14 березня 2018 р. ця ознака, що кваліфікує розбещення неповнолітніх, зазнала уточнень через зазначення вчинення цього кримінального правопорушення членами сім'ї чи близькими родичами. Такі зміни, своєю чергою, зумовлювалися потребою узгодити кримінальне законодавство із міжнародно-правовими актами у сфері захисту дітей, включаючи Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства.

Забезпечувати правову охорону нормального статевого розвитку неповнолітніх разом зі ст. 156 КК України також покликані: ст. 155 КК

України (передбачає відповідальність за вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку) та ст. 156-1 КК України (передбачає відповідальність за домагання дитини для сексуальних цілей). При вчиненні цих правопорушень страждає або може постраждати відповідна сфера статевого розвитку осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку, тобто віку, з якого особа може надавати так звану сексуальну згоду та здебільшого є статевно зрілою. При вчиненні цих кримінальних правопорушень, окрім іншого, їх суспільна небезпека проявляється у потенційній шкоді або заподіянні реальної шкоди фізичному (різні види фізичних ускладнень, які можуть мати тривалий вплив на здоров'я потерпілої особи) та психічному (посттравматичний стресовий розлад, депресії, тривожні розлади, фобії або інші емоційні проблеми) здоров'ю. Зважаючи на спільну правову природу, зазначені заборони сконцентровані в єдиному Розділі IV «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» Особливої частини КК України.

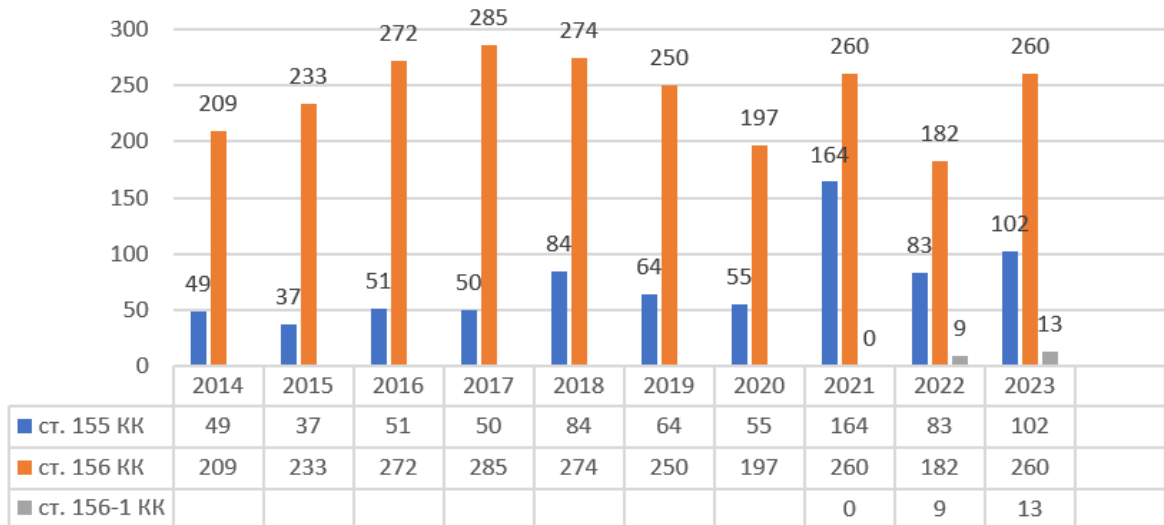
Із застосуванням емпіричних методів наукового пізнання (аналіз даних кримінальної статистики [56, 60, 61]) можна встановити, яким чином станом на сьогодні здійснюється реагування держави на прояви розбещення неповнолітніх. Дослідження відбуватиметься з розглядом ключових показників протидії зазначеному кримінальному правопорушенню за період останнього десятиріччя (2014 – 2023 рр.).

1. *Стан облікування розбещення неповнолітніх.* Кримінально-правова заборона розбещення неповнолітніх має стійку тенденцію до виявлення фактів, що можуть свідчити про вчинення відповідного діяння. У межах зазначеної видової групи кримінальних правопорушень, які посягають на нормальний статевий розвиток неповнолітніх, саме розбещення неповнолітніх характеризується найбільш високими показниками облікування. Якщо порівняти з кримінальними правопорушеннями, передбаченими ст. 155 і ст. 156-1 КК України, то саме злочин,

відповідальність за який установлена ст. 156 КК України, є таким, що за кількістю виявлених фактів його вчинення помітно лідирує з-поміж інших.

Показникам виявлення фактів розбещення неповнолітніх разом з тим не властива рівномірність. У середньому облікується 242 таких даних на рік. При цьому за останні десять років найменша кількість облікованих даних зафіксована 2022 р. (182 факти – в 1,3 рази менше середнього показника), що з усією очевидністю пов'язано з початком повномасштабного вторгнення російських загарбників на територію України і зміною криміногенної ситуації у країні, що цим зумовлена. Найбільша кількість виявлених фактів розбещення неповнолітніх мала місце 2017 р. (285 фактів – в 1,1 раз більше середнього показника). Як бачимо, відхилення від середнього показника навіть попри обставини війни високої інтенсивності не є значними. До речі, уже 2023 р., тобто на другий рік після початку вторгнення кількість виявлених фактів вчинення розбещення неповнолітніх зросла до 260 за рік і перевищила середній показник. Це означає, що система кримінальною юстиції досить швидко оговталася в умовах війни, і практика протидії кримінальним правопорушенням проти нормального статевого розвитку неповнолітніх повернулася до свого попереднього рівня (див. Діаграма 1).

Діаграма 1. Результати діяльності з облікування (виявлення факту вчинення) розбещення неповнолітніх (2014 - 2023 рр.)

■ ст. 155 КК ■ ст. 156 КК ■ ст. 156-1 КК

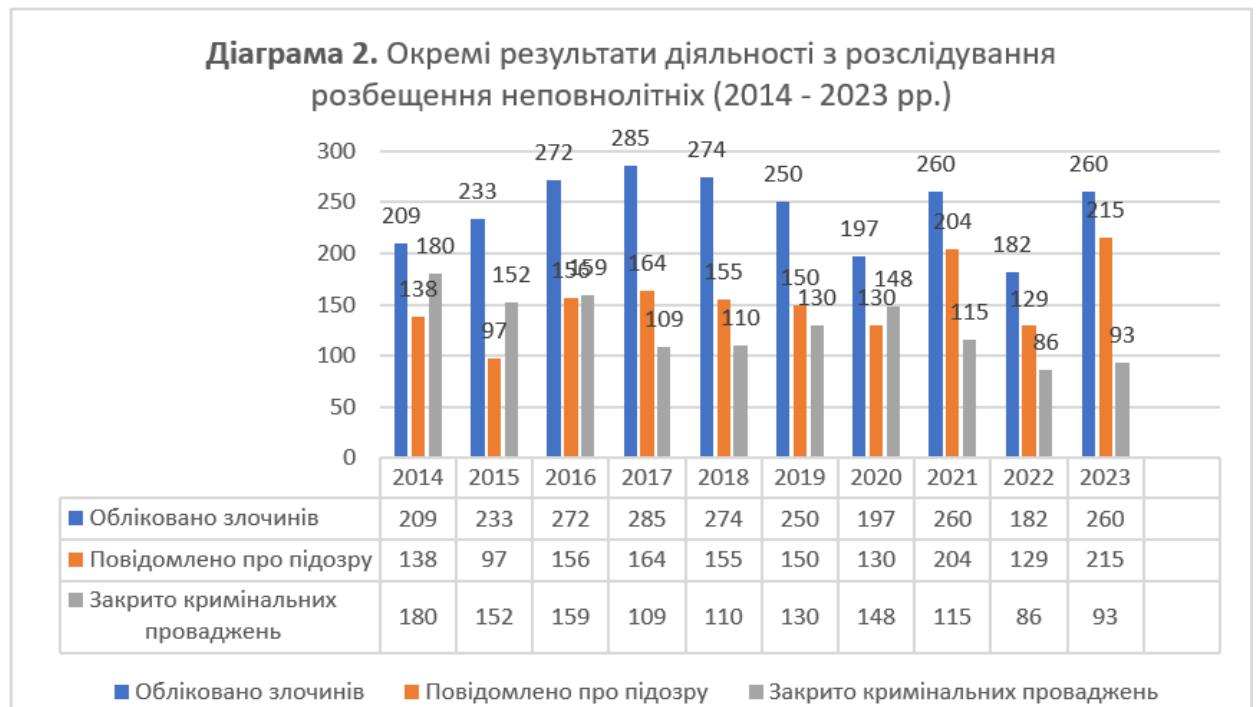
2. *Повідомлення про підозру у вчиненні розбещення неповнолітніх та стан закриття кримінальних проваджень за цим злочином.* Виявлення факту вчинення будь-якого кримінального правопорушення з його подальшим облікуванням, тобто фіксацією у реєстрі як такого, що може мати ознаки конкретного складу кримінального правопорушення, не означає що злочин, справді, вчинений і є всі належні підстави для кримінального переслідування того, хто його вчинив. Отже, далі буде показано два ключових показника розслідування розбещення неповнолітніх, один з яких свідчать про умовний (проміжний) успіх такого розслідування (повідомлення про підозру), а другий – про відносну невдачу, тобто закінчення розслідування із закриттям кримінального провадження.

Проаналізовані дані дають змогу виявити, що кількість осіб, яким повідомляється про підозру у вчиненні розбещення неповнолітніх, має стійку тенденцію до зростання. Зокрема, якщо у 2014 р. зі 100 % облікованих фактів було повідомлено про підозру у 66 % випадків, то у 2021 р. кількість повідомлень про підозру вже становила 78,5 %, у 2022 р. – 70,9 %, а 2023 р. – 82,7 %. Певне спадання можна простежити у 2015 р., коли зі 100 % облікованих фактів було повідомлено про підозру менше, ніж в половині випадків (41,6 %). Цей показник є єдиним винятком, який вочевидь був пов'язаний із тогорічним процесом реорганізації органів внутрішніх справ України, які опікуються розслідуванням розбещення неповнолітніх.

Щодо закриття кримінальних проваджень за фактами вчинення розбещення неповнолітніх, то цей показник не має якоїсь сталої тенденції, хоча за останні три роки можна простежити зменшення кількості закритих проваджень органами досудового розслідування. Зокрема, у 2021 р. було закрито 44,2 % кримінальних проваджень відносно кількості облікованих даних, у 2022 р. – 47,3 % і у 2023 р. – 35,8 %. До речі, саме 2023 р. став рекордним, адже цього року зафіксовано у відносних показниках найменшу кількість закритих проваджень за фактами розбещення неповнолітніх за

період, що розглядається. Показово, що найбільша кількість – 86,1 % закритих проваджень відбулося 2014 р.

Середній показник закритих кримінальних проваджень, розпочатих за фактом вчинення розбещення неповнолітніх за останні десять років становить 54 %, тобто більше половини всіх проваджень закривається. Проте цей показник не можна оцінювати однозначно негативно, зважаючи на ті кримінально-процесуальні підходи, які запроваджені в Україні з ухваленням нового КПК України. Мається на увазі скасування стадії порушення кримінальної справи і установлення обов’язку перевіряти інформацію про вчинення кримінального правопорушення засобами досудового розслідування (див. Діаграма 2).

3. *Стан скерування до суду проваджень про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 156 КК України.* Найбільш показово виявлені дані характеризують закінчення досудового розслідування зі скеруванням матеріалів кримінального провадження до суду. Загальна кількість таких проваджень за період 2014 – 2023 рр. становить 1272 матеріали, досудове розслідування за якими завершене та вони продовжили свій рух у межах кримінального процесу. Таким чином середня кількість скерованих до суду проваджень з обвинувачення осіб у вчиненні розбещення

неповнолітніх становить 127 на рік. Тобто майже половина всіх облікованих правопорушень, провадження за якими розпочиналося за ст. 156 КК України, має наслідком скерування відповідних матеріалів до суду.

Цікавим є факт, що повідомлення про підозру у вчиненні розбещення неповнолітніх ще не означає гарантованого скерування кримінального провадження до суду. Проте в абсолютній більшості випадків (від 70,5 % у 2022 р. до 92,1 % у 2017 р.) повідомлення про підозру особі призводило до подальшого закінчення щодо неї досудового розслідування зі скеруванням кримінального провадження до суду (див. діаграму 3).

4. *Стан судового розгляду проваджень про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 156 КК України.* Переходячи до аналізу даних судового розгляду кримінальних справ за ст. 156 КК України, можна констатувати, що згідно з відомостями офіційної кримінальної статистики за останні десять років було засуджено за вчинення відповідного злочину 381 особу, тобто в середньому 38 осіб на рік. Порівнюючи із середньою кількістю скерованих до суду проваджень з обвинувачення осіб у вчиненні розбещення неповнолітніх (127 на рік), можна виявити, що кількість засуджених є

меншою у 3,3 рази. Тобто кожне третє провадження, що надійшло до суду, закінчується постановленням обвинувального вироку.

Слід звернути увагу, що за розгляданий період було ухвалено три судові вирoki, згідно з якими обвинувачені виправдовувалися у вчиненні розбещення неповнолітніх (два такі вирoki зафіксовано у 2017 р. і один у 2019 р.). Поза всяким сумнівом ці вирoki потребують окремого якісного аналізу, що становить **перспективний напрям дослідження**, адже треба з'ясувати причини ухвалення відповідних рішень, уточнити чи не належить до цих причин неправильне застосування закону про кримінальну відповідальність тощо.

5. *Протидія розбещенню неповнолітніх за географічним розподілом.* Одне з питань, що становить окремий дослідницький інтерес, стосується того, як відбувається протидія розбещенню неповнолітніх у розрізі регіонів України. Зокрема, якщо розглядати такий показник, як виявлення (облікування) зазначеного кримінального правопорушення, то можна простежити цікаву тенденцію. Протягом останнього десятиріччя сформувалася регіональна п'ятірка лідерів за цим показником.

Так, найбільше фактів розбещення неповнолітніх фіксувалося у Київській області (219 випадків – I місце). У м. Києві виявили 163 таких випадки (II місце), у Дніпропетровській області – 138 випадків (III місце), в Одеській області – 134 (IV місце) і у Харківській області – 119 (V місце). Щодо тих регіонів, у яких фіксувалося найменша кількість розбещення неповнолітніх, то незважаючи на Автономну Республіку Крим та Луганську області, території яких повністю або частково перебували під окупацією, мінімальні показники з виявлення цього злочину мали Тернопільська та Хмельницька області. У цих регіонах було виявлено відповідно 16 і 15 фактів вчинення розбещення неповнолітніх (див. регіональну картограму 1). Отже, можемо констатувати, що урбанізованість певного регіону може впливати на поширеність розбещення неповнолітніх.

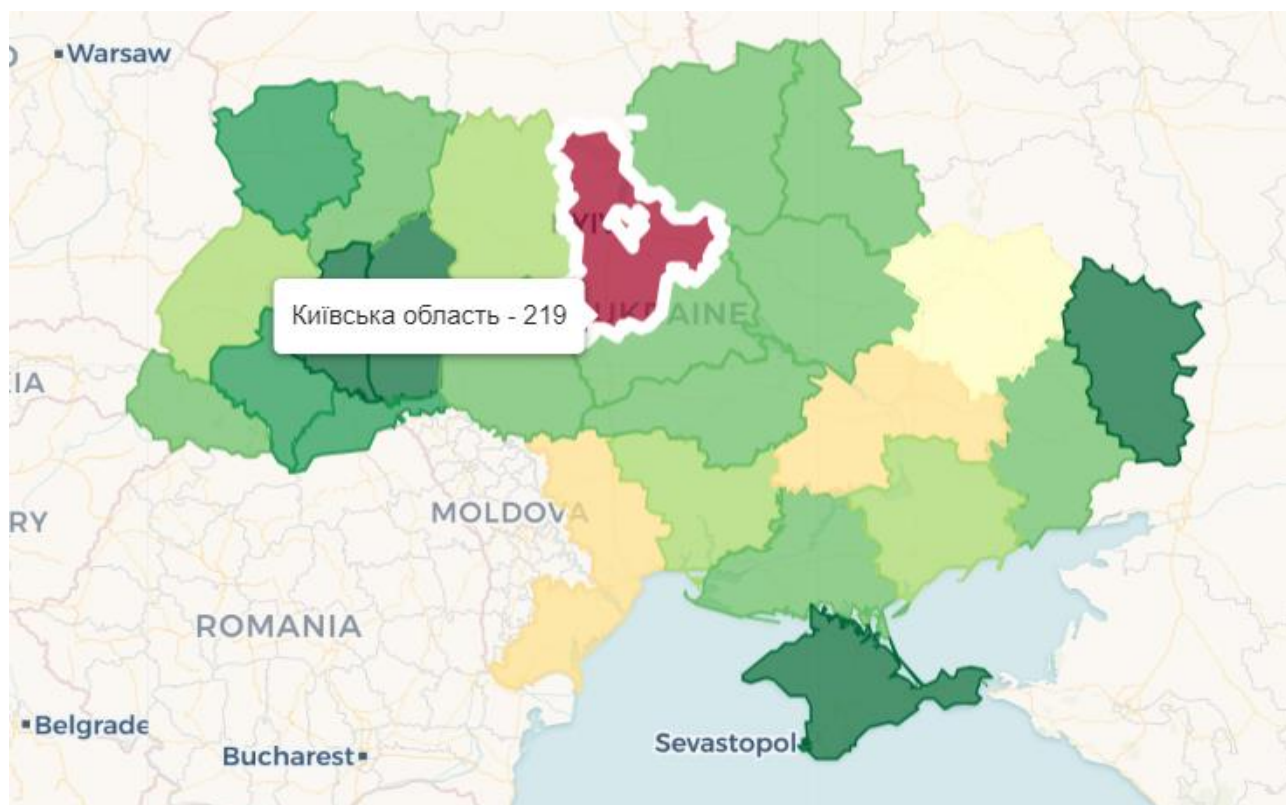

Рисунок 1 Регіональна картограма 1

Далі порівняємо показані дані з тими, які характеризують підсумкові результати діяльності держави з протидії розбещенню неповнолітніх, що можна простежити за кількісним показником засуджених осіб за ст. 156 КК України. Отже, найбільша кількість таких осіб установлена в Дніпропетровській області, де за 2014 – 2023 рр. було засуджено за вчинення розбещення неповнолітніх 28 осіб, тобто, умовно кажучи, кожний п'ятий випадок вчинення цього правопорушення, що фіксувався при облікуванні зрештою перетворювався на обвинувальний вирок. На цьому тлі привертає увагу м. Київ, який за кількість виявлених фактів вчинення розбещення неповнолітніх посідає II місце, але кількість засуджених осіб у цьому регіоні є порівняно низькою – кожен двадцятий випадок облікування з часом закінчувався постановленням обвинувального вироку. Але найгірша ситуація має місце в Одеській області, де на двадцять сім виявлених фактів вчинення розбещення неповнолітніх припадає один факт засудження особи за його вчинення (див. регіональну картограму 2).

Рисунок 2. Регіональна картограма 2

Висновки до розділу 1

1. Проведений кількісний аналіз сучасного стану кримінально-правової протидії розбещенню неповнолітніх дав змогу встановити низку тенденцій реалізації кримінально-правової політики за цим напрямом протягом останнього десятиріччя. Зокрема, у процесі дослідження виявлено, що з-поміж кримінальних правопорушень, які посягають на нормальний статевий розвиток неповнолітніх, саме розбещення неповнолітніх характеризується найбільш високими показниками його виявлення (середній показник склав 242 випадки на рік). Про це свідчать дані з облікування кримінальних правопорушень. Установлено, що фактор повномасштабного вторгнення російських військ на територію України істотним чином не вплинув на процес виявлення фактів вчинення розбещення неповнолітніх.

2. Аналіз проміжних результатів досудового розслідування показав тенденцію до поступового збільшення кількості повідомлень про підозру у вчиненні розбещення неповнолітніх – з 66 % від кількості зареєстрованих випадків у 2014 р. до 82,7 % у 2023 р. Паралельно встановлено, що 54 % усіх кримінальних проваджень, розпочатих за ст. 156 КК України (відносна більшість), з різних підстав закривається на стадії досудового розслідування. Показовим є те, що найбільша кількість скерованих до суду проваджень за ст. 156 КК України зафіксована саме в останні три роки (173 у 2021 р. і 169 у 2023 р. за винятком 2022 р., коли ця кількість зменшилася з огляду на фактор початку війни високої інтенсивності, що зачепила всю територію України).

3. Стосовно судового розгляду зазначених проваджень, то виявлено, що лише кожне третє провадження, яке надходить до суду, закінчується постановленням обвинувального вироку. При цьому за останнє десятиріччя було постановлено три виправдувальних вирoki, якісний аналіз яких утворює перспективний напрям дослідження.

4. Вивчення географічного контексту протидії розбещенню неповнолітніх дало змогу встановити регіони-лідери з виявлення цих

кримінальних правопорушень, здійснити кореляцію цього показника з кількістю засуджених за ст. 156 КК України осіб.

РОЗДІЛ 2. РОЗБЕЩЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ: АНАЛІЗ ОСНОВНОГО СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ

2.1. Об'єкт розбещення неповнолітніх

Сучасна теорія кримінального права виходить з того, що об'єкт є одним з чотирьох елементів складу кримінального правопорушення, установлення якого має обов'язкове і важливе значення для правильної правової оцінки вчиненого діяння та розв'язання інших кримінально-правових питань. Аксіоматичним є те, що будь-яке кримінальне правопорушення на щось потенційно або реально посягає, при цьому заподіюючи істотну шкоду або створюючи загрозу заподіяння такої шкоди. Саме правильне встановлення об'єкта складу кримінального правопорушення дає змогу безпомилково визначити інші його елементи та їх ознаки (зокрема, предмет кримінального правопорушення та його суспільно небезпечні наслідки) і на цій основі здійснити належну кримінально-правову кваліфікацію з відмежуванням тих чи інших складів кримінальних правопорушень між собою.

Об'єкт складу кримінального правопорушення як його самостійний елемент традиційно характеризується наявністю двох факультативних ознак, а саме: предмета кримінального правопорушення та потерпілого від кримінального правопорушення. Оскільки відповідний об'єкт є явищем дещо абстрактним, який здебільшого становить результат теоретичного аналізу, то саме предмет і потерпілий є найбільш інформативними ознаками, що здатні змістовно насичувати об'єкт складу кримінального правопорушення, ураховуючи можливість їх безпосереднього сприйняття. У випадку із розбещенням неповнолітніх крім самого об'єкта, який насамперед розглядається у межах цієї доповіді, обов'язковою його ознакою слід визнати потерпілого. Натомість предмет не є цією ознакою для розбещення неповнолітніх.

Об'єкт складу кримінального правопорушення у науці кримінального права належить до категорії найбільш дискутованих та суперечливих. До

тепер відсутня єдність фахових думок з приводу того, що саме є таким об'єктом [див., наприклад: 57, с. 125 – 135; 124, с. 14 – 18; 121, с. 131 – 134; 148, с. 60 – 73; 64, с. 196 – 199; 150, с. 166 – 170]. Не маючи на меті занурюватися у глиб цього надскладного питання, що зазвичай потребує самостійного вивчення, можна зауважити, що найбільш вдалою позицією щодо визначення поняття об'єкта складу кримінального правопорушення є інтегрований та практично орієнтований підхід, який здатний об'єднати кілька теорій (концепцій визначення) відповідного об'єкта.

Згідно з цим підходом об'єктом складу кримінального правопорушення є те (суспільні відносини, цінності, блага, інтереси, права і свободи людини та ін.), що з огляду на свою найвищу соціальну значущість перебуває під охороною кримінального закону, стосовно до чого здійснюється кримінально протиправна поведінка та чому заподіюється або може бути заподіяна істотна шкода. Цей підхід з-поміж інших відстоює М. Мазур, який при цьому висловлює слушну думку, що у процесі правозастосування в кожному конкретному випадку не стільки важливо, яке поняття є більш широким і «правильним» – суспільні відносини, цінності або блага тощо, скільки потрібно з'ясувати, чи є взагалі об'єкт, якому заподіяно або може бути заподіяно шкоду внаслідок кримінально протиправного посягання [76, с. 60 – 61].

Відомо, що об'єкт, який називається родовим, є спільним для всіх кримінальних правопорушень, які законодавець розмістив у самостійному розділі Особливої частини кримінального закону, оскільки він охоплює групу кримінальних правопорушень, що є подібними за своїми родовими ознаками з позиції об'єктів їх посягання. Таким родовим об'єктом для розбещення неповнолітніх, беручи до уваги, що відповідну заборону (ст. 156) містить розділ V Особливої частини КК України, є статеві свобода та статеві недоторканість особи.

Частиною відповідного родового об'єкта є безпосередній об'єкт, які між собою зазвичай не співпадають. Адже частина не може збігатися з цілим. У

разі заподіяння шкоди двом чи більше об'єктам (поліоб'єктні кримінальні правопорушення) прийнято безпосередній об'єкт складу кримінального правопорушення поділяти на основний та додатковий, який своєю чергою може бути додатковим обов'язковим (при одночасному посяганні на два чи більше об'єктів) або додатковим факультативним (певний об'єкт може як порушуватися, так і не порушуватися).

Щодо розбещення неповнолітніх, то дослідники здебільшого розглядають це кримінальне правопорушення як поліоб'єктне, склад якого має основний безпосередній об'єкт та додатковий (факультативний) об'єкт. При цьому типовою позицією є така, що основним безпосереднім об'єктом розбещення неповнолітніх є статевая недоторканість особи. Саме такий підхід відстоюють у своїх дослідженнях О. Світличний¹, О. Дудоров², В. Фурса³ (та інші правники).

Г. Мартинишин, будучи дослідником статевої недоторканості особи як об'єкта кримінально-правової охорони, пояснює таке: статевая недоторканість насамперед полягає в абсолютній забороні будь-якого втручання у статеву сферу (сферу статеких відносин) особи, яка не набула статевої свободи або втратила можливість її реалізації [79, с. 84, 116]. О. Дудоров уточнює, що статевая недоторканість як поняття абсолютне, означає, що певні інтереси недоторканної особи за жодних умов не можуть бути порушені іншим суб'єктом, а вчинені щодо неї сексуальні дії визнаються кримінально караними [50, с. 105].

Протиставляючи статеву свободу і статеву недоторканість, Ю. Митрофанова зазначає, що йдеться про взаємопов'язані правові стани і

¹ Статевая недоторканість є основним безпосереднім об'єктом розбещення неповнолітніх. Саме суспільні відносини із забезпечення абсолютної інформаційної (психічної) та тілесної (фізичної) статевої недоторканості неповнолітньої особи, насамперед, ставляться під охорону кримінально-правовими засобами [113, с.141].

² Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 156 КК України, є статевая недоторканість особи, а додатковими – належний фізичний, психічний і соціальний розвиток неповнолітніх, суспільна моральність [46 с. 80].

³ Основним безпосереднім об'єктом розбещення неповнолітніх може бути лише статевая недоторканість особи, при цьому статевая недоторканість неповнолітньої особи – це такі соціально-правові умови, які у своєму комплексі сприяють фізичному, психічному та моральному розвитку особи у віці від народження і до 18 років до прийнятного у суспільстві рівня і в той же час встановлюють заборону на вчинення сексуальних дій із такими особами [141, с. 9].

соціальні блага. Водночас статеву недоторканість – явище, як правило, тимчасове, минає з досягненням шістнадцятирічного віку, а статеву свободу, при її набутті, є невідчужуваним благом і правом, не втрачається й обмежується виключно кореспондуючими правами, свободами, заборонами [80, с. 69]. Таким чином статеву недоторканість неповнолітнього слушно пов'язується з «віком сексуальної згоди» [45, с. 75 – 94], який встановлений у КК України на двох рівнях: абсолютна заборона на статеві зносини до чотирнадцяти років (згода потерпілої особи до уваги не береться) та заборона вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Інакше кажучи, особа, яка не досягла «віку сексуальної згоди», гарантовано володіє статевою недоторканістю [75, с. 186].

Як видається, саме завдяки максимально широкому підходу до розуміння поняття статевої недоторканості можна зробити висновок, що вона є безпосереднім об'єктом розбещення неповнолітнього. Адже йдеться про вчинення щодо такої категорії осіб певних дій сексуального (у значенні розпусного) характеру, зміст яких, щоправда, звузився з огляду на зміни, внесені протягом останніх років до розділу V Особливої частини КК України.

Водночас чи можна вважати, що статеву недоторканість є точним та правильним відбиттям основної протиправної спрямованості розгляданого кримінального правопорушення? Виходячи з нижче наведених аргументів, спробуємо припустити, що ні.

Розбещення неповнолітніх насамперед посягає на *нормальний статевий (сексуальний) розвиток*⁴ неповнолітньої особи, оскільки, по-перше, характер розпусних дій є вкрай обмеженим з позиції можливої сексуально протиправної поведінки, яка на сьогодні здебільшого охоплюється іншими кримінально-правовими нормами про злочини проти статевої свободи та

⁴ Його зазвичай пов'язують (отожнюють) з додатковим об'єктом, але як раз з таким підходом можна посперечатися.

статевої недоторканості. Це означає, що для кваліфікації вчиненого за ст. 156 КК України треба встановити, що особа, здійснюючи розбещення, вкрай обмежено втручається у статеву сферу (мається на увазі без дотиків або вчинення інших маніпуляцій з тілом потерпілої особи тощо). Позаяк такі дії мають оцінюватися, наприклад, як сексуальне насильство або вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку.

До речі, як показують дані дослідників, практика правозастосування не завжди сприймає цей важливий нюанс. Зокрема, як зауважує В. Дядічко, суди визнають правильною кваліфікацію випадків сексуального насильства над дітьми, які не досягли віку чотирнадцяти років, що супроводжувалось непристойним доторканням до статевих органів потерпілих як фізичне розбещення неповнолітніх за ст. 156 КК України, а не за чч. 3 – 6 ст. 153 КК України, як це необхідно здійснювати відповідно до чинного кримінального законодавства, кваліфікуючи відповідні посягання на статеву недоторканість дитини, що вчинені починаючи з 11 січня 2019 р. Тоді як розпусними діями, згідно з диспозицією ст. 156 КК України, слід вважати діяння, що не містять ознак сексуального насильства, у контексті ч. 1 ст. 153 КК України [54, с. 105].

По-друге. Не викликає сумнівів, що правильному встановленню об'єктів окремих складів кримінальних правопорушень сприяє дослідження їх інших елементів (ознак). У випадку із розбещенням неповнолітніх ключову роль у цьому відіграє така ознака об'єкта складу кримінального правопорушення, як потерпілий. Потерпілий і предмет кримінального правопорушення чи не найбільше здатні показати об'єкт його складу. Ураховуючи, що потерпілим від розбещення неповнолітніх згідно зі ст. 156 КК України є окрема категорія неповнолітніх (особи, які не досягли шістнадцятирічного віку), можна припустити таке: об'єктом відповідного складу кримінального правопорушення є щось, що пов'язане із неповнолітніми, їхнім розвитком у відповідній сфері.

У цьому контексті слід звернути на те, як фахівці визначають характер суспільної небезпечності розбещення неповнолітніх. Зокрема, В. Борисов та Л. Дорош слушно наголошують на тому, що суспільна небезпечність відповідного кримінального правопорушення полягає в тому, що воно «спричиняє шкоду нормальному моральному та фізичному становленню неповнолітніх, формує антиморальні погляди у дитини» [10, с. 15].

Насамкінець. Якщо розглядати розбещення неповнолітніх як кримінальне правопорушення, склад якого характеризується основним безпосереднім об'єктом у виді нормального розвитку неповнолітнього у сфері сексуальних (статевих) відносин (статева недоторканість при цьому може бути визнана додатковим обов'язковим об'єктом), то було б правильним виключити ст. 156 з КК України, розмістивши аналог в окремо створеному розділі, що охоплював би всі посягання на інтереси сім'ї, дітей тощо⁵. Висловлена позиція розвиває ідеї О. Белової, яка свого часу пропонувала виокремити в Особливій частині КК України новий розділ «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх», включивши у нього, зокрема, норму про відповідальність за розбещення неповнолітніх [7, с. 16 – 17].

Резюмуючи викладене, слід зазначити, що основним безпосереднім об'єктом розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України) є нормальний статевий (сексуальний) розвиток неповнолітніх осіб, а додатковим (обов'язковим) – їхня статева недоторканість. З огляду на це, пропонується розмістити норму про розбещення неповнолітніх в окремому розділі, що групував би підстави відповідальності за посягання на інтереси дітей.

Аналіз диспозиції ст. 156 КК України показує, що обов'язковою ознакою основного складу розбещення неповнолітніх є потерпілий, а саме (неповнолітня) особа, яка не досягла шістнадцятирічного віку. У літературі кримінально-правове значення потерпілого зводиться до того, що це

⁵ Розроблений на сьогодні Робочою групою з питань розвитку кримінального права проєкт КК України станом на 14 липня 2022 р. не враховує висловленої позиції, установлюючи відповідальність за розбещення дитини в розділі про злочини та проступки проти сексуальної свободи та сексуальної недоторканості людини. При цьому передбачається наявність самостійного розділу «Злочини та проступки проти сім'ї, дітей та інших уразливих людей» [122].

факультативна ознака об'єкта кримінального правопорушення, яка характеризує людину, стосовно якої вчинюється кримінальне правопорушення та (або) якій відповідно до кримінально-правової норми заподіюється істотна шкода (чи створюється загроза її заподіяння) [109; 81 с. 65, 82].

Отже, ключовою ознакою будь-якого потерпілого в зазначеному контексті є те, що йдеться про людину (фізичну особу). Кримінальне правопорушення безпосередньо зачіпає права, свободи чи інтереси людини через кримінально протиправний вплив на неї (про концепції потерпілого від кримінального правопорушення див.: 123, с. 73 – 85).

У ч. 1 ст. 156 КК України потерпілого характеризують вікові властивості, оскільки зазначається про людину, яка не досягла певного віку. З цього впливає, що здійснюючи кримінально-правову кваліфікацію відповідні суб'єкти мають установлювати конкретний зміст цієї ознаки, тобто потребує визначення, що потерпіла особа, досягла віку не більше шістнадцяти років. Тому, якщо потерпіла особа досягла шістнадцяти років, відповідне діяння не підлягає кваліфікації за ч. 1 ст. 156 КК України, а може оцінюватися за іншими кримінально-правовими нормами (наприклад, згідно зі ст. 152 або ст. 153 КК України у разі наявності відповідних ознак).

Вікові межі потерпілої особи визначаються у ч. 1 ст. 156 КК України, зважаючи на фізіологічні, психологічні та соціальні особливості розвитку неповнолітніх. Установлення вікової межі в шістнадцять років зумовлене потребою захисту осіб, які ще не досягли достатньої зрілості для адекватного сприйняття статевих взаємин.

Установлення точного віку особи, що може розглядатися як потерпілий, за загальним правилом здійснюється у спосіб аналізу офіційних документів (паспорт, свідоцтво про народження) або навіть проведення експертизи у випадках, коли відсутні достовірні документи або виникають сумніви щодо віку потерпілого.

На окрему увагу в контексті розгляду потерпілого заслуговує питання співвідношення розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України) та домашнього насильства (ст. 126-1 КК України). Якщо йдеться про сімейну ситуацію вчинення розпусних дій, коли потерпілим є неповнолітня особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах.

Особливості кримінальної відповідальності за домашнє насильство добре вивчені на сьогодні на доктринальному рівні [143; 96, с. 19 – 28; 152 с. 192 – 194; 8], водночас питання співвідношення домашнього насильства з розбещенням неповнолітніх лишається малодослідженим.

На кримінологічному рівні відповідний взаємозв'язок простежується при дослідженні *безпосередніх причин* вчинення розпусних дій щодо осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку. За твердженням фахівців, до таких причин належать наявність у злочинців морально-правових деформацій свідомості, пережитого досвіду сексуального насильства в дитинстві, порушення психосексуального й емоційного розвитку та низький самоконтроль, а також бажання урізноманітнити статеве життя, отримати нові сексуальні відчуття й враження [71, с. 257]. Таким чином домашнє насильство на сексуальному ґрунті може викликати в більш дорослому віці бажання відтворити подібні практики, вчинивши розпусні дії з такими ж статеві незрілими особами.

На кримінально-правовому рівні вартує уваги аналіз системних зв'язків між кримінально-правовими нормами про відповідальність за розбещення неповнолітніх та домашнє насильство дає змогу дійти висновку, що відповідні кримінальні правопорушення можуть утворювати ідеальну сукупність у тому разі, коли особа вчиняє умисне систематичне психологічне насильство, щодо особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи.

Відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 1 Закону України від 7 грудня 2017 р. «Про запобігання та протидію домашньому насильству» під психологічним насильством розуміється форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи.

З огляду на це зазначене сукупність уможлиблюється тоді, коли правопорушник, здійснюючи розпусні дії, одночасно принижує, залякує, або в інший спосіб обмежує волевиявлення особи.

2.2. Об'єктивна сторона розбещення неповнолітніх

Правильна кримінально-правова кваліфікація розбещення неповнолітніх як злочину, передбаченого ст. 156 КК України, багато в чому залежить від належного встановлення й подальшого дослідження об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення. Саме за ознаками об'єктивної сторони насамперед відбувається виявлення розбещення неповнолітніх. Помилки, які можуть виникати при цьому, створюють підґрунтя для необґрунтованого засудження чи виправдання особи, безпідставного витрачання кадрового, матеріального та іншого ресурсу правоохоронної та судової систем держави. Тож особлива дослідницька увага до об'єктивної сторони складу злочину розбещення неповнолітніх, здійснення його повноцінного аналізу тощо є потрібною передумовою для ефективного застосування ст. 156 КК України.

Об'єктивна сторона того чи іншого складу кримінального правопорушення порівняно з іншими його елементами (об'єктом, суб'єктом та суб'єктивною стороною) завжди характеризувалася максимальним рівнем

інформативності, як з позиції правової регламентації, так і з огляду на практику правозастосування. Особлива частина КК України найбільш повно відбиває саме ознаки об'єктивної сторони, що дає змогу отримати максимально точні дані про певний тип кримінально караної поведінки. Такий підхід законодавця, своєю чергою, впливає на процес розслідування кримінального провадження та його подальшого судового розгляду, під час якого найперше встановлюється та з'ясовується об'єктивна сторона кримінального правопорушення, на основі чого вже відбувається дослідження інших елементів складу кримінального правопорушення. Як слушно зауважує О. Ус, кримінальний закон описує склад злочину передусім за ознаками його об'єктивної сторони, адже під час учинення злочину найлегше встановити й зафіксувати його зовнішні ознаки, щоб надалі з'ясувати й інші елементи складу злочину. Тож виявлення злочину насамперед пов'язане з його об'єктивними ознаками [128, с. 101 – 102].

Викладене цілком повністю стосується передбаченого ст. 156 КК України розбещення неповнолітніх, адже зазначена кримінально-правова норма безпосередньо містить лише об'єктивні ознаки (суб'єктивні ознаки визначаються через звернення до Загальної частини КК України), ключову роль з-поміж яких відіграє діяння як ознака об'єктивної сторони (розпусні дії). Установлення факту вчинення цих дій зазвичай є першим кроком до встановлення складу кримінального правопорушення загалом, а отже, початку здійснення кримінального провадження. Такі особливості об'єктивної сторони зумовлюються тим, що вона характеризує поведінку особи із зовнішнього боку, свідчить про можливість спостерігати за нею, має властивість лишати певні сліди, бути актом вияву соціальної дійсності. Як слушно наголошують фахівці з цього приводу, об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення становить сукупність встановлених кримінальним законом ознак кримінального правопорушення, що характеризують зовнішній процес протиправного посягання. З урахуванням цього об'єктивні ознаки кожного кримінального правопорушення

характеризують діяння (дія або бездіяльність), заподіяну діянням шкоду й ті зовнішні умови, у яких розвивається суспільно небезпечне посягання [69, с. 55].

Зовнішній прояв кримінально протиправної поведінки утворює належне підґрунтя для визначення внутрішніх ознак складу кримінального правопорушення (психічні процеси, що відбуваються в мозку людини, стають доступними для сприйняття, відображаючись у її вчинках). Саме ознаки об'єктивної сторони розбещення неповнолітніх, з огляду на які встановлюються ознаки інших елементів цього складу кримінального правопорушення, утворюють головний орієнтир для правильної кваліфікації відповідного діяння, а також забезпечення його швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду.

Водночас без повного та точного встановлення інших елементів складу кримінального правопорушення, поза зв'язком з ними, об'єктивна сторона може втрачати свою значущість і навіть свідчитиме про відсутність підстави кримінальної відповідальності. Будь-яка кримінально протиправна поведінка є свідомим вчинком людини, що має вольовий характер (додатково про це йтиметься далі). Через це уможлиблюється помилкове встановлення складу кримінального правопорушення, якщо досліджувати ознаки його об'єктивної сторони без правильного з'ясування як інших об'єктивних ознак, так і суб'єктивних ознак. Наприклад, вчинення деяких дій, які можуть мати характер розпусних, із зовнішнього боку, справді характеризують склад злочину, передбаченого ст. 156 КК України. Проте протиправність поведінки усуватиметься при визначенні того, що вони вчинені стосовно особи, яка досягла шістнадцятирічного віку, або хоч і стосовно особи, яка не досягла цього віку, але за відсутності усвідомлення того, що особа є неповнолітньою.

Ознаки об'єктивної сторони дають змогу відмежовувати один склад кримінального правопорушення від іншого, у чому проявляються ще одна їх важлива функція. Сказане актуалізується насамперед тоді, коли суб'єктивні ознаки деяких діянь є аналогічними. Наприклад, вчинення дій сексуального

характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК України), розмежовується з розбещенням неповнолітніх (ст. 156 КК України) за ознакою суспільно небезпечного діяння. Водночас суб'єктивні ознаки цих складів кримінального правопорушення можуть збігатися.

Доктрина вітчизняного кримінального права виходить з того, що об'єктивна сторона як самостійний елемент складу кримінального правопорушення характеризується низкою ознак, єдиною обов'язковою з яких є ознака суспільно небезпечного діяння (у формі дії чи бездіяльності). Діяння зазвичай характеризується сукупністю таких ознак: воно має бути суспільно небезпечним, протиправним, конкретним, свідомим і вольовим актом поведінки людини (далі послідовно розкриватиметься їх суть стосовно розбещення неповнолітніх). Щодо решти ознак об'єктивної сторони (суспільно небезпечні наслідки, причинно-наслідковий зв'язок, час, місце, спосіб, знаряддя, засоби, обстановка), то вони належить до категорії факультативних, тобто таких, які є обов'язковими лише стосовно певних складів кримінального правопорушення [35, с. 71].

Аналіз розбещення неповнолітніх, як складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України, показує, що з об'єктивної сторони він характеризується наявністю єдиної ознаки – суспільно небезпечного діяння у виді розпусних дій. Інші ознаки об'єктивної сторони не є обов'язковими для розбещення неповнолітніх, у ст. 156 КК України не вказуються, а отже, на його кваліфікацію безпосередньо не впливають. Водночас це не означає, що вони не матимуть іншого кримінально-правового значення. Як приклад, настання суспільно небезпечних наслідків у результаті вчинення розбещення неповнолітніх, якщо вони є тяжкими, впливає на призначення покарання через передбачений КК України механізм урахування обставин, які обтяжують покарання. Ідеться про одну з таких обставин, а саме тяжкі наслідки, завдані злочином (п. 5 ч. 1 ст. 67). Зокрема, якщо причиною розбещення неповнолітнього стало його самогубство (загибель), то ця обставина може

розглядатися як тяжкі наслідки такого злочину та повинна братися до уваги при призначенні покарання, посилюючи його.

Ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення незалежно від того, чи є вони обов'язковими для того чи іншого складу, мають істотне кримінально-процесуальне значення, формуючи коло обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. З-поміж іншого мовиться про час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України), вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України).

Отже, об'єктивна сторона складу злочину розбещення неповнолітніх становить собою характеристику передбачених ст. 156 КК України зовнішніх ознак відповідного кримінально протиправного діяння. Правильне встановлення ознак об'єктивної сторони розбещення неповнолітніх дає змогу визначити ознаки інших елементів цього складу злочину: об'єкта, суб'єкта, суб'єктивної сторони, а також відмежувати розбещення неповнолітніх від кримінальних правопорушень, які посягають на спільний об'єкт, зокрема йдеться про ті, що вчиняються проти статевої недоторканості особи. Завдяки встановленню ознак об'єктивної сторони розбещення неповнолітніх уможливорюється правильна кваліфікація цього злочину. Викладене однозначно демонструє, що в процесі правозастосування ознаки об'єктивної сторони розбещення неповнолітніх, як і будь-якого іншого складу кримінального правопорушення, потребують особливої уваги й прискіпливого ставлення, а їх вагоме значення не є перебільшеним.

Повертаючись до єдиної обов'язкової та водночас основної ознаки об'єктивної сторони розбещення неповнолітніх, слід зазначити, що, з огляду на положення ч. 1 ст. 11 КК України, поняття суспільно небезпечного діяння передбачає його вчинення у двох формах – активній (дія) та пасивній (бездіяльність). За змістом ч. 1 ст. 156 КК України розбещення неповнолітніх, як і більшість інших кримінальних правопорушень,

передбачених Особливою частиною КК України, може бути вчинене лише у формі дії («вчинення розпусних дій»).

Оскільки з об'єктивної сторони основу розбещення неповнолітніх як складу кримінального правопорушення утворює одне діяння (лише у формі розпусних дій), то, згідно з доктринальними підходами до класифікації таких діянь, воно вважається простим.

Розбещення неповнолітнім, становлячи яскравий приклад простого кримінального правопорушення, що характеризується однією дією, водночас не завжди виконується разово (одномоментно), а може «розтягуватися» в часі, утворюючи продовжуване діяння. У юридичній літературі продовжуване кримінальне правопорушення зазвичай описують як таке, що характеризується здійсненням посягання не в один прийом, а через його продовження, коли кілька відносно відокремлених (але тотожних або однорідних) діянь спрямовуються на заподіяння єдиної шкоди, реалізацію єдиного умислу, досягнення однієї мети [68, с. 229 – 231]. Прикладом продовжуваного вчинення розпусних дій є така ситуація. Особа, маючи мету досягти такого рівня розбещення потерпілого (неповнолітнього), за якого в підсумку той сам запропонує вчинити дії сексуального характеру, щодня, але коротко, розмовляє з ним на сексуальні теми, розповідаючи відповідні за змістом історії. За цих обставин умисел винного щодо розбещення неповнолітнього реалізується поступово через вчинення кількох, розведених у часі тотожних діянь, кожне з яких не має самостійного характеру, становлячи певний етап єдиного продовжуваного діяння. Отже, розбещення неповнолітніх, яке вчиняється у виді продовжуваного діяння, є одиничним діянням, яке кваліфікується за відповідною частиною ст. 156 КК України, виключаючи повторність.

Поняттям дії у кримінально-правовому розумінні охоплюється також свідоме використання тварин, різноманітних засобів, виробничих процесів, фізичних явищ, сил природи, інших людей, якщо останні не підлягають кримінальній відповідальності (опосередковане вчинення кримінального

правопорушення або «продовжена рука злочинця»), – за умови, що зазначене використання контролюється винним [51, с. 165 – 166]. У випадку із розбещенням неповнолітнім суб'єкт його вчинення може використовувати правило «продовженої руки злочинця» для реалізації свого умислу насамперед через залучення до вчинення розпусних дій осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності (тих, які не досягли належного віку, або неосудних).

Дії, як форма кримінально протиправної поведінки, різняться за фізичною суттю. Як правило, мова йде про всілякі рухи тіла людини, зокрема міміку і жести. Наприклад, категорію фізичних розпусних дій можуть становити будь-які сексуальні маніпуляції з тілом винного або третьої особи в присутності потерпілого. Водночас інший різновид розбещення (інтелектуальне) утворюють такі дії, які можуть вчинятись через виголошування або написання слів, фраз, промов тощо. Як варіант, такий тип поведінки має місце за обставин здійснення (як в усній, так і письмовій формах) розповіді потерпілому відвертих, натуралістичних сексуальних історій.

Отже, дії можуть мати фізичний характер (коли вони спрямовані на зміну зовнішньої, фізичної сфери предметів матеріального світу) або інформаційний характер (якщо вони виражаються у вербальній формі, а також в інших подібних діях), поєднуючись за певних умов. Наприклад, у випадку з діянням, передбаченим ст. 156 КК України, особа спочатку починає розмову з потерпілим на сексуальні теми (інформаційна дія у виді розбещення), а далі оголяє свої статеві органи й починає в присутності неповнолітнього їх стимулювати для збудження (фізична дія у виді розбещення). У конкретній ситуації той чи інший характер дії може привалювати.

Наприклад, в одній зі справ суд зафіксував, що особа умисно оголювала свій статевий орган, демонструючи його неповнолітній і малолітній

потерпілим, а потім вчиняв мастурбацію, що є фізичними розпусними діями та інтелектуальною (неконтактною) формою розбещення [23].

Вчинення кримінального правопорушення у формі дії традиційно означає активну вольову поведінку особи, яка контролюється свідомістю того, хто вчиняє кримінальне правопорушення [51, с. 164]. Отже, розпусні дії завжди становлять вид свідомої та вольової поведінки особи, яка їх вчиняє. Неконтрольовані свідомістю розпусні дії або такі з них, що вчиняються поза її волею, виключає наявність діяння як ознаки об'єктивної сторони зазначеного складу злочину. Наприклад, не може наставати кримінальна відповідальність у разі вчинення розпусних дій під впливом непереборного фізичного примусу (застосування фізичного впливу на організм людини)⁶, який за таких обставин свідчить про відсутність волі та свободи вибору особи.

Згідно з доктриною кримінального права, діяння завжди має конкретний характер. Воно становить конкретний акт поведінки особи, який вчиняється у певній обстановці, у тому чи іншому місці і у якийсь час, завжди виявляється в конкретній дії чи бездіяльності. Інакше кажучи, якщо за своїми вчинками особа не може потрапити у сферу кримінально-правового регулювання, то наміри вчинити суспільно небезпечне діяння, відповідні висловлювання, настрої не повинні розглядатись як прояв кримінально протиправної поведінки та свідчити про виявлення умислу, що за КК України не тягне відповідальності. Наприклад, якщо особа має бажання розбещити неповнолітнього і свої наміри фіксує в щоденнику або інших дописах, і при цьому вони не підкріплюються реальними вчинками, спрямованими на втілення цих намірів у життя, то зазначене діяння не здатне заподіяти шкоди охоронюваним законом соціальним цінностям, а отже, вважатися кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 156 КК України, не

⁶ Непереборний фізичний примус – це такий протиправний фізичний вплив однієї людини на іншу, що цілком пригнічує волю особи, яка зазнала насильства, внаслідок чого вона була позбавлена можливості вибрати бажаний варіант поведінки і, в результаті чого, вчинила такі рухи, якими була заподіяна шкода іншій особі або не вчинила тих дій, які вона мала була зробити в цій ситуації [68, с.123].

може. За викладених обставин має місце зовнішній прояв наміру особи вчинити злочин (у письмовому вигляді), проте він лишається не реалізованим і не конкретизованим.

Суспільна небезпека, як ознака діяння, полягає в тому, що воно має властивість заподіювати істотну шкоду цінностям, охоронюваним кримінальним законом, або створювати реальну загрозу заподіяння такої шкоди. Суспільно небезпечний характер діяння має істотне значення для розв'язання низки прикладних питань, одним з яких є можливість його віднесення до числа малозначних, відповідно до ч. 2 ст. 11 КК України. Діяння, яке не спричиняє шкоди об'єкту кримінально-правової охорони або не створює загрози заподіяння такої шкоди, не може розглядатися як кримінальне правопорушення, оскільки воно позбавлене такої необхідної обов'язкової ознаки, як суспільна небезпека.

Якщо буде встановлено, що вчинене діяння є малозначним, то воно не визначається кримінальним правопорушенням. Відповідно до підходу, що уклався на сьогодні в юридичній літературі [52; 53] та судовій практиці України [107] (установлення малозначності діяння на основі врахування сукупності трьох умов), кримінальне правопорушення, передбачене ст. 156 КК України, може бути визнано малозначним. Як приклад, можна розглянути таку ситуацію. Повнолітній чоловік демонструє порнографічні предмети 15-річній дівчині, яка вже мала неодноразовий досвід добровільного сексуального спілкування з однолітком. За таких умов у вчиненому діянні формально наявний склад злочину, передбаченого ч.1 ст. 156 КК України, тобто всі передбачені в законі об'єктивні та суб'єктивні ознаки, що в зазначеній частині статті характеризують розбещення неповнолітніх (відбулось вчинення розпусних дій інтелектуального характеру щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку). Воно не здатне заподіти істотної шкоди охоронюваним ст. 156 КК України цінностям (через демонстрацію порнографічного предмету не може постраждати нормальний статевий розвиток потерпілої, яка до цього вже одержала чималий сексуальний

досвід). Вчинене діяння не було суб'єктивно спрямоване на заподіяння істотної шкоди, про що, зокрема, свідчить одноразовий характер дій винного.

Протиправність, будучи ще одним складником діяння як ознаки об'єктивної сторони, передбачає, що кримінальним правопорушенням слід визнавати лише такий акт поведінки, який відповідним чином визначений у КК України. Для установлення об'єктивної сторони кримінального правопорушення потрібно, щоб її діяння (дія або бездіяльність) було зазначено в диспозиції однієї зі статей Особливої частини КК України (у досліджуваному випадку це ст. 156). Ознака протиправності означає, що діяння завжди становить порушення відповідних норм кримінального закону.

Суспільно небезпечні діяння описуються в статтях Особливої частини КК України різним чином. Але привалює такий підхід, за якого в диспозиції визначається один вид протиправної поведінки, наприклад, крадіжка – таємне викрадення чужого майна (ст. 185), погроза вбивством (ст. 129). Саме до таких випадків належить і розбещення неповнолітніх (ст. 156), суспільно небезпечне діяння якого зводиться до розпусних дій, котрі в кримінально-правовій доктрині прийнято класифікувати на фізичні та інтелектуальні [46, с. 80].

Поширеними способами визначення суспільно небезпечних діянь у тексті кримінального закону вважаються застосування прийому бланкетності та використання оціночних понять.

Якщо виходити з усталеної позиції про те, що при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність кримінально-правова норма включає до свого змісту норми (чи їх елементи) інших галузей права або законодавства [97, с. 277], то диспозиція ст. 156 КК України про розбещення неповнолітніх навряд чи може характеризуватися відповідної властивістю. Щоправда, у літературі можна простежити підхід, за яким зазначена кримінально-правова норма ототожнюється з бланкетною. Такою її називає О. Радутний, зважаючи на те, що ст. 156 КК України у відповідній частині відсилає до норм моралі [110, с. 138].

Діяння описується у диспозиції ч. 1 ст. 156 КК України в простий, але не достатньо конкретизований, спосіб. Ідеться про розпусні дії, вчинення яких утворює як основний (ч. 1 ст. 156 КК України), так і кваліфікований (ч. 2 ст. 156 КК України) склади злочину. Головна проблема, яка виникає при цьому, полягає в тому, що диспозиції ст. 156 КК України в частині визначення суспільно небезпечного діяння мають оціночний характер, а отже, його встановлення може відбуватися на угляд правозастосовувачів і викликати закономірні труднощі. Саме тому виникає потреба максимально точно та повно з'ясувати характер розпусних дій, зрозуміти їх суть в порівняльному аспекті, здійснюючи належне відмежування від інших подібних актів поведінки.

Традиційно в юридичній літературі стосовно розпусних дій зазначається, що це можуть бути різнопланові дії сексуального характеру, які здатні викликати фізичне та моральне розбещення потерпілих, які не досягли шістнадцятирічного віку. З огляду на це, прийнято класифікувати розпусні дії на такі два види: фізичне розбещення та інтелектуальне розбещення [46, с. 80 – 81]. Ці поняття є оціночними і не містять нормативного визначення.

З одного боку, можна пояснити доречність використання оціночного поняття при формулюванні відповідного діяння тим, що розбещення віддзеркалює вельми специфічну поведінку, яку складно відбити в точних координатах, з огляду на її морально-етичні складники. З другого боку, комплекс внесених протягом 2017 – 2021 років змін до розділу V Особливої частини КК України про кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості зумовив потребу переосмислення характеру розпусних дій, про які йдеться в ст. 156 КК України.

Очевидно, що повністю відмовитись від використання оціночних понять при законодавчій фіксації суспільно небезпечних діянь як ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення не можна, разом з тим у ситуаціях, де така відмова сприятиме поліпшенню якості закону, треба

здійснити належну конкретизацію. Відмова від оціночного характеру ознаки суспільно небезпечного діяння у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України, сприятиме зменшенню зловживань під час її застосування та підвищуватиме ефективність відповідної кримінально-правової заборони.

Слід виходити з того, що фізичне розбещення передбачає вчинення фізичних сексуальних дій щодо неповнолітнього (певні рухи тіла тощо), а інтелектуальне – сексуальних дій вербального, візуального або аудіального характеру. Відповідний характер зазначених вчинків уможливорює збудження в особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, статевого інстинкту, а також може викликати виникнення статевого потягу, реалізація якого за певних обставин здатна нашкодити статевому розвитку потерпілої особи. Отже, обов'язковим є те, що розпусні дії вчиняються у присутності неповнолітнього потерпілого – не має значення безпосередній чи віддалений.

У цьому контексті треба зауважити, що різнотипний характер розпусних дій міг би зумовлювати відповідну диференціацію кримінальної відповідальності за їх вчинення. Тому становить інтерес позиція В. Фурси, який пише про потребу чітко розмежувати відповідальність за інтелектуальне розбещення, виокремивши його в окрему частину статті кримінального закону, та фізичне розбещення. Такий поділ інтелектуального та фізичного розбещення, на його погляд, дасть змогу встановити кваліфікуючі ознаки, які притаманні інтелектуальним чи фізичним розпусним діям, а також більш чітко розмежовувати розпусні дії та інші статеві злочини [139, с. 329]. На цьому тлі вартує уваги підхід, згідно з яким поняття інтелектуальних розпусних дій неоднозначно сприймається, а отже, повинно бути більш вдосконалено. Зокрема, до нього можна віднести спостереження за статевим актом, відвідування магазинів для дорослих та демонстрацію товарів із так званих «sex-shop», перегляди фото та відеороликів у соціальних мережах, через надіслання повідомлень потерпілій особі тощо [149, с. 183].

Нааявний підхід до розуміння поняття розпусних дій з їх поділом на два загальні види не останньою чергою зумовлений тенденціями судової практики, яка протягом багатьох років формувалася в Україні в процесі застосування відповідної кримінально-правової заборони. Свідченням цьому є положення п. 17 постанови Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статеві свободи та статеві недоторканості особи», згідно з яким розпусні дії не лише аналогічним чином поділялися на фізичні та інтелектуальні, але так само розкривалася їх суть. Під фізичними розпусними діями пропонувалося розуміти «оголення статевих органів винної чи потерпілої особи, непристойні доторкання до статевих органів, які викликають статеві збудження, навчання статевим збоченням, імітація статевого акту, схиляння або примушування потерпілих до вчинення певних сексуальних дій між собою, вчинення статевих зносин, акту онанізму у присутності потерпілої особи тощо». До інтелектуальних розпусних дій відносилися, зокрема, «ознайомлення потерпілої особи із порнографічними зображеннями, відеофільмами, цинічні розмови з нею на сексуальні теми тощо» [106].

Викладена позиція органу найвищої судової інстанції, хоч і зберігає до сьогодні свою актуальність з огляду на те, що кримінально-правова норма про розбещення неповнолітніх лишається не змінною у частині визначення суспільно небезпечного діяння, водночас багаточисельні зміни, внесені до інших статей розділу V Особливої частини КК України («Кримінальні правопорушення проти статеві свободи та статеві недоторканості особи») зумовлюють переосмислення суті окремих розпусних дій. Уже не всі подібні дії на сьогодні можуть кваліфікуватися за ст. 156 КК України.

Наприклад, непристойні доторкання до статевих органів, які викликають статеві збудження, навряд чи можна розглядати як елемент фізичних розпусних дій, оскільки подібна поведінка повинна знаходити правову оцінку за іншими статтями КК України про правопорушення проти статеві

недоторканості особи (це може бути сексуальне насильство за умов відсутності добровільної згоди потерпілого).

У цьому контексті можна навести приклад вироку, ухваленого 4 березня 2022 р., згідно з яким особа з метою задовольнити свою статеву пристрасть робив непристойні дотики руками, які викликають статеве збудження, до оголених статевих органів малолітньої особи, при цьому розуміючи, що за цими діями спостерігає інша малолітня особа. Вчинене невинувато одержало кваліфікацію за ст. 156 КК України як розбещення неповнолітніх [26]. В іншому випадку особа була засуджена за вчинення розбещення неповнолітніх, зважаючи на те, що вона запропонувала малолітній дівчинці подивитися мультфільми, завівши її в одну із житлових кімнат власного будинку. Перебуваючи у кімнаті, засуджений, достовірно знаючи, що потерпіла є малолітньою, з метою задоволення статевої пристрасті, торкався пальцем лівої руки її статевих губ, чим задовольнив свою статеву пристрасть [16].

Аналогічне питання постає з примушуванням потерпілих до вчинення певних сексуальних дій між собою, відповідальність за яке здебільшого повинна наставати згідно зі ст. 154 КК України за ознаками примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою.

За твердженням дослідників, результатом запровадження відверто «гумової» конструкції статті КК України про відповідальність за сексуальне насильство є звуження сфери застосування ст. 156 КК України, яка набуває статусу «резервної» норми, або щонайменше колізійність зазначених приписів кримінального закону. Зокрема, виходячи з такої позиції, висловлюється думка про те, що надсилання малолітній особі текстових повідомлень, фото- або відео-зображень сексуального змісту, вчинюване з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем стосовно того, кому не виповнилось 14 років, які раніше могли безпроблемно розцінювались як інтелектуальне розбещення, тепер охоплюються

диспозицією ч. 4 ст. 153 КК України [43, с. 12 – 13]. Щоправда, викликає сумнів, чи є описана ситуація проявом насильницької поведінки, на чому робиться акцент у ст. 153 КК України.

Має рацію О. Дудоров, стверджуючи, що розпусні дії з потерпілою особою, вчинені безпосередньо перед зґвалтуванням, сексуальним насильством або статевими зносинами з особою, яка не досягла 16-річного віку, охоплюються відповідними частинами статей 152, 153, 155 КК України, оскільки в такому разі розбещення неповнолітніх з огляду на спрямованість умислу винуватого розглядається лише як етап у вчиненні інших статевих злочинів. Наявність істотного розриву в часі між розпусними діями і вчиненням стосовно однієї й тієї ж потерпілої особи іншого статевого злочину, що виключає переростання одного злочинного діяння в інше, означає, що вчинене треба кваліфікувати за сукупністю відповідних злочинів [86, с. 485].

Аналогічний підхід повинен бути застосований і у зворотній ситуації. Коли розбещенню безпосередньо передує пропозиція зустрічі, зроблена особі, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з метою вчинення стосовно неї розпусних дій. Якщо така мета була реалізована, то вчинене повністю охоплюється відповідною частиною ст. 156 КК України. За таких обставин діяння, ознаки якого містить ст. 156-1 КК України, слід розглядати як первинний етап у виді готування до розбещення неповнолітніх. Сукупність цих кримінальних правопорушень виключається.

Отже, тлумачення ст. 156 КК України в частині встановлення точного змісту передбаченого нею суспільно небезпечного діяння, характеризується певною усталеністю та стабільністю, а відповідні підходи науковців ґрунтуються на результатах узагальнення багаторічної практики застосування кримінально-правової норми про розбещення неповнолітніх. Водночас, незважаючи на відносну стабільність розглядової норми, суцільні зміни до розділу V Особливої частини КК України впливають на звуження

обсягу поняття розпусних дій, а з'ясування їх змісту повинне відбуватися у контексті інших суміжних заборон.

За особливостями конструкції об'єктивної сторони всі склади кримінального правопорушення прийнято поділяти на три види: матеріальні (суспільно небезпечні наслідки передбачені як обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення), формальні (для їх визнання закінченим кримінальним правопорушенням достатньо самого факту вчинення суспільно небезпечного діяння), усічені (момент їх юридичного закінчення пов'язується із вчиненням діяння, яке за своїм загальним кримінально-правовим змістом є незакінченим кримінальним правопорушенням).

Оскільки в диспозиції ч. 1 ст. 156 КК України суспільно небезпечні наслідки не зазначаються, то відповідне кримінальне правопорушення має формальний склад. З огляду на це, розбещення неповнолітніх (за загальним правилом) вважається закінченим злочином з моменту початку вчинення розпусних дій. При цьому згода потерпілого на вчинення щодо нього таких дій, а так само результативність останніх для кваліфікації за ст. 156 КК України значення не мають [86, с.485]. Водночас ще раз треба наголосити: викладене не означає, що розбещення неповнолітніх не здатне заподіювати суспільно небезпечні наслідки. Вони перебувають поза межами об'єктивної сторони складу розгляданого злочину і на його кримінально-правову оцінку не впливають. Водночас у таких випадках суд може враховувати наслідки, які настали при призначенні покарання як обтяжуючу обставину тощо.

2.3. Суб'єкт розбещення неповнолітніх.

Загальне значення суб'єкта кримінального правопорушення традиційно зводиться до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Його вузьке значення пов'язується з відповідною характеристикою складу кримінального правопорушення. Фахівці, хай навіть умовно, але називають суб'єкта

кримінального правопорушення основним елементом його складу, адже саме суб'єкт вчинює винні, протиправні, суспільно небезпечні діяння, що посягають на об'єкт кримінального правопорушення [117, с. 285]. Справді, без суб'єкта кримінального правопорушення не може бути і кримінального правопорушення. Недаремно окремі дослідники пропонують навіть вдосконалити послідовність аналізу елементів складу кримінального правопорушення, розпочавши його із суб'єкта, а вже далі розглядати інші елементи складу кримінального правопорушення у звичній послідовності. Обґрунтовується такий підхід тим, що саме суб'єкт вчиняє суспільно небезпечне діяння, яке є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, і яке має бути свідомим і волимим, тобто відображати свідомість і волю особи. Окрім того, саме суб'єкт може мати вину стосовно цього діяння та його суспільно небезпечних наслідків, яка є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони і похідною властивістю від осудності особи [147, с. 15 – 16].

Доктрина кримінального права слушно виходить з того, що не кожна особа, діяння якої містить об'єктивні ознаки складу певного кримінального правопорушення, підлягатиме відповідальності за вчинене. Така відповідальність настає лише стосовно особи, яка є суб'єктом кримінального правопорушення. Своєю чергою, суб'єкт кримінального правопорушення утворює самостійний елемент його складу, сукупність ознак якого характеризують особу, яка зазнає кримінальної відповідальності [12, с. 932 – 934].

Питання ознак суб'єкта складу кримінального правопорушення є давно і добре дослідженим у юридичній літературі. Завдяки напрацюванням учених вдалося отримати належні теоретичні уявлення про суб'єкта кримінального правопорушення та на цій основі визначити ознаки, які його характеризують. Слід зазначити, що розробники чинного КК України 2021 року належним чином використали наукові здобутки, що дало змогу передбачити в його загальній частині окремий розділ, присвячений особі, яка підлягає

кримінальній відповідальності (суб'єктові кримінального правопорушення). Саме в цьому розділі було передбачено вичерпний перелік ознак, які характеризують відповідний елемент складу кримінального правопорушення, а так само відбито підхід, згідно з яким суб'єкт кримінального правопорушення може бути загальним і спеціальним.

Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК України загальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. Натомість спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення – це фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа (ч. 2 ст. 18 КК України).

Із цих законодавчих положень випливає, що як загальний, так і спеціальний суб'єкти⁷ мають три обов'язкові ознаки, відсутність хоч б однієї з яких, виключає загалом склад кримінального правопорушення: 1) наявність статусу фізичної особи (людина); 2) осудність такої особи; 3) досягнення нею віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Різниця між загальним і спеціальним суб'єктами полягає в тому, що останній характеризується додатковими спеціальними ознаками, які безпосередньо або опосередковано визначені у кримінально-правових нормах Особливої частини КК України.

Аналіз диспозиції ст. 156 КК України дає змогу дійти висновку, що вона безпосередньо не встановлює додаткових ознак особи, яка підлягає відповідальності за розбещення неповнолітніх, оскільки вчинити розпусні дії щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, може будь-яка особа⁸. У

⁷ Ознаки спеціального суб'єкта завжди доповнюють загальне поняття і тому є додатковими [117, с. 288]. Спеціальним суб'єктом є такий вид суб'єкта, який виокремлюється із загального і при цьому наділений усіма ознаками загального суб'єкта складу кримінального правопорушення [127 с. 256].

⁸ Зокрема, це означає, що кримінальну відповідальність за розбещення неповнолітніх встановлено незалежно від гетеро- або гомосексуальної спрямованості розпусних дій, а отже, суб'єкт відповідного злочину може бути як однієї статі з потерпілим, так і різної [46, с. 83].

літературі наголошується на тому, що більшість злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей характеризується загальним суб'єктом, а при його встановленні особливу увагу рекомендується приділяти питанням осудності особи (з огляду на можливу наявність захворювання на педофілію, що може, в окремих випадках, навіть виключати осудність). З огляду на це, можна було б зробити висновок, що суб'єкт злочину, передбаченого ст. 156 КК України, є загальним [90, с. 210]. З огляду на викладене, можна було б зробити висновок, що суб'єкт злочину, передбаченого ст. 156 КК України, є загальним.

Водночас питання про те, чи є суб'єкт розбещення неповнолітніх загальним, видається не однозначним. Ураховуючи специфіку розгляданого кримінального правопорушення, особливості ознак його об'єкта, треба констатувати, що суб'єктом розбещення неповнолітніх є тільки та особа, яка досягла віку повноліття (виходить, що загальний суб'єкт обмежується за змістом). Саме такий вік (підвищений) розглядається як додаткова спеціальна ознака, що може визначати суб'єкта розбещення неповнолітніх. І хоч ця ознака безпосередньо не зазначена у ст. 156 КК України, але впливає з її змісту: розбещувати неповнолітню особу може лише особа, яка є повнолітньою.

Такий підхід, на наш погляд, маючи в основі фізичні властивості особи у виді її повноліття, сприймається як виправданий, адже враховує, що кримінально протиправний вплив чиниться на особу, яка не досягла віку шістнадцяти років. Отже, зазначена позиція повинна бути відбита при вдосконаленні відповідної кримінально-правової норми. Чітке встановлення формалізованої вікової межі кримінальної відповідальності за розбещення неповнолітніх сприятиме забезпеченню правильної його кваліфікації, уникненню свавілля та виправданій економії заходів кримінальної репресії.

Показово, що така пропозиція не є новою, її обґрунтовували інші дослідники⁹, а розроблений на сьогодні Робочою групою з питань розвитку кримінального права проєкт КК України [122] урахує висловлену позицію, передбачаючи відповідальність за розбещення дитини повнолітньою особою. Крім цього, у суміжній ст. 156-1 КК України, що містить підстави відповідальності за домагання для сексуальних цілей особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, резонно визначений суб'єкт цього кримінального правопорушення як повнолітня особа.

Привертає увагу також той факт, що одну з кваліфікуючих ознак розбещення неповнолітніх (ч. 2 ст. 156 КК України) утворює спеціальний суб'єкт, який визначено в альтернативний спосіб: 1) член сім'ї; 2) близький родич; 3) особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього.

Кожна з обов'язкових ознак суб'єкта складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України, підлягає самостійному розгляду з метою визначення їх особливостей.

1. Фізична особа. Згідно зі ст. 24 ЦК України людина як учасник цивільних відносин вважається фізичною особою. Цей термін використовується для позначення людини як учасника кримінально-правових відносин незалежно від того, чи має ця людина громадянство України (суб'єктами кримінального правопорушення можуть бути також особи без громадянства та громадяни інших держав).

З цього випливає, що не можуть бути суб'єктом кримінального правопорушення загалом та розбещення неповнолітніх зокрема: 1) юридичні особи; 2) тварини, предмети чи сили природи; 3) люди, які фізично не існують (померлі) [51, с. 133 – 134]. Щоправда, стосовно юридичної особи можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру, якщо

⁹ Як небезпідставно зауважує О. Світличний, соціальна відповідальність за нормальний фізичний та психічний статевий розвиток дітей має покладатися виключно на дорослих осіб, які повною мірою усвідомлюють шкоду розпусних дій щодо дитини [116, с. 233, 234].

розбещення неповнолітніх вчинено їх уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи (п. 6 ч. 1 ст. 96-3 КК України).

2. Осудність. Лише та особа, яка є осудною, може нести кримінальну відповідальність за розбещення неповнолітніх. Загальновизнаною є позиція, згідно з якою кожна особа, яка вчинила кримінально протиправне діяння, визнається осудною, доки не встановлено зворотне (кримінально-правова презумпція осудності [93, с. 3 – 7], що впливає із загальної презумпції психічного здоров'я¹⁰). Стан осудності вважається наявним, оскільки він притаманний переважній більшості людей. Тому питання про встановлення осудності виникає тільки у разі виникнення сумнівів щодо психічної повноцінності особи, яка вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння [58, с. 109]. Наприклад, може йтися про ситуації, коли особа, яка під час або після вчинення розпусних дій, демонструє емоції й поведінку, що не відповідають конкретній життєвій ситуації; непослідовність та нелогічність мислення й вчинків, порушення пам'яті; прояви агресії; розмитість сприйняття себе та навколишнього світу тощо.

Водночас результати дослідження злочинців, які вчинили статевий злочин щодо неповнолітнього, показують, що більшість (85 %) цих осіб психічних відхилень не мали (були психічно здоровими). Лише 1,5 % осіб мали дефекти психіки, однак вони не впливали на виключення відповідальності за вчинене. Це з-поміж іншого підтверджує, що відповідна категорія злочинців уражена комплексом сваволі та ілюзій [63, с. 174].

Поняття осудності містить ч. 1 ст. 19 КК України, воно є широко дослідженим у науці кримінального права: змістовні характеристики осудності зводяться до здатності психічно здорової особи усвідомлювати свою поведінку й керувати нею, тобто пов'язуються з діяльністю двох ключових психічних функцій людини, які у своїй сукупності визначають

¹⁰ Згідно зі ст. 3 Закону України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами України.

характер її поведінки – свідомістю (інтелектуальна сфера) та волею (вольова сфера).

Здатність особи під час вчинення розпусних дій усвідомлювати їх означає правильне розуміння фактичних об'єктивних ознак цього злочину (об'єкта, потерпілого, суспільно небезпечного діяння) та їх соціальну значущість. Така спроможність усвідомлювати розпусні дії обов'язково пов'язується зі здатністю контролювати, керувати такими вчинками з огляду на конкретну життєву ситуацію.

Виходячи з цього, осудність у кримінальному праві визначається за формулою, складниками якої є сукупність юридичного критерію осудності та медичного критерію осудності («змішаний» тип) [35, с. 84 – 85].

Медичний критерій осудності характеризує стан психічного здоров'я особи, яка вчиняє кримінально протиправне діяння, а так само показує рівень розвитку психічних функцій, що відповідають за здатність усвідомлювати вчинюване діяння і керувати ним.

Юридичний критерій визначає зміст осудності через характеристику здатності особи повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними з виокремленням інтелектуальної та вольової ознак. Інтелектуальна ознака юридичного критерію осудності відбита в ч. 1 ст. 19 КК України в дещо абстрактний спосіб з використанням такого словесного звороту: «могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність)». Про вольову ознаку судять за словами «могла ... керувати ними». Не дивно, що дослідники проблем суб'єкта кримінального правопорушення ознаки осудності резонно уточнюють, роз'яснюють їх суть. Наприклад, як пише А. Васильєв, суть юридичного критерію полягає в тому, що він дає змогу визначити реальну можливість (достатність здатностей) особи усвідомлювати фактичний характер та суспільну небезпечність своїх дій (бездіяльності) та керувати ними під час вчинення кримінального правопорушення (у конкретній ситуації при досягненні певних цілей). Цей критерій деталізує прояв

характеру здатностей у взаємодії з конкретним суспільно небезпечним діянням, що передбачено Особливою частиною КК України [11, с. 134].

Спираючись на об'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 156 КК України¹¹, та використовуючи зазначену формулу осудності, можна встановити, що суб'єктом розбещення неповнолітніх є особа, яка має належний рівень розвитку психіки (медичний критерій), що уможлиблює: 1) усвідомлення фактичного змісту вчинюваних розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, 2) усвідомлення суспільної небезпеки таких дій, що здатні зашкодити нормальному статевому (сексуальному) розвитку потерпілого; 3) здатність керувати своїми діями, які пов'язані з відповідним впливом на особу, яка не досягла шістнадцятирічного віку (юридичний критерій).

З огляду на викладене та з урахуванням положень ч. 2 ст. 19 КК України, не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення розпусних дій не могла їх усвідомлювати або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. Вважається, що така особа перебуває у стані неосудності, що виключає відповідну ознаку суб'єкта складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України¹². Кримінальна відповідальність неосудних осіб, які вчинили розбещення неповнолітніх, виключається та за рішенням суду до них можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру. У цьому зв'язку помиляється В. Фурса, який пише, що «неосудність в кримінальному праві є підставою для звільнення особи від

¹¹ Установлено, що об'єктивна сторона розбещення неповнолітніх як елемент відповідного складу злочину характеризується наявністю однієї обов'язкової ознаки, а саме суспільно небезпечного діяння у формі розпусних дій [99].

¹² Водночас сама по собі наявність навіть серйозного психічного розладу не обов'язково означає виникнення стану неосудності. Психічно хвора особа може бути визнана осудною щодо вчинених розпусних дій через відсутність юридичного критерія неосудності. Разом з тим заслуговує на увагу той факт, що для статевих злочинців, які мають психічні аномалії в межах осудності, характерна жорстокість, агресивність, відсутність співчуття, примітивізм потреб, вузьке коло інтересів, а також дратівливість, зниження вольових процесів, підвищена навіюваність, ослаблена можливість стримування контрольних механізмів [74, с. 179].

кримінальної відповідальності та застосування до неї примусового лікування» [140, с. 265].

Усі кримінальні правопорушення залежно від повноти усвідомлення особою своїх дій (бездіяльності) під час вчинення суспільно небезпечного діяння поділяються на: а) вчинені осудними особами; б) вчинені обмежено осудними особами [40, с. 186]. Таким чином не виключається можливість вчинення розбещення неповнолітніх особою, яка перебувала у стані обмеженої осудності (ч. 1 ст. 20 КК України). Така особа підлягатиме кримінальній відповідальності з урахуванням положень ч. 2 ст. 20 КК України, зокрема суд може визнати обставину вчинення розбещення неповнолітніх обмежено осудною особою такою, що пом'якшує покарання (відповідно до ч. 2 ст. 66 КК України), або врахувати іншим чином при призначенні покарання.

3. Вік особи. Осудність має безпосередній зв'язок із віком особи, яка вчиняє кримінально протиправне діяння, оскільки психічна здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними з-поміж іншого залежить від отримуваного досвіду людини, його соціального розвитку. В. Аніщук слушно зазначає, як кримінально-правова категорія вік становить установлену кримінальним законом кількість часу, прожитого особою, а також ступінь її психологічного, фізіологічного і соціального розвитку, що характеризує можливість особи усвідомлювати суспільну небезпеку своїх дій та керувати ними [5, с. 173].

КК України передбачає диференційований підхід щодо віку, з якого може наставати відповідальність, з огляду на що виокремлюють загальний мінімальний вік настання кримінальної відповідальності (шістнадцять років – ч. 1 ст. 22) та знижений мінімальний вік настання кримінальної відповідальності (чотирнадцять років – ч. 2 ст. 22) [34, с. 91]. Останній (знижений вік) становить виняток (із загального віку) і встановлюється за вчинення окремої категорії кримінальних правопорушень, що характеризується підвищеним рівнем суспільної небезпечності (тяжкістю),

поширеністю у середовищі підлітків, можливістю усвідомлювати фактичний характер певного діяння (належним рівнем розумових здібностей) та іншими факторами.

Щодо осіб, які досягли загального віку кримінальної відповідальності, то вважається, що саме з шістнадцяти років (за загальним правилом) вони з позиції відповідного ступеня розвитку психіки здатні усвідомлювати фактичний характер та соціальну суть вчинюваних актів поведінки, а отже, можуть нести відповідальність за вчинення суспільно небезпечних діянь.

У контексті суб'єкта розгляданого кримінального правопорушення можна однозначно стверджувати, що за вчинення розбещення неповнолітніх не встановлено зниженого віку настання кримінальної відповідальності (передбачений ч. 2 ст. 22 КК України перелік кримінальних правопорушень не містить ст. 156 КК України), тобто особи, які вчинили розпусні дії у віці до 14 років не підлягають кримінальній відповідальності. Однак, на чому наголошувалося вище, викликає сумнів, що суб'єкт розбещення неповнолітніх характеризується загальним віком настання кримінальної відповідальності. Зокрема, не можна погодитися з твердженням, згідно з яким відповідальності за розбещення неповнолітніх підлягає особа, якій виповнилося шістнадцять років на момент вчинення кримінального правопорушення [1, с. 55].

Для того, щоб розбещувати неповнолітнього, особа має досягти повнолітнього віку, тобто більш зрілого віку, який у цьому разі є підвищеним мінімальним (дорослість). Вважаємо, що лише повнолітня особа є спроможною усвідомлювати соціальний зміст такої поведінки, як розпусні дії з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Як резонно у цьому контексті зазначає О. Дудоров, усвідомлювати суспільну небезпеку злочину проти неповнолітнього може лише дорослий [46, с. 74]. З повноліттям, а отже, одержанням переваги над потерпілим у віці, доросла людина набуває більш високого рівня зрілості та соціальної свідомості (до досягнення вісімнадцяти років вона не вважається дорослою), що дає змогу по-іншому

оцінювати не лише фактичний зміст своїх вчинків, але й їх негативний вплив на статевий розвиток потерпілого.

Відповідну думку аргументовано доводять у юридичній літературі: з огляду на специфіку деяких кримінальних правопорушень, наприклад, таких, як розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України), відповідальність за їх вчинення може наставати лише стосовно повнолітніх осіб, тобто осіб, які досягли вісімнадцятирічного віку, бо за характером цих кримінальних правопорушень їх фактично не можуть вчинити неповнолітні [68, с. 162]. Відстоюючи позицію про те, що суб'єктом розбещення неповнолітніх має бути особа, якій виповнилося вісімнадцять років, О. Світличний зауважує, що особа, яка не досягла повноліття, не має певних знань дитячої та підліткової психології, життєвого досвіду та практичних навичок вводити їх в оману або застосовувати примус щодо справжніх цілей спілкування з ними [115, с. 150]. Отже, не можна визнавати розпусником неповнолітніх особу, яка сама є неповнолітньою, сфера сексуальної поведінки якої може бути достатньо несформованою. Водночас, якщо йдеться про розбещення малолітніх осіб, то тут видається допустим настання відповідальності з шістнадцятирічного віку, про що йтиметься у наступному розділі роботи.

Порушене питання видається надважливим, оскільки правильне встановлення віку настання кримінальної відповідальності за розбещення неповнолітніх є запорукою безпомилкової кваліфікації цього кримінального правопорушення. Ба більше: у процесі розслідування треба довести досягнення особи повнолітнього віку як такого, що утворює відповідну ознаку суб'єкта розбещення неповнолітніх. Вік суб'єкта кримінального правопорушення слушно називають об'єктивним критерієм, чітким, точним, однозначним, адже він виражається в конкретний числах і передбачається в документах (паспорті, свідоцтві про народження, а в окремих випадках встановлюється експертом) [40, с. 184 – 185].

З огляду на проведений аналіз ознак суб'єкта складу злочину, передбаченого ст. 156 КК України, складно погодитися з висновком, який

робить В. Фурса про те, що таким суб'єктом є «фізична особа – громадянин України, іноземець чи особа без громадянства, яка не має хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки, усвідомлює протиправність своїх дій, керує ними та досягла 16-річного віку» [140, с. 266].

По-перше. Особа може вважатися суб'єктом розгляданого кримінального правопорушення, навіть попри відповідні психічні розлади (важливо, щоб при цьому зберігалась здатність повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними). По-друге, КК України виходить з того, що особа має усвідомлювати фактичний зміст та суспільну небезпеку розпусних дій, а не протиправність цих дій. По-третє, навіть без внесення змін до ст. 156 КК України, з потребою яких погоджується В. Фурса, на сьогодні вік суб'єкта кримінальної відповідальності за розбещення неповнолітніх не може бути менше вісімнадцяти років.

Кримінальне право крім поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» використовує також таке поняття як «особа кримінального правопорушника (злочинця)». Вони відрізняються за суттю та кримінально-правовим значенням, але водночас нерозривно пов'язані між собою, оскільки характеризують особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Суб'єкт кримінального правопорушення утворює один з елементів його складу, що є підставою для настання кримінальної відповідальності, та характеризується типовим набором ознак, які визначає кримінальний закон. Особа кримінального правопорушника (злочинця) зазвичай розглядається у межах суб'єкта кримінального правопорушення. Ознаки особи кримінального правопорушника (злочинця) не є нормативно визначеними, їх кількість та якість завжди індивідуальна та в широкому сенсі вони визначають комплексну характеристику людини. До таких ознак відносять соціально-демографічні, соціально-психологічні, психофізичні, біологічні та інші властивості кримінологічного характеру. Таким чином особа кримінального

правопорушника (злочинця) одержує важливе значення для розв'язання питань, пов'язаних із індивідуалізацією заходів кримінально-правового впливу (включаючи призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання, причини та умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення тощо). Наприклад, урахування особи винуватого є ключовим складником загальних засад призначення покарання (ст. 65 КК України) за вчинення розбещення неповнолітніх.

Аналіз кримінологічно значущих ознак осіб, які вчинили розбещення неповнолітніх, дало змогу дослідникам створити їхній узагальнений кримінологічний портрет. Зокрема, це чоловіки (96 %) молодого (18-35 рр. – 39,4 %) і зрілого (36-50 рр. – 35,9 %) віку, з базовою та загальною середньою освітою (54,8 %), неодружені або розлучені (63,7 %), працездатні, але ніде не працевлаштовані (52,3 %), загалом добре соціалізовані, викликають довіру у дітей і не викликають підозри в оточуючих. Відсутність постійної роботи, власної сім'ї та соціально-корисних зв'язків зумовлюють їхню схильність до асоціального способу життя, що може проявлятися у бажанні безоплатних розваг та задоволенні примітивних вітальних потреб у спосіб обрання жертвами осіб, які за своїми фізичними та інтелектуальними якостями не можуть чинити належний опір злочинцю [71, с. 183].

За результатами дослідження Л. Козлюк було виявлено, що на психіку особи злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього, беззаперечний вплив мала сім'я, де батьки не навчали своїх дітей елементарним правилам поведінки людини в суспільстві, а досить часто сексуально розбещували їх. Внутрішньосімейні конфлікти батьки розв'язували за допомогою насильства, що сприяло навчанню поведінці, яка порушує встановлений порядок статевих відносин між людьми в суспільстві [63, с. 174].

На окрему увагу заслуговує питання опосередкованого вчинення дій з розбещення неповнолітніх, коли суб'єкт цього кримінального правопорушення виконує його об'єктивну сторону, використовуючи при

цьому зусилля інших осіб, предметів, тощо. Зокрема, суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України, вважатиметься особа, яка для вчинення розпусних дій використовує іншу особу, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, або неосудну особу, або особу, щодо якої застосовано психічний або фізичний примус («продовжена рука злочинця») [51, с. 144 – 145]. Вчиняючи таким чином кримінальне правопорушення, його суб'єкт використовує інших осіб як знаряддя або засоби. Наприклад, маючи на меті вчинити розпусні дії щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, суб'єкт цього кримінального правопорушення надає особі, яка страждає на психічну хворобу та є неосудною, порнографічну книжкову, фото-, відео-продукцію. Далі просить показувати цю продукцію неповнолітньому. За таких обставин винуватий безпосередньо не вчиняє розпусних дій, що за нього здійснює інша особа, яка не розуміє суспільної небезпеки відповідної поведінки.

2.4. Суб'єктивна сторона розбещення неповнолітніх.

Доктрина кримінального права слушно виходить з того, що будь-який свідомий та вольовий акт поведінки людини, включаючи кримінально протиправну, становить нерозривну єдність зовнішнього прояву певного вчинку особи з його внутрішнім складником – психічним процесом, що відбиває такий вчинок.

Внутрішню (щодо об'єктивної сторони) характеристику діяння, яка розкриває психічну суть діяльності особи (свідомість та емоційно-вольову сферу) і виявляється у вчиненому нею кримінальному правопорушенні, традиційно називають суб'єктивною стороною кримінального правопорушення [12, с. 934].

Суб'єктивна сторона є одним з чотирьох обов'язкових елементів складу кримінального правопорушення, а отже, її відсутність виключає можливість настання кримінальної відповідальності (за кримінальним правом України

об'єктивне інкримінування є неприпустимим та суперечить усталеним правовим принципам). З огляду на це, надважливе юридичне значення одержує безпомилкове встановлення ознак суб'єктивної сторони кримінального правопорушення. Таким чином зазначений елемент складу кримінального правопорушення одержує свій визначальний вплив на його кваліфікацію та дає змогу правильно відмежувати певні кримінально протиправні діяння між собою. Крім цього, за суб'єктивною стороною (насамперед формою та видом вини) можна виміряти рівень суспільної небезпечності кримінального правопорушення.

Порівнюючи суб'єктивну сторону складу кримінального правопорушення з його об'єктивними відповідниками, слід зазначити, що зазвичай установити та в процесуальний спосіб довести наявність ознак суб'єктивної сторони значно складніше. Усе через те, що ці ознаки характеризують психічні процеси людини, які безпосередньо не сприймаються. Лише і суто особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, може з максимальною точністю визначити, чого вона прагнула, яке мала ставлення до вчиненого діяння, чим при цьому керувалася тощо. Проте така особа не завжди зацікавлена відтворювати ті внутрішні процеси, що супроводжували вчинення кримінального правопорушення. За таких обставин правильне встановлення ознак суб'єктивної сторони уможливлюється через звернення до інших елементів складу кримінального правопорушення (об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта).

Як слушно зауважує у цьому контексті О. Кирбят'єв, суб'єктивна сторона будь-якого злочину або кримінального проступку становить одну з найголовніших часток доказової діяльності під час кримінального процесу, проте вона одночасно є і однією з найбільш складних у дослідженні. Адже елементи суб'єктивної сторони протікають у свідомості суб'єкта, тому вони здебільшого є латентними для широкого загалу та розкриваються за допомогою об'єктивних ознак кримінального правопорушення [62, с. 76].

Усталеним у кримінальному праві України є підхід, згідно з яким зміст суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення характеризується наявністю чотирьох ознак, обов'язковою з яких є вина, а факультативними – мотив, мета та емоційний стан [138, с. 167].

Такий підхід повністю узгоджений з положеннями законодавства України. Зокрема, те, що вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони будь-якого складу кримінального правопорушення впливає з ч. 2 ст. 62 Конституції України, за якою особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку та встановлено обвинувальним вироком суду (цей конституційний принцип фактично відтворений у ч. 2 ст. 2 КК України). Забезпечення доведеності вини визначається як один з основних принципів судочинства в Україні (п. 3 ч. 2 ст. 129 Конституції України).

КК України регулює питання вини та її форм в окремому розділі (розділ V Загальної частини). Визначення вини містить ст. 23 КК України, відповідно до якої виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої кримінальним законом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Своєю чергою, умисел згідно зі ст. 24 КК України може бути прямим (*dolus directus*) і непрямим (*dolus indirectus*), а необережність становить такі види, як кримінально протиправна самовпевненість і кримінально протиправна недбалість (ст. 25 КК України). Аналіз цих норм свідчить, що законодавчий поділ вини на форми та види передбачає комбінування інтелектуальних і вольових ознак, які відбивають різні типи психічного ставлення особи до вчинюваного діяння та його наслідків.

У літературі слушно наголошують на тому, що конкретний зміст вини у юридичних складах кримінальних правопорушень окремих видів визначається в основному у спосіб з'ясування психічного ставлення суб'єкта до об'єктивних елементів юридичного складу кримінального правопорушення [14, с. 135]. Інтелектуальний момент прямого умислу

передбачає усвідомлення суб'єктом кримінального правопорушення обов'язкових об'єктивних ознак, що відносяться законодавцем до об'єкту (потерпілої особи) та об'єктивної сторони [115, с. 126].

Для розбещення неповнолітніх зазначене означає потребу встановлення психічного ставлення особи до вчинюваного діяння (розпусні дії), характеристик потерпілого (особа, яка не досягла шістнадцятирічного віку), об'єкта посягання (нормальний статевий (сексуальний) розвиток неповнолітніх осіб).

Водночас дещо не точним є твердження про те, що суб'єктивна сторона злочину – це психічне відображення його об'єктивних ознак, тобто «психічне ставлення особи до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння та його суспільно небезпечних наслідків» [129, с. 130 – 131]. Повністю погоджуємося з тим, що йдеться про усвідомлення особою всіх об'єктивних ознак правопорушення. Сумнівним разом з тим видається зводити ці ознаки лише до діяння та його наслідків.

Хоча за змістом кримінального закону види умислу чи необережності безпосередньо не впливають на кримінально-правову оцінку вчиненого, але наявність відповідних нормативних положень передбачає, що для визначення суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення конче потрібно встановлювати не лише форму вини, а й її вид. У цьому аспекті правильно розв'язується порушене питання у вироку Жмеринського міськрайонного суду Вінницької області, згідно з яким особа обвинувачувалася у тому, що вона маючи *прямий*, злочинний умисел, спрямований на вчинення розпусних дій сексуального характеру щодо малолітніх та неповнолітніх осіб, з метою задоволення власної статевої пристрасті та збудження у неповнолітніх та малолітніх потерпілих статевих інстинктів, вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 156 КК України [22]. Як бачимо, у цій ситуації слушно зазначається не лише встановлена форма вини (умисел), а також і його вид (прямий). Має рацію О. Ус, яка зауважує, що встановлення вини, її форми та виду – необхідна умова правильної кваліфікації будь-якого

кримінального правопорушення. Вищі судові інстанції неодноразово звертають увагу на потребі ретельного дослідження доказів, що мають значення для з'ясування вини, її форми, виду та змісту [129, с. 131].

Переходячи до питання про зміст вини у складі досліджуваного кримінального правопорушення, насамперед треба звернути увагу на такі важливі моменти. Перше. Цей склад належить до категорії формальних (суспільно небезпечні наслідки не є його обов'язковою ознакою). Друге. У ст. 156 КК України не описується форма вини, з якою може вчинятися розбещення неповнолітніх, що потребує її з'ясування у спосіб здійснення тлумачення кримінального закону.

Юристи, які здійснювали таке тлумачення, переконують у тому, що розбещення неповнолітніх може бути вчинено лише з прямим умислом [115, с. 184; 46, с. 83; 141 с. 10]. Проведений нами аналіз складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України, підтверджує цей висновок. Розбещення неповнолітніх характеризується виною у формі умислу, а його вид є прямим. Зокрема, ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення дають змогу встановити, що розпусні дії становлять цілеспрямовану діяльність людини сексуального характеру, які здатні викликати фізичне та моральне розбещення потерпілого. Цілеспрямованість такої поведінки якнайліпше показує, що розпусні дії можуть вчинятися лише з прямим умислом.

Спираючись на нормативні положення про прямий умисел (ч. 2 ст. 24 КК України) та проведений аналіз об'єктивних ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України, можна зробити висновок, що психічне ставлення особи, яка вчиняє розпусні дії, характеризується наявністю таких ознак: 1) усвідомлення суспільно небезпечного характеру вчинюваного діяння (інтелектуальна ознака прямого умислу); 2) передбачення настання істотної шкоди для нормального статевого (сексуального) розвитку неповнолітніх осіб і бажання настання цієї шкоди (вольові ознаки прямого умислу).

Тут виходимо з теоретичної позиції, згідно з якою безнаслідкових кримінальних правопорушень не існує. Навіть, якщо суспільно небезпечні наслідки не утворюють обов'язкової ознаки складу кримінального правопорушення, вони з позиції норм про вину (23 – 25 КК України) мають місце в кожному випадку його вчинення, адже йдеться про негативні зміни, які відбуваються в об'єкті кримінального правопорушення. У літературі з цього приводу резонно наголошують на тому, що за будь-якої конструкції складу кримінального правопорушення зміст умислу розкривається через внутрішнє ставлення особи до всіх зовнішніх ознак (включаючи об'єкт правопорушення, який завжди відбиває потенційну або реальну шкідливість діяння), і безпосередньо не зумовлюється типом використаної нормативної моделі [102, с. 85 – 86].

Далі звернемо увагу на те, що усвідомлення суспільно небезпечного характеру розбещення неповнолітніх (це стосується і будь-якого іншого кримінального правопорушення) передбачає як розуміння всіх фактичних обставин вчиненого діяння, так і усвідомлення його соціального значення, тобто здатності спричинити шкоду охоронюваним кримінальним правом цінностям. Як правильно зазначає Н. Мирошніченко, соціальна суть вини має важливе значення, оскільки вона проявляється у негативному або зневажливому ставленні особи, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння, до тих інтересів, соціальних благ, цінностей (суспільних відносин), що охороняє кримінальний закон [120, с. 46].

Під усвідомленням фактичних обставин розбещення неповнолітніх розуміється усвідомлення особою насамперед тих ознак, які характеризують суспільно небезпечне діяння та потерпілого. Вчиняючи злочин, передбачений ст. 156 КК України, особа мусить розуміти, що своїми діями вона сексуально розбещує особу, яка не досягла шістнадцятирічного віку, що суперечить її справжнім потребам на відповідному етапі становлення та розвитку як особистості, а також хоча б орієнтовно (за рівнем фізичного та / або інтелектуального розвитку) усвідомлювати вік потерпілої особи.

О. Світличний наголошує, що наочне усвідомлення суспільної небезпеки розпусних дій свідчать мінімум три загальновідомі обставини: 1) діти та підлітки є статеві недоторканими як члени родини та суспільства до набуття ними певного, як правило, вісімнадцятирічного віку й відповідно досягнення статевої зрілості; 2) заборона на будь-які сексуальні контакти, у тому числі й розпусні дії, щодо дітей та підлітків формується у родинному колі з малку й відомі всім без виключення членам родини й суспільства; 3) до шістнадцятирічного віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за розбещення неповнолітніх, особа набуває достатній життєвий досвід, теоретичні знання у школі, родині та знає, що в будь-якому сучасному цивілізованому суспільстві сексуальні дії з малолітніми та неповнолітніми засуджуються мораллю і правом [115, с. 126 – 127].

Усвідомлення соціального значення розбещення неповнолітніх найперше полягає в тому, що особа, яка вчиняє розпусні дії, повинна розуміти: така поведінка суперечить усталеним підходам, які уклалися у сучасному суспільстві стосовно статевого розвитку людини. Ця особа має усвідомлювати те, що, виходячи із зазначених підходів, дії сексуальної спрямованості, вчинювані щодо неповнолітнього, є недопустимими та характеризуються високим рівнем антисоціальної спрямованості. Хоча водночас не виключено, що винний вважатиме їх соціально корисними.

Отже, розуміння всіх фактичних обставин розбещення неповнолітніх, а так само усвідомлення антисоціального характеру такої поведінки визначають суть усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру діяння, передбаченого ст. 156 КК України.

З огляду на зміст положень, які містить ст. 24 КК України, особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення, має усвідомлювати лише суспільно небезпечний характер вчинюваного діяння. Натомість не вимагається усвідомлення його кримінальної або іншої протиправності.

Однак не слід виключати ситуацію, за якої особа усвідомлює суспільно небезпечний характер розпусних дій, але не знає, чи заборонена ця поведінка

в Україні. За таких обставин може мати місце юридична помилка щодо протиправності діяння, яка не тягне правових наслідків і не змінює кваліфікацію. Навіть у процесі доказування уповноважені суб'єкти не зобов'язані встановлювати та доводити факт усвідомлення кримінальної протиправності розбещення неповнолітніх [98, с. 115]. Тут доречно згадати відомий постулат про те, що незнання закону не виключає відповідальності.

На підставі розгляду вольових ознак умислу суб'єктивної сторони досліджуваного складу злочину, встановлено, що вона характеризується передбаченням настання істотної шкоди для нормального статевого (сексуального) розвитку неповнолітніх осіб, а так само бажанням настання цієї шкоди. З огляду на те, що об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, ознаки якого містить ст. 156 КК України, охоплює цілеспрямовану діяльність людини сексуального характеру, яка здатна викликати фізичне та моральне розбещення потерпілого, усвідомлення суспільно небезпечного характеру цих дій є неможливим без передбачення та бажання настання наслідків у виді зазначеної істотної шкоди.

У кримінальному праві України, включаючи відповідну судову практику, сформувалася позиція, що особа може ставитися, умовно кажучи, необережно до неповнолітнього (ч. 1 ст. 156 КК України) і малолітнього (ч. 2 ст. 156 КК України) віку потерпілого від розпусних дій. Така позиція зазнає слушної критики з огляду на те, що суб'єкт умисного кримінального правопорушення повинен усвідомлювати кожен з об'єктивних ознак його складу. На цьому окремо наголошувалося вище: інкримінувати особі розбещення неповнолітнього можна лише тоді, коли вона достовірно знала або обґрунтовано припускала, що вчинює розпусні дії з особою, яка не досягла допустимого віку.

У тому разі, коли особа не усвідомлювала цей вік, хоча повинна була і могла усвідомлювати його, виключається умисна форма вини, адже ставлення особи до кожної ознаки складу кримінального правопорушення має бути однорідним. З огляду на це, якщо винний припускається сумлінної

помилки щодо фактичного віку потерпілої особи, то кваліфікація вчиненого за ст. 156 КК України виключається. Наприклад, ідеться про ситуацію, за якої винний вчиняє розпусні дії щодо потерпілого, який не досяг шістнадцятирічного віку, вважаючи, що за всіма зовнішніми ознаками він уже повнолітній. Факторами, які (зазвичай у сукупності) можуть вводити в оману стосовно справжнього віку потерпілої особи є такі: певні фізичні дані, манера поведінки, перебування у компанії дорослих людей, вживання алкоголю та паління, використання нецензурної лексики тощо. Водночас дослідники застерігають, що не можна робити висновок про усвідомлення віку потерпілої особи виключно на показах правопорушника й не звертати увагу на інші обставини справи, що можуть свідчити про зворотне. Як показав аналіз практики, суди посилалися на достовірні знання віку потерпілої особи – у 42,6 % випадків; самі потерпілі сповіщали про свій вік – у 25,3 % випадків; зовнішній вигляд потерпілих свідчив про їх неповноліття – 13,0 %; поведінка потерпілих свідчила про їх малолітство – 8,7 %, інша інформація давала підстави вважати особу неповнолітньою в 10,4 % [116, с. 235].

Для того, щоб виключити підґрунтя для дискусій щодо змісту психічного ставлення до віку потерпілого, варто скористатися уже наявним у КК України досвідом (див. наприклад, п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України) та зазначити про завідомість стосовно віку потерпілої особи. З урахуванням викладеного, чинна редакція ч. 1 ст. 156 КК України могла би виглядати таким чином: *«Вчинення розпусних дій щодо особи, яка завідомо для винного не досягла шістнадцятирічного віку»*.

У цьому контексті слід зазначити, що свого часу О. Світличний висловлювався проти зазначення завідомості у ст. 156 КК України, вважаючи, що такий підхід істотно обмежує інтелектуальний момент прямого умислу розбещення неповнолітніх. На думку вченого, більш вдалою була б вказівка, що «особа знала або припускала» [116, с. 235]. На наш погляд, автор не досить коректно інтерпретує поняття завідомості,

наповнюючи сенсом, що йому не притаманний. Завідоме розуміння винним віку потерпілої особи не означає, що така особа точно та достовірно знала про цей вік. Ідеться про те, що досягнення шістнадцятирічного віку не викликає сумнівів з огляду як на те, що особа точна знала про це, так і через обґрунтовані припущення, зроблені на основі комплексу факторів, які з усією очевидністю (поза всяким розумним сумнівом) свідчили про наявність такої обставини. Тож не можна погодитися з думкою про те, що ознака «завідомості» виключає «припущення» як варіант інтелектуального моменту прямого умислу розпусних дій, а вживання у диспозиції норми ознаки «завідомості» суттєво обмежує варіанти суб'єктивного ставлення особи до досягнення 16-річного віку потерпілою особою та виключає припущення як інтелектуальний момент усвідомлення цієї ознаки [115, с. 130].

Потребує окремого розгляду також випадок, коли потерпіла особа досягла шістнадцятирічного віку, однак винний переконаний, що вчиняє розпусні дії стосовно особи, яка не досягла такого віку. Наприклад, можна змодельовати ситуацію, за якої потерпіла особа свідомо повідомляє неправдиву інформацію про свій вік для того, щоб убезпечити себе від зайвих контактів з розпусником. Тобто *de facto* не були вчинені розпусні дії щодо тієї категорії потерпілих, яка визначена у ч. 1 ст. 156 КК України (помилка щодо потерпілого). За таких обставин кваліфікація вчиненого має відбуватися за спрямованістю умислу, а саме як замах на вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку (за правилами фактичної помилки, відповідно до яких умислом винного охоплюється наявність неіснуючої насправді юридично значущої ознаки). У подібних ситуаціях, як резонно стверджує О. Дудоров, виникає юридична фікція, за якої кримінальне правопорушення з повністю виконаною об'єктивною стороною з позиції кримінально-правової кваліфікації прирівнюється до незакінченого [51, с. 212]. Оскільки фактична помилка становить неправильне уявлення особи про фактичні обставини свого діяння, розмірковує Н. Мирошніченко, то її виникнення може впливати на зміст

вини. У таких випадках кримінальне правопорушення кваліфікується за напрямом умислу як замах на те кримінальне правопорушення, який винний собі уявляв [120, с. 57].

У теорії кримінального права прийнято поділяти умисел на заздалегідь обдуманий і такий, що виник раптово (за критерієм часу виникнення та формування), а також конкретизований (визначений) і неконкретизований (невизначений).

Для кваліфікації розбещення неповнолітніх із заздалегідь обдуманим умислом потрібно встановити, що умисел вчинити розпусні дії відокремлений від його реалізації певним часом, протягом якого особа має можливість спланувати злочин, обрати засоби його вчинення, визначити місце, час, обстановку. Для кваліфікації розбещення неповнолітніх з умислом, що виник раптово, треба встановити, що умисел на вчинення розпусних дій негайно з'явився та відразу був реалізований. За таких обставин між виникненням умислу вчинити розпусні дії щодо потерпілого, якого винний випадково зустрів чи з яким щойно познайомився, відсутній відносно тривалий час.

Для кваліфікації розпусних дій з конкретизованим умислом необхідно встановити, що особа мала чітко визначення уявлення про фактичні ознаки вчинюваного акту поведінки. Наприклад, вона мала намір здійснити розпусту щодо конкретної особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку (сусіда, знайомого тощо). Для кваліфікації розпусних дій з неконкретизованим умислом потрібно встановити, що особа мала не визначене, а відносно абстрактне уявлення про фактичні ознаки вчинюваного акту поведінки. Наприклад, вона мала намір здійснити розпусту будь-якого виду щодо будь-якої особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку.

Варто звернути увагу, що іноді під час вчинення одного кримінального правопорушення умисел особи (залежно від обставин об'єктивного або суб'єктивного характеру) може трансформуватися в умисел вчинити інше кримінальне правопорушення. Наприклад, особа мала намір вчинити

розпусні дії фізичного характеру у спосіб оголення своїх статевих органів перед потерпілою особою, а потім, побачивши, що потерпіла виявляє до цього процесу серйозний інтерес вирішує поза добровільною згодою цієї потерпілою особи здійснити непристойні доторкання до її статевих органів, які викликають статеві збудження. За викладених обставин умисел на вчинення розпусних дій (ст. 156 КК України) переростає в умисел вчинити сексуальне насильство (ст. 153 КК України). Відповідно, таку ситуацію слід розглядати як трансформацію одного кримінального правопорушення (менш суспільно небезпечного) в інше (більш суспільно небезпечне), що впливає на кваліфікацію вчиненого, а саме зазначену поведінку слід оцінювати як сексуальне насильство. Свого часу з подібних позицій небезпідставно виходив Пленум Верховного Суду України, який давав таке роз'яснення: розпусні дії з потерпілою особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, вчинені безпосередньо перед її зґвалтуванням, насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (наразі – сексуальне насильство) або статевими зносинами з особою, яка не досягла статевої зрілості (на сьогодні – вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку), з урахуванням спрямованості умислу винної особи повністю охоплюються диспозиціями відповідних частин ст. 152 або ст. 153, або ст. 155 КК України і додаткової кваліфікації за ст. 156 КК України не потребують [106].

Розгляд суб'єктивної сторони розбещення неповнолітніх передбачає також звернення до інших її ознак, а саме мотиву і мети вчинення розпусних дій, що з-поміж іншого передбачає вивчення питання про їх місце в юридичному складі розгляданого кримінального правопорушення. Мета та мотив кримінального правопорушення є важливим регулятором поведінки особи.

Насамперед треба виходити з того, що не існує кримінальних правопорушень, якою формою вини вони б не характеризувалися, які не вчиняються з певних мотивів для досягнення якоїсь мети [67, с. 247].

Водночас в одних ситуаціях особа безпосередньо спрямовує свої зусилля на досягнення якогось кримінально протиправного результату, а в інших – такий результат є другорядним для правопорушника. Не випадково кримінальне процесуальне законодавство України вимагає від суб'єктів доказування доводити в кожному кримінальному провадженні не лише винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, форму вини, але й мотив і мету вчинення кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України).

Правильне встановлення мотиву і мети вчинення кримінального правопорушення дає змогу надати безпомилкову правову оцінку вчиненому діянню, а так само сприяє розв'язанню низки інших юридично значущих питань щодо форми вини та її виду, характеру і ступеня суспільної небезпеки вчиненого діяння, його профілактики тощо.

Мотивом кримінального правопорушення прийнято розглядати свідоме і вольове спонукання до досягнення мети, зумовлене потребами особи, що має суспільно небезпечний характер [15, с. 418]. Підвалиною мотиву будь-якого кримінального правопорушення є потреби людини, які тісно пов'язані з іншими психічними явищами (наприклад: інтересами, переконаннями, помислами тощо). Тому, як слушно наголошують, у літературі, з'ясування мотиву кримінального правопорушення дає можливість відповісти на питання про те, чому особа вчинила кримінальне правопорушення, установити причини протиправної поведінки особи та її психічний стан у момент вчинення кримінального правопорушення, прослідкувати усі мотиваційні чинники, правильно визначити ступінь суспільної небезпеки суб'єкта [68, с. 176].

Мотив перебуває в органічній єдності з метою кримінального правопорушення, оскільки мета трансформує потреби, які виникають у психіці людини, у рушійну силу її поведінки. Саме тому мета кримінального правопорушення розглядається як свідоме відображення у конкретизованих та найбільш істотних рисах уявного образу бажаного майбутнього

результату, який визначає загальний характер і системну впорядкованість актів кримінально протиправного діяння [15, с. 418]. Якщо мотив кримінального правопорушення стимулює певну поведінку («підштовхує» до її вчинення), то мета направляє особу на досягнення бажаного результату.

Теорія кримінального права ґрунтується на тому, що мотив і мета можуть бути конструктивними (обов'язковими) ознаками суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення лише в тому разі, коли вони передбачені певною кримінально-правовою нормою у межах такого складу (прямо зазначені в кримінальному законі або поза сумнівом впливають з його змісту). У решті випадків мотив і мета кримінального правопорушення матимуть факультативне значення, безпосередньо не відбиваючись на кримінально-правовій оцінці вчиненого. Натомість відсутність у діянні особи мотиву і мети вчинення кримінального правопорушення, якщо такі ознаки є обов'язковими для юридичного складу кримінального правопорушення, означає відсутність складу кримінального правопорушення загалом.

У ст. 156 КК України мета і мотиви розбещення неповнолітніх безпосередньо не згадуються, аналіз інших ознак відповідного складу кримінального правопорушення демонструє відсутність також їх опосередкованого зазначення. Тож ці ознаки суб'єктивної сторони на кримінально-правову кваліфікацію не впливають.

Разом з тим можна говорити про, умовно кажучи, типові мотив і мету, з яким здебільшого вчиняються розпусні дії. Вивчення практики правозастосування свідчить, що для розбещення неповнолітніх мотивом, який домінує, є сексуальний мотив (прагнення задовольнити потребу в сексуальному впливі на неповнолітню особу). Метою ж розбещення неповнолітніх частіше за все виступає задоволення статевої пристрасті правопорушника, збудження у потерпілої особи статевого інстинкту.

О. Світличний категорично зазначає, що мотивами розпусних дій є передчасне збудження статевого потягу в осіб, що не досягли певного віку, або його задоволення. Метою цього злочину, на його погляд, виступає саме

розбещення неповнолітніх [116, с. 236]. З цього приводу треба зауважити, що, по-перше, за слушним твердженням інших дослідників розбещувач може керуватись не лише сексуальними, а й іншими спонуканнями (помста близьким, подальше втягнення у проституцію тощо) [46, с. 84] – тобто було б помилкою зводити мотив розбещення неповнолітніх лише до якогось одного. По-друге, розбещення неповнолітніх не можна вважати метою відповідного діяння, адже за такого підходу кожне умисне кримінальне правопорушення має свою мету, яка визначається характером суспільно небезпечного діяння. Тут скоріше за все треба робити акцент на вольових ознаках умислу вчинити розбещення неповнолітніх, у межах яких можна виокремити відповідне бажання – бажання вчинити розпусні дії і в такий спосіб заподіяти шкоду цінностям у виді нормального статевого (сексуального) розвитку потерпілого.

Переконані, такий підхід законодавця (про те, що мотив і мета не є обов’язковими ознаками складу злочину розбещення неповнолітніх) слід вважати правильним, адже вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, є суспільно небезпечним діянням незалежно від їх мотиву та мети. Установлення цих ознак як обов’язкових може до того ж невиправдано ускладнити процес правозастосовної діяльності.

Висновки до розділу 2

1. Визначається, що родовим об’єктом для розбещення неповнолітніх, з огляду на те, що відповідну заборону (ст. 156) містить розділ V Особливої частини КК України, є статевая свобода та статевая недоторканість особи.

2. Висловлюють критичні судження щодо усталеної в науці кримінального права позиції, відповідно до якої саме статевая недоторканість відбиває основну протиправну спрямованість розбещення неповнолітніх.

3. Доводиться, що основним безпосереднім об'єктом розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України) є нормальний статевий (сексуальний) розвиток неповнолітніх осіб, а додатковим (обов'язковим) – їхня статева недоторканість.

4. Розвинуто наукову позицію, згідно з якою пропонується передбачити норму про кримінальну відповідальність за розбещення неповнолітніх в окремому розділі КК України, що групував би підстави відповідальності за посягання на інтереси дітей.

5. Установлено, що розбещення неповнолітніх може утворювати ідеальну сукупність з домашнім насильством у разі, якщо особа вчиняє умисне систематичне психологічне насильство, щодо неповнолітньої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, у спосіб її розбещення.

5. Розкрито особливу роль і значення об'єктивної сторони для кваліфікації розбещення неповнолітніх. Наголошується, що ознаки об'єктивної сторони насамперед дають змогу вирішити питання про відмежування одного складу кримінального правопорушення від іншого. Зокрема, саме за ознаками об'єктивної сторони (суспільно небезпечне діяння у формі дії) розмежовуються дії сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК України) та розбещенням неповнолітніх (ст. 156 КК України).

6. Правильній оцінці об'єктивної сторони розбещення неповнолітніх передують ретельне дослідження фактичних обставин вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Коректне встановлення характеру цих дій дає змогу констатувати, що вчинене діяння є розбещенням і не містить ознак інших складів кримінального правопорушення.

7. Установлено, що об'єктивна сторона розбещення неповнолітніх як елемент відповідного складу злочину характеризується наявністю однієї обов'язкової ознаки, а саме суспільно небезпечного діяння у формі дії (у тексті ч. 1 ст. 156 КК України позначається словами «розпусні дії»).

Розпусним діям властиві загальні ознаки будь-якого діяння, що утворює відповідну ознаку об'єктивної сторони: суспільна небезпечність, протиправність, конкретність, свідомість і вольовий характер. Інші ознаки об'єктивної сторони не є обов'язковими для розбещення неповнолітніх, проте вони можуть мати юридичне значення для розв'язання суміжних кримінально-правових питань (призначення покарання, індивідуалізації відповідальності тощо).

8. Констатовано, що розбещення неповнолітніх, будучи яскравим прикладом простих (одиничних) злочинів, за певних обставин може утворювати продовжуване діяння.

9. Аргументовано позицію, відповідно до якої кримінальне правопорушення, передбачене ст. 156 КК України, може бути визнано малозначним (ч. 2 ст. 11 КК України).

10. Установлено, що діяння описується у диспозиції ч. 1 ст. 156 КК України в простий, але не достатньо конкретизований, спосіб (має оціночний характер), що зумовлює ускладнення визначення суспільно небезпечного діяння у правозастосовній діяльності. Водночас тлумачення ст. 156 КК України в частині встановлення точного змісту передбаченого нею суспільно небезпечного діяння, характеризується певною сталістю. Констатується, що незважаючи на відносну стабільність розглядової норми, істотні зміни, яких зазнав розділ V Особливої частини КК України, впливають на звуження обсягу поняття розпусних дій, а з'ясування їх змісту повинне відбуватися у контексті інших суміжних заборон.

11. Суб'єктом розбещення неповнолітніх пропонується вважати особу, яка має належний рівень розвитку психіки (медичний критерій), що уможливорює: 1) усвідомлення фактичного змісту вчинюваних розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, 2) усвідомлення суспільної небезпеки таких дій, що здатні зашкодити нормальному статевому (сексуальному) розвитку потерпілого; 3) здатність керувати своїми діями, які

пов'язані з відповідним впливом на особу, яка не досягла шістнадцятирічного віку (юридичний критерій).

12. Доводиться, що суб'єктом розбещення неповнолітніх є особа, яка досягла віку повноліття (у такий спосіб загальний суб'єкт обмежується за змістом). Саме підвищений вік слід розглядати як додаткову спеціальну ознаку, що може визначати суб'єкта розбещення неповнолітніх. Отже, розбещувати неповнолітню особу може лише особа, яка є повнолітньою, але відповідальність за вчинення розбещення малолітньої особи може наставати з шістнадцятирічного віку.

11. Визначається, що суб'єктивна сторона складу злочину розбещення неповнолітніх характеризується єдиною обов'язковою ознакою у виді умисної форми вини. При цьому розбещення неповнолітніх може вчинятися лише з прямим умислом.

13. Установлено, що психічне ставлення особи, яка вчиняє розпусні дії, характеризується наявністю таких ознак: 1) усвідомлення суспільно небезпечного характеру вчинюваного діяння (інтелектуальна ознака прямого умислу); 2) передбачення настання істотної шкоди для нормального статевого (сексуального) розвитку неповнолітніх осіб і бажання настання цієї шкоди (вольові ознаки прямого умислу). Наголошується на тому, що розуміння всіх фактичних обставин розбещення неповнолітніх, а так само усвідомлення антисоціального характеру такої поведінки визначають суть усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру діяння, передбаченого ст. 156 КК України

14. Обґрунтовується позиція, згідно з якою, якщо винний припускається сумлінної помилки щодо фактичного віку потерпілої особи, то кваліфікація вчиненого за ст. 156 КК України виключається. Водночас задля забезпечення більш чіткого розуміння змісту психічного ставлення особи винного до віку потерпілого пропонується сформулювати ч. 1 ст. 156 КК України таким чином: *«Вчинення розпусних дій щодо особи, яка завідомо для винного не досягла шістнадцятирічного віку»*.

15. З огляду на релевантні положення кримінального процесуального законодавства України наголошується на потребі встановлення мотиву і мети у кожному випадку вчинення розбещення неповнолітніх (попри те, що безпосередньо ці ознаки на кваліфікацію не впливають). Це дасть змогу не лише надати безпомилкову правову оцінку вчиненому діянню, але також сприяє розв'язанню низки інших юридично значущих питань щодо форми вини та її виду, характеру і ступеня суспільної небезпеки вчиненого діяння, його профілактики тощо.

16. На основі узагальнення практики застосування ст. 156 КК України встановлено, що для розбещення неповнолітніх мотивом, який домінує, є сексуальний мотив (прагнення задовольнити потребу в сексуальному впливі на неповнолітню особу). Мета розбещення неповнолітніх здебільшого – це задоволення статевої пристрасті правопорушника, збудження у потерпілої особи статевого інстинкту.

РОЗДІЛ 3. РОЗБЕЩЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ: АНАЛІЗ КВАЛІФІКОВАНОГО СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ

3.1. Ознаки, що кваліфікують розбещення неповнолітніх: загальна характеристика

Одним із найбільш затребуваних у КК України засобів диференціації кримінальної відповідальності є ознаки, що кваліфікують кримінальне правопорушення (для вітчизняної правової традиції більш поширеним, але водночас менш коректним є термін «кваліфікуючі ознаки»¹³), адже такі ознаки має більшість складів кримінальних правопорушень. О. Ус звертає увагу на те, що КК України не містить визначення поняття «кваліфікуюча ознака» складу кримінального правопорушення, як і не використовує цей термін. Щодо її позначення у кримінальному законі вживається понятійний зворот «обставина, що обтяжує відповідальність і передбачена у статтях Особливої частини КК України як ознака кримінального правопорушення, що впливає на кваліфікацію» (ч. 3 ст. 29, ч. 3 ст. 66, ч. 4 ст. 67 КК України) [126, с. 130]. Водночас у кримінально-правовій доктрині зазначений засіб диференціації кримінальної відповідальності та його термінологічні особливості вважаються розробленими на належному рівні, а результати відповідних розвідок успішно впроваджені та використовуються у сфері правозастосування.

Відповідні ознаки прийнято використовувати для того, щоб впливати на загалом однакову (кримінально протиправну) поведінку осіб, яка разом з тим вирізняється більш високим рівнем суспільної небезпечності. Аналіз КК України показує, що правильно (з дотриманням потрібного балансу покарань) встановити ознаку, яка кваліфікує кримінальне правопорушення, є не простим завданням. Часто законодавцю не вдається з ним впоратися, що може призвести до негативних наслідків, головним з яких є уможливлення

¹³ Термін «ознаки, що кваліфікують злочин» є лінгвістично правильним і має використовуватися замість традиційно вживаного «кваліфікуючі ознаки», який суперечить нормам української граматики [78, с. 39].

порушення принципу справедливості. Посилення кримінальної відповідальності, яке відбувається через ознаки, що кваліфікують кримінальне правопорушення, повинно ґрунтуватися на засадах, відповідно до яких покарання змінюється пропорційно, рівномірно та адекватно.

У цьому контексті має рацію О. Мармура, який стверджує, що чинний КК України, навіть із поверхового погляду, має чимало недоліків, котрі стосуються саме ознак, що кваліфікують злочин, із-поміж яких вирізняються: надмірна різноманітність, неаргументована вибірковість їх використання в статтях, непов'язаність із реальним зростанням суспільної небезпеки, необґрунтованість поєднання ознак у диспозиціях, відсутність єдності чи багатозначність термінології тощо. Про це, зокрема, свідчать численні публікації, присвячені критиці ознак, що кваліфікують злочин. Ба понад це, з аналізу внесених змін до КК України очевидно, що не лише не усуваються ці недоліки, але й з'являються нові. Своєю чергою, така недосконалість законодавства позначається і на правозастосуванні та подекуди стає причиною неправильної кваліфікації, а в окремих випадках — навіть необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності [78, с. 4].

Згідно з ч. 2 ст. 156 КК України ознаками, що кваліфікують розбещення неповнолітніх, є такі:

1) вчинення розпусних дій щодо *малолітньої особи* (умовно кажучи: перша ознака);

2) розпусні дії вчинені: а) *членами сім'ї*; б) *близькими родичами*; в) *особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього* (умовно кажучи: друга ознака).

Оскільки ознаки, що кваліфікують розбещення неповнолітніх, утворюють систему ознак елементів усього складу кримінального правопорушення, то вони характеризуються тими ж властивостями, що і всі такі ознаки. Зокрема, вчинення розпусних дій щодо малолітньої особи визначає таку ознаку об'єкта складу кримінального правопорушення, як потерпілий. Натомість вчинення розпусних дій членами сім'ї, близькими

родичами, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, відображає ознаки спеціального суб'єкта розбещення неповнолітніх. Іншими словами, якщо для основного складу кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 156 КК України), предмет і спеціальний суб'єкт вважаються не обов'язковими ознаками і на його кваліфікацію не впливають, то для кваліфікованого складу цього злочину вони утворюють обов'язкові ознаки, що підлягають неодмінному встановленню.

Водночас специфіка ознак, що кваліфікують кримінальне правопорушення, полягає також в тому, що вони, як зауважує О. Ус, не мають самостійного кримінально-правового значення, а мають похідне (вторинне, додаткове) значення. Оцінювати ці ознаки та враховувати їх при кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення можна лише в тому разі, якщо наявні всі основні (конститутивні) ознаки конкретного складу кримінального правопорушення [130, с. 38]. У цьому контексті І. Наконечна слушно наголошує: незважаючи на суттєві відмінності, ознаки, що кваліфікують кримінальне правопорушення, нерозривно пов'язані з ознаками його основного складу, оскільки лише в сукупності вони утворюють кваліфікований склад. Кваліфікація вчиненого за відповідною частиною статті, що передбачає ознаки, які кваліфікують кримінальне правопорушення, неможлива без встановлення ознак його основного складу [85, с. 314]. Підтверджуючи слушність цього підходу, можна зробити висновок: передбачені ч. 2 ст. 156 КК України ознаки, що кваліфікують розбещення неповнолітніх, становлять обов'язковий додаток до ознак основного складу кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 156 КК України). При кваліфікації злочину за ч. 2 ст. 156 КК України обов'язковому встановленню підлягають конститутивні ознаки розбещення неповнолітніх, за відсутності яких кваліфікований склад цього правопорушення утворюватися не буде.

У цьому контексті є доречним звернути увагу на уточнення, яке робить О. Мармуза. Він наголошує на такій специфіці ознак, що кваліфікують кримінальне правопорушення, за якої відмінні ознаки є похідними одна від одної і за своїм обсягом охоплюють одна одну. Приміром, такими є «застосування насильства» та «застосування насильства, небезпечного для життя і здоров'я», «значний розмір», «великий розмір» та «особливо великий розмір», «неповнолітня особа» та «малолітня особа» тощо. У зазначених випадках набір ознак основного складу злочину доповнюється не окремою ознакою, а ознакою, яка обмежує обсяг однієї з ознак основного складу. Отриманий у результаті такого обмеження однієї з ознак основного складу склад злочину, очевидно, слід відносити до категорії кваліфікованого, а відповідну ознаку вужчого обсягу – до категорії ознак, що кваліфікують злочин [78, с. 23]. Отже, показана специфіка, справді, не повинна впливати на визнання відповідних ознак, такими, що кваліфікують розбещення неповнолітніх.

Для забезпечення ефективного вивчення ознак, що кваліфікують кримінальне правопорушення, у літературі пропонують розрізняти 1) формально визначені та оціночні ознаки; 2) ознаки з незмінним та зі змінним обсягом; 3) ознаки якісного та кількісного змісту; 4) ознаки, що вказують на наявність обставин, явищ і фактів (позитивні) та які вказують на їх відсутність (негативні); 5) ті, які характеризують об'єктивні ознаки, і ті, які характеризують суб'єктивні ознаки; 6) загальні та спеціальні ознаки [78, с. 96 – 115].

Аналіз ознак, що кваліфікують розбещення неповнолітніх (ч. 2 ст. 156 КК України), дає змогу встановити до яких з цих видів ознак вони відносяться. По-перше, як першу, так і другу ознаку можна віднести до формально визначених, оскільки відповідні поняття розкривають безпосередньо або через звернення до законодавчих актів, зокрема Сімейного кодексу України, Цивільного кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України. Безсумнівно, такий підхід законодавця

спрощує кваліфікацію розбещення неповнолітніх за ознаками, що його кваліфікують. По-друге, ці ознаки можуть вважатися такими, що мають незмінний обсяг. Хоча їх зміст може бути встановлений за допомогою інших законодавчих актів, відповідні положення цих актів є відносно стабільними і не змінюються на регулярній основі. По-третє, усі ознаки, що кваліфікують розбещення неповнолітніх, мають якісний зміст, кількісні показники для яких не мають значення. Такі ознаки (з якісним змістом) відображають певний обсяг обставин, що враховуються для формування кваліфікованого складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України, зокрема йдеться про досягнення певного віку (14 років), належність до членів сім'ї або близьких родичів потерпілої особи. По-четверте, ознаки, що кваліфікують розбещення неповнолітніх, відносяться до категорії позитивних, тобто таких, які пов'язані з наявністю певних обставин чи фактів (ознаки негативного характеру для конструювання кваліфікованих складів кримінальних правопорушень майже не використовуються у КК України). По-п'яте. Якщо перша ознака є такою, що належить до об'єктивних (характеризує такий елемент складу кримінального правопорушення, як об'єкт), то друга ознака є суб'єктивною, оскільки вона трансформує загального суб'єкта у спеціального. По-шосте, перша ознака може вважатися загальною, а друга спеціальною з огляду на такі міркування. Якщо вчинення певних дій щодо малолітніх має відносно типізований характер і неодноразово використовується у КК України з відповідною метою, то друга така ознака є знано менш поширено і в повному вигляді властива лише двом кримінальним правопорушенням: розбещенню неповнолітніх (ст. 156) і вчиненню дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155).

Ознаки, що кваліфікують кримінальне правопорушення, є такими, що утворюють підставу кримінальної відповідальності. Однак, зважаючи на рівень суспільної небезпечності, якщо ознаки основного складу кримінального правопорушення (конститутивні ознаки), формують його

основний склад, то ознаки, що кваліфікують кримінальне правопорушення (кваліфікуючі ознаки¹⁴) – кваліфікований склад кримінального правопорушення. Різниця між конститутивними ознаками та кваліфікуючими ознаками полягає в тому, що останні відбивають підвищений рівень суспільної небезпечності діяння, яке визначається у межах основного складу кримінального правопорушення. Вони свідчать про більшу тяжкість кримінального правопорушення. З огляду на це, ознаки, що кваліфікують кримінальне правопорушення, впливають на його кримінально-правову оцінку та міру відповідальності, включаючи покарання.

Щодо кримінально-правової оцінки, то з огляду на те, що юридичною підставою кваліфікації кримінального правопорушення є наявність у діяння особи складу кримінального правопорушення, передбаченого КК України, ознака, що його кваліфікує, яка є ознакою одного з елементів складу кримінального правопорушення, впливає на кваліфікацію вчиненого. Суб'єкти, уповноважені на здійснення кваліфікації, при визначенні формули кваліфікації мають робити посилання на ту структурну одиницю кримінального закону, яка містить ознаку, що кваліфікує інкриміноване правопорушення. Своєю чергою, це зумовлює й зміни у формулюванні підозри (обвинувачення), передбачаючи обов'язкове зазначення цих ознак у належному для цього порядку та відповідно до положень закону. У розгляданому випадку викладене означає зміну кваліфікації з ч. 1 ст. 156 КК України на ч. 2 ст. 156 КК України та визначення однієї або відразу двох (за такого поєднання) ознак, що кваліфікують розбещення неповнолітніх.

Щодо міри відповідальності, то ознаки, що кваліфікують кримінальне правопорушення, зумовлюють появу іншої санкції у відповідній частині

¹⁴ У правозастосовній практиці більш усталеним є термін «кваліфікуюча ознака» – його використовують у процесуальних документах, включаючи вироки суду. Зокрема, в одному із вироків, постановлених за ст. 156 КК України, робиться акцент на тому, що наявність або відсутність *кваліфікуючих ознак* (курсів мій) складає один із критеріїв, за яким визначається індивідуальний ступінь тяжкості кримінального правопорушення [29]. В іншому випадку суд, визначаючи суть обвинувачення, зазначає, що особа обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України, тобто у вчиненні розбещення неповнолітньої, а саме їй інкримінують розпусні дії щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, за *кваліфікуючою ознакою* (курсів мій): розбещення, вчинене щодо малолітньої особи [33].

статті Особливої частини КК України порівняно із санкцією, яку містить частина статті Особливої частини КК України про основний склад кримінального правопорушення. Таким чином відбувається зміна покарання, яке може бути призначене засудженій особі. У ст. 156 КК України санкція ч. 2 відрізняється від санкції ч. 1, передбачаючи інші види та розміри покарання за вчинення розбещення неповнолітніх. Якщо санкція ч. 1 ст. 156 КК України встановлює покарання у виді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, то санкція ч. 2 ст. 156 КК України містить покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого. Як бачимо, максимальний розмір покарання для кримінального правопорушення з основним складом становить мінімальний розмір покарання для кримінального правопорушення з кваліфікованим складом (п'ять років позбавлення волі). Отже, межі типового покарання у санкції кваліфікованого складу розбещення неповнолітніх є вищими за ті, що містить санкція основного складу цього злочину. При цьому, на противагу обставинам, що обтяжують покарання (ч. 2 ст. 67 КК України), урахування ознак, що кваліфікують кримінальне правопорушення, є обов'язковим і винятків не передбачає щодо їх впливу на посилення покарання. Суд позбавлений права, залежно від характеру вчиненого кримінального правопорушення, не визнати певну ознаку, що його кваліфікує, такою, яка обтяжує покарання.

Одночасно зі зміною санкцію може змінюватися і типовий ступінь тяжкості кримінального правопорушення. Зокрема, якщо кримінальне правопорушення з основним складом (ч. 1 ст. 156 КК України) – це нетяжкий злочин, то кримінальне правопорушення з кваліфікованим складом (ч. 2 ст. 156 КК України) є тяжким злочином.

Викладене свідчить про те, що передбачену в ч. 2 ст. 156 КК України поведінку законодавець вважає більш суспільно небезпечною за ту, що визначена у ч. 1 ст. 156 КК України. А відповідні ознаки, що кваліфікують

розбещення неповнолітніх, є такими, що зумовлюють цю трансформацію, виконуючи функцію диференціації кримінальної відповідальності та забезпечуючи реалізацію принципу справедливості, за якого більш небезпечна поведінка має каратися суворіше, ніж менш небезпечна. Отже, вони відображають зміну ступеня суспільно небезпечності розбещення неповнолітніх, що проявляється у встановленому зростанні суворості санкції.

Установлення конкретних ознак, що кваліфікують кримінальне правопорушення, зумовлюється вибором законодавця, який ураховує конструкцію складу кримінального правопорушення, зміст та особливості основних ознак складу кримінального правопорушення, його системні зв'язки тощо. Або принаймні повинен ураховувати.

Стосовно розбещення неповнолітніх, то як бачимо, законодавець визначив лише дві ознаки, що його кваліфікують. До речі, з-поміж усіх кримінальних правопорушень, передбачених Розділом IV «Кримінальні правопорушення проти статеві свободи та статеві недоторканості особи» Особливої частини КК України, саме розбещення неповнолітніх має найменшу кількість ознак, що кваліфікують цей злочин. Це може свідчити про звуження можливостей для диференціації кримінальної відповідальності та наявність відповідної прогалини у ст. 156 КК України. Чи так це насправді? Спробуємо з'ясувати.

Порівняння розбещення неповнолітніх з іншими кримінальними правопорушеннями проти статеві свободи та статеві недоторканості особи (родова група) та іншими кримінальними правопорушеннями проти статеві недоторканості (видова група) показує, що законодавець не демонструє системного підходу до конструювання ознак, що кваліфікують однорідні кримінальні правопорушення.

Безсистемність вживання у кримінальному законі ознак, які кваліфікують кримінальне правопорушення, визнається одним з наскрізних його недоліків, яких є чимало в різних розділах Особливої частини КК України. Свого часу Д. Азаров і А. Калуп звертали увагу на цю проблему,

наводячи інші прикладі такого стану нормативної регламентації зазначених ознак, та констатуючи необхідність її розв'язання [3]. На жаль, досі комплексного рішення законодавцю знайти не вдалося.

О. Мармура, дослідивши зарубіжний досвід регламентації ознак, що кваліфікують кримінальне правопорушення, дійшов слушної думки про потребу реалізувати ширше, порівняно з чинним КК України, використання типових поєднань ознак, що кваліфікують кримінальне правопорушення, особливо у схожих його складах [78, с. 82].

Переконана, що кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 155 – 156-1 КК України, будучи об'єднані в одну видову групу кримінальних правопорушень (усі вони нарівні забезпечують кримінально-правову охорону нормального статевого розвитку неповнолітніх), повинні встановлювати приблизно однаковий набір ознак, що кваліфікують ці кримінальні правопорушення. Принаймні, не повинно бути істотної різниці між цими ознаками. На сьогодні ж така різниця простежується.

По-перше, це стосується такої ознаки, як вчинення кримінального правопорушення групою осіб. Відповідна ознака кваліфікує домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156-1 КК України), щоправда якщо група осіб діяла за попередньою змовою. Якщо вчинення домагання дитини для сексуальних цілей (тобто з метою вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій) групою осіб підвищує ступінь суспільної небезпечності вчиненого, то тим більше вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК України), а також розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України) так само повинні у своїх кваліфікованих складах містити відповідну ознаку. Можна лише зробити застереження стосовно доцільності відмови від попередньої змови, адже специфіка розгляданих кримінальних правопорушень є такою, що їх вчинення групою осіб (попри таку змову) є рівно небезпечною з позиції потерпілої особи і на кваліфікацію впливати не повинна.

Тут також треба звернути увагу на підхід, який використовують автори проєкту КК України, передбачаючи як ознаку, що кваліфікує розбещення дитини (ст. 4.5.8.), його вчинення у складі простої групи (п. 4 ст. 4.5.3.). За термінологією проєкту КК України йдеться про ознаку, що підвищує тяжкість злочину на один ступінь [122].

По-друге, найбільше спільного з розбещенням неповнолітніх має вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, за своїми об'єктивними ознаками та впливом на об'єкт кримінально-правової охорони. Тож, якщо кваліфікований склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 155 КК України, містить ознаку, що характеризує настання тяжких наслідків (з цього приводу сумнівів не виникає, адже відповідний акт поведінки може тягти тяжкі наслідки для розвитку неповнолітньої особи), то ця ознака має характеризувати і кваліфікований склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України. Наприклад, не виключеним є виникнення психічної хвороби внаслідок розпусних дій (особливо, якщо вони вчиняються систематично) або навіть спричинення істотної шкоди нормальному статевому розвитку потерпілої особи.

У літературі в розвиток викладеної позиції висловлюють й інші думки. Зокрема, П. Хряпінський та О. Світличний пропонують доповнити ч. 2 ст. 156 КК України такою ознакою, що кваліфікує розбещення неповнолітніх, як повторність, виклавши зазначену норму таким чином: *«Ті самі дії, вчинені повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 152 – 155 цього Кодексу»*, розмістивши її після слів *«Ті самі дії, вчинені...»* й далі за текстом [145, с. 174]. Така ідея може бути сприйнята хоча б через те, що повторність, справді, використовується як ознака, що кваліфікує окремі кримінальні правопорушення, що містить Розділ IV Особливої частини КК України, включаючи передбачене суміжною ст. 156-1 КК України. Тому її запровадження дасть змогу забезпечити системний підхід до побудови таких ознак у межах однорідної категорії

правопорушень. Щоправда, було б правильно її законодавчо відобразити у спосіб зазначення лише повторності, а у примітці слід визначити, що у статтях 155 – 156-1 повторним визнається кримінальне правопорушення, вчинене особою, яка раніше вчинила будь-яке із кримінальних правопорушень, передбачених цими статтями або статтями 152 – 154 цього Кодексу.

Отже, існують такі ознаки, що кваліфікують кримінальне правопорушення, які відображають зміну суспільної небезпечності (її збільшення) розбещення неповнолітніх, та потребують нормативного закріплення у відповідній ролі. Ідеться про повторність, групу осіб та тяжкі наслідки, які можуть розглядатися як ознаки, що кваліфікують розбещення неповнолітніх, а тому потребують установлення у ч. 2 ст. 156 КК України. Крім іншого це дасть змогу додатково уніфікувати ознаки, що кваліфікують однорідну групу кримінальних правопорушень.

Далі розглянемо кожен із ознак, що кваліфікують розбещення неповнолітніх, більш докладно.

3.2. Розбещення малолітньої особи

У літературі небезпідставно наголошується на тому, що визначення малолітньої особи як обставин, що посилюють кримінальну відповідальність за вчинення розпусних дій, є логічним і послідовним кроком щодо посилення кримінально-правової охорони статевої недоторканості цього особливо вразливого кола дітей [145, с. 172]. Справді, зазначена ознака є такою, що не викликає у фахівців сумнівів з приводу її визначення у ч. 2 ст. 156 КК України як такої, що кваліфікує цей злочин.

Аналізуючи зміст зазначеної ознаки, можна встановити, що йдеться про особливу категорію потерпілих осіб, які не досягли певного віку, а саме чотирнадцяти років. Такий висновок можна зробити на основі положень ч. 2 ст. 6 Сімейного кодексу України, згідно з якою малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Отже, розпусні дії, вчинені

щодо малолітньої особи, це розпусні дії, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцятирічного віку.

Очевидно, що підвищений ступінь суспільної небезпечності зазначеного діяння законодавець убачає в тому, що малолітні (порівняно з неповнолітніми) є найменш стійкою у сексуальному відношенні категорією осіб, світогляд яких ще до кінця не сформований. Їхні загальнолюдські цінності, включаючи погляд на статеві відносини, повноцінні уявлення про них, можуть спотворюватися у результаті вчинення розпусних дій.

Підвищена суспільна небезпечність розгляданої ознаки, що кваліфікує розбещення неповнолітніх, частково пов'язана з тим, що, вчиняючи розпусні дії стосовно освіченої та високоморальної дитини, яка усвідомлює ненормальність такої поведінки, злочинець заподіює їй серйозні моральні страждання, або навіть душевний біль, який у осіб малолітнього віку може призвести до виникнення розладів психічної діяльності. Це зумовлено тим, що діти схильні по-іншому сприймати певні правила поведінки (зокрема, ті, що стосуються сфери сексуальних відносин), тому розпусні дії, вчинені щодо них, можуть виявитися фактором, здатним щонайменше спотворити уявлення про статеве життя.

Водночас можлива й зворотна ситуація, коли малолітня особа є певною мірою сексуально деформованою на момент вчинення щодо неї розпусних дій (такі дії не здатні вплинути на нею відповідним чином, адже дитина вже є так би мовити розбещеною), а тому відповідний акт поведінки не здатний змінити її світогляд про сексуальне життя і тим більше якось травмувати її психіку («розбещення розбещеної особи»). Такі фактори підлягають обов'язковому встановленню та врахуванню при призначенні покарання аж до можливості призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України), або за достатніх для того підстав визнання вчиненого діяння малозначним (ч. 2 ст. 11 КК України). Питання про наявність у малолітньої особи відповідного стану розбещеності (включаючи досягнення високого рівня обізнаності та інформованості щодо статевого

життя) потрібно вирішувати в кожному конкретному випадку з огляду на індивідуальні особливості розвитку і виховання малолітньої особи. На сьогодні, зважаючи на серйозний вплив інформаційних технологій на розвиток підлітків й інші фактори, можна припустити, що чимало малолітніх осіб мають передчасний психосексуальний розвиток. Вони здебільшого добре проінформовані про суть і техніку статевих актів, орально- та анально-генітальних контактів тощо.

З огляду на викладене, видається правильним установити кваліфікований склад розбещення неповнолітніх, передбачивши в ньому таку ознаку, що кваліфікує злочин, як вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла одинадцятирічного віку. За твердженням дослідників сучасні дослідження дитячої психології та ранньої сексопатології, засвідчують фізичну та психологічну безпорадність абсолютної більшості малолітніх осіб, які не досягли одинадцятирічного віку, у сексуальних питаннях. Самооцінка цих дітей дуже недосконала, вони довірливі, наївні, безхитрісні, прямолінійні, мають надзвичайну сугестивність, особливо з боку більш дорослих осіб. Психологи та правники стало виділяють досягнення одинадцятирічного віку малолітньою особою як показник, коли здійснюється певне накопичення первісних знань, деякого життєвого досвіду та коли особа поступово починає «виходити з дитинства» [146, с. 59 – 60, 89 – 90, 106 – 108, 188].

Фахівці переконливо стверджують, що «кваліфікуючі ознаки», які позначають обставини, різні за ступенем суспільної небезпеки, не можуть поміщатися в одній частині статті Особливої частини КК України [59, с. 119]. Отже, вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла одинадцятирічного віку, має утворювати самостійну ознаку, що (особливо) кваліфікує розбещення неповнолітніх, будучи розміщеною в окремій частині ст. 156 КК України. Це саме така ознака, яка має більш високий ступінь небезпеки порівняно з тими, які на сьогодні передбачені ч. 2 ст. 156 КК України.

Слід зауважити, що в літературі висловлюється альтернативна пропозиція про встановлення такої ознаки, що кваліфікує розпусні дії, як їх вчинення стосовно особи, яка не досягла дванадцятирічного віку. З тих міркувань, що малолітні особи, які не досягли дванадцятирічного віку, є найбільш вразливими у сексуальному сенсі. Особи, які не досягли дванадцятирічного віку, здебільшого мають комплексний безпорадний стан, зумовлений фізичною та психічною безпорадністю [145, с. 175]. Обґрунтування викладеної позиції видається безсумнівним, але, якщо конструювати відповідну ознаку як таку, що утворює особливо кваліфікований склад кримінального правопорушення, то вік треба передбачити менше, ніж дванадцять років, а саме на рівні одинадцяти років, на чому наголошено вище.

Учинення розпусних дій щодо малолітньої особи, яку винний сприймав за особу більш зрілого віку (наприклад, правопорушник бачив підроблені свідоцтво про народження чи паспорт малолітнього, які засвідчували цю обставину), не може кваліфікуватися за ч. 2 ст. 156 КК України, оскільки в таких випадках відсутнє належне усвідомлення підвищеної суспільної небезпеки вчиненого діяння. Якщо ж таку поведінку оцінювати за ч. 2 ст. 156 КК України, то це означатиме здійснення об'єктивного інкримінування (за фактичними ознаками вчиненого діяння), тобто ставлення у вину особі тих обставин, які не охоплювалися його свідомістю або волею. Українське законодавство, як і доктрина кримінального права, визнають такий підхід до кваліфікації неприпустимим. Оскільки він становить порушення принципів, установлених у Конституції України (ч. 2 ст. 62, п. 3 ч. 2 ст. 129), а також КК України (ч. 2 ст. 2, ст. 11, ст.ст. 23 – 25 КК України).

Водночас у контексті порушеного питання треба враховувати таке: розглядана ознака, що кваліфікує розбещення неповнолітніх, повинна інкримінуватися правопорушнику як тоді, коли він достовірно знав або припускав, що вчинює розпусні дії з малолітньою особою, так і в тому разі, коли він міг і повинен це усвідомлювати. Як резонно зазначають дослідники,

кримінальна відповідальність за вчинення розпусних дій настає лише за умови, якщо винна особа усвідомлювала (достовірно знала чи припускала), що вчиняє такі дії щодо малолітньої особи, а так само, коли вона повинна була і могла це усвідомлювати. При цьому суд повинен урахувувати не тільки показання підсудного, а й потерпілої особи, ретельно перевіряти відповідність усім конкретним обставинам справи. Під час вирішення цього питання враховується вся сукупність обставин справи, зокрема зовнішні фізичні дані потерпілої особи, її поведінка, знайомство винної особи з нею, володіння винною особою відповідною інформацією [114, с. 112].

В аспекті викладеного постає зворотне питання, що має значення для розслідування розбещення неповнолітніх: як кваліфікувати розпусні дії щодо неповнолітньої особи (ч. 1 ст. 156 КК України), якщо винний був переконаний, що така особа є малолітньою (ч. 2 ст. 156 КК України)? Тут знову ж таки: з огляду на панівний у вітчизняному кримінальному праві України принцип суб'єктивного інкримінування, вчинене має кваліфікуватися, зважаючи на спрямованість умислу. Тобто особа, яка вчинила розпусні дії щодо неповнолітнього або неповнолітньої, будучи впевненою, що потерпіла особа не досягла 14 років, підлягає відповідальності за закінчений замах на вчинення розпусних дій щодо малолітньої особи (ч. 2 ст. 15, ч. 2 ст. 156 КК України). Такий підхід до кримінально-правової оцінки вчиненого враховує, з одного боку, спрямованість умислу на вчинення злочину з ознакою, що його кваліфікує, а, з другого, те, що фактично розпусні дії відбулися щодо особи, яка досягла чотирнадцятирічного віку. У цій ситуації має місце так звана юридична фікція за наявності фактичної помилки.

Ознака, що кваліфікує вчинення кримінального правопорушення щодо малолітньої особи, у різних варіаціях використовується у КК України 14 разів (станом на 01 січня 2024 р.), а отже, є відносно поширеною. На цьому тлі вартує уваги правильність використання у ч. 2 ст. 156 КК України термінологічного звороту «малолітня особа». Адже КК України натомість

вживає у цьому плані термінологію, яка не є однаковою, та потребує уніфікації. Зокрема, відповідні приклади становлять п. 6, п. 9 ч. 1 ст. 67 («малолітня дитина» та «малолітній»), п. 2 ч. 2 ст. 115 («малолітня дитина»), ч. 2 ст. 136 («малолітній»), ч. 2 ст. 146 («малолітній»), ч. 3 ст. 149 («малолітній»), ст. 150-1 («малолітня дитина») КК України. Отже, малолітня особа – більш загальний, точний і універсальний термінологічний зворот порівняно з іншими, тому саме він має застосовуватися суцільно в кримінальному законодавстві.

Практика правозастосування знає чимало прикладів кваліфікації розпусних дій щодо малолітніх осіб. Зокрема, за обставинами однієї зі справ встановлено, що засуджений, перебуваючи на території спортивного майданчика школи побачив двох потерпілих, які не досягли чотирнадцятирічного віку (мали по вісім років). Він, діючи умисно, усвідомлюючи значення і суспільно небезпечний характер своїх дій, спрямованих на порушення нормального фізичного, психічного та соціального розвитку зазначених малолітніх осіб, знаючи, що вони є малолітніми, вчинив щодо них розпусні дії, які виразились в непристойному оголенні свого статевого органу та вчиненні акту онанізму (у присутності малолітніх) [28].

До речі, наведений приклад актуалізує питання потреби встановлення такої ознаки, що кваліфікує розбещення неповнолітніх, як його вчинення щодо двох або більше осіб. Свого часу О. Дудоров небезпідставно зауважував: диференціації кримінальної відповідальності за розпусні дії сприяла б законодавча вказівка на вчинення цих дій стосовно двох або більше осіб [48, с. 276]. Аналогічну думку висловлювала Л. Дорош, пропонуючи ч. 2 ст. 156 КК України доповнити словами: «ті самі дії, вчинені щодо двох або більше дітей» [41, с. 158]. Видається, що ці пропозиції потребують своєї практичної реалізації.

З огляду на те, що суб'єктом розпусних дій щодо неповнолітньої особи у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років відповідно до ч. 1 ст. 156 КК

України має визнаватися лише особа, яка є повнолітньою, тобто досягла вісімнадцятирічного віку [100, с. 121], то суб'єктом вчинення аналогічних дій щодо малолітньої особи, тобто такої, яка не досягла чотирнадцятирічного віку, має бути особа, якій уже виповнилося шістнадцять років. За такого підходу фактор вікової переваги зберігатиметься, а зважаючи на сучасні тенденції набуття сексуальних навичок у неповнолітньому віці (понад 50 % опитаних українців стверджують, що перший сексуальний досвід отримали у віці до вісімнадцяти років [13]), розбещення малолітніх з боку найстаршої категорії неповнолітніх цілком є можливим. Останні можуть усвідомлювати факт того, що вчинювані стосовно малолітніх дії є суспільно небезпечними і можуть зашкодити їхньому нормальному розвитку.

Судова практика підтверджує можливість засудження особи, яка є неповнолітньою, за вчинення розпусних дій щодо малолітньої особи. Зокрема, в одному з випадків суд визнав винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України, з огляду на такі фактичні обставини. Неповнолітній ОСОБА_5, перебуваючи на сходовій площадці другого поверху недобудованої будівлі, реалізуючи свій умисел, спрямований на вчинення розпусних дій стосовно малолітньої ОСОБА_8, завідомо знаючи, що вона не досягла шістнадцятирічного віку, передбачаючи суспільно небезпечні наслідки у виді спричинення шкоди нормальному моральному становленню малолітньої особи, вчинив розпусні дії щодо малолітньої ОСОБА_8, а саме вступив з нею у статеві зносини у спосіб орогенітального контакту [30].

Зрозуміло, що в окремих випадках може бути навіть зворотна ситуація, за якої різниця між різними віковими періодами є кардинально іншою. Скажімо, тринадцятирічний підліток може виявитися більш сексуально активним (досвідченим та обізнаним), ніж шістнадцятирічний. І тому в таких ситуаціях треба зважати на реальну здатність вчиняти розбещення, заподіюючи шкоду об'єкту кримінально-правової охорони (з огляду не лише на віковий фактор, але й на особливості стану розвитку неповнолітніх). Якщо

шістнадцятирічна особа вчиняє розпусні дії щодо тринадцятирічної особи, яка є більш розвинутою у плані статевих відносин і яку у відповідний спосіб розбещити неможливо (насамперед це стосується інтелектуальної форми розбещення), то вчинене має оцінюватися як малозначне діяння за правилами ч. 2 ст. 11 КК України.

Отже, є потреба сформулювати ознаку, що кваліфікує розбещення неповнолітніх за ознакою потерпілого таким чином: «Ті самі дії, вчинені щодо двох або більше осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку, або особою, яка досягла шістнадцятирічного віку, щодо малолітньої особи».

3.3. Розбещення неповнолітніх, вчинене членами сім'ї чи близькими родичами, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього

Розуміння того, хто є членами сім'ї та близькими родичами, не викликає складнощів, оскільки примітка ст. 155 КК України чітко визначає, що в цій статті під близькими родичами або членами сім'ї слід розуміти осіб, визначених п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України. У цьому проявляється бланкетність досліджуваної норми – для з'ясування суті відповідного положення треба звертатися до іншого нормативного акту.

Отже, згідно п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України близькі родичі та члени сім'ї – це чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

З цього приводу варто зазначити, що відбитий у примітці ст. 155 КК України підхід свідчить про непослідовність законодавця, безсистемність у конструюванні однакових (за змістом та правовим значенням) ознак та неточне визначення відповідної ознаки, що розглядається. По-перше.

Поняття близьких родичів та членів сім'ї (включаючи похідні від нього) є наскрізним для КК України, однак його зміст може встановлюватися по-різному. Скажімо, у ч. 2 ст. 396 КК України наголошується на тому, що коло членів сім'ї чи близьких родичів особи, яка вчинила злочин, визначається законом. Однак не зрозуміло, який закон мається на увазі. Натомість у ст. 435-1 КК України, яка розглядає як потерпілих військовослужбовців, а також їхніх близьких родичів чи членів сім'ї, взагалі не має жодної згадки про те, хто відноситься до такої категорії осіб. У ст. 122 КК України вживається поняття родичів, що повністю не узгоджується з іншими аналогічними заборонами. Не викликає сумнівів потреба встановлення у КК України поняття близьких родичів та членів сім'ї, що було б однаковим за змістом для всіх кримінально-правових норм. Показово, що такий підхід пропонують розробники проєкту КК України, визначаючи у так званій термінологічній статті (глосарії) поняття близької людини [122]. По-друге, використовуване на сьогодні поняття близьких родичів та членів сім'ї, що містить п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України, видається недосконалим та потребує коригувань. Зокрема, будь-який член сім'ї є водночас близьким родичом, а якщо точніше, то близькою особою. Саме такий підхід на сьогодні слушно відображений у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції». До того ж перелік близьких осіб, якщо його розглядати в контексті потреб ч. 2 ст. 156 КК України, є звуженим. Зокрема, посилення кримінальної відповідальності має відбуватися крім інших також у випадках, коли розбещення вчиняється племінником або племінницею, рідним дядьком або рідною тіткою. Ці особи теж є близькими для потерпілого, а тому не зрозуміло, чому наявність їх як суб'єктів розбещення неповнолітніх не тягне відповідальності згідно з ч. 2 ст. 156 КК України. Однак більш правильним і справедливим може бути інший спосіб удосконалення законодавчого відбиття розглядової ознаки, що кваліфікує розбещення неповнолітніх. Мається на увазі об'єднання усіх осіб у межах однієї родової групи – групи, що охоплює не всіх (формально) близьких осіб, а тих, які не лише є

близькими до потерпілої особи, але також обтяжені обов'язками щодо забезпечення її нормального розвитку: здійснюють виховання, нагляд, піклування.

Отже, слід констатувати, що поняття близьких осіб має міститися у кримінальному законі, слугувати його потребам, бути універсальним за змістом, а також виключати наявні на сьогодні прогалини та неточності. В окремих випадках це поняття має частково поглинатися іншим задля того, щоб забезпечувати максимально справедливу диференціацію кримінально відповідальності.

Вивчення матеріалів судової практики показує: вчинення розбещення неповнолітніх близькими родичами визнається ознакою, що кваліфікує цей злочин, й істотних складнощів не викликає. Розглянемо такий приклад. Засуджений проживав однією сім'єю разом із своєю співмешканкою та їх спільними двома малолітніми дочками. Одного разу, скориставшись тим, що його малолітня донька перебувала без нижньої білизни, лежачи на ліжку, посадив її собі на обличчя та вчинив фізичні розпусні дії, а саме роздивлявся знизу оголені статеві органи дитини та торкався губами її статевих органів, задовольняючи в такий спосіб свою статеву пристрасть. Іншого разу він положив доньку на ліжку та розвівши ноги роздивлявся її статевий орган, після чого здійснював непристойні торкання статевого органу губами та язиком, задовольняючи в такий спосіб свою статеву пристрасть. За викладеними обставинами суд визнав, що в діях засудженого містяться ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України, а саме «вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, кваліфікуючими ознаками якого є вчинення розпусних дій щодо малолітньої особи, вчинене близьким родичом» [25].

Якщо стосовно близьких родичів та членів сім'ї застосований підхід, за якого є можливість через примітку ст. 155 КК України чітко встановити зміст цих понять, то стосовно осіб, на яких покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, виникає інша ситуація. Однозначно

встановити, хто саме відноситься до цієї категорії осіб, не можна. Вчинення відповідними особами кримінального правопорушення розглядається у кримінальному законі як ознака, що кваліфікує правопорушення, лише у чотирьох випадках: ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156, ч. 2 ст. 304 та ч. 2 ст. 323 КК України. Вартує уваги той факт, що в жодному випадку законодавець не роз'яснює, на яких саме осіб покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього. Тим не менш установити зміст цього положення КК України можна через його тлумачення зі зверненням до інших нормативних актів. Показово також, що у ч. 2 ст. 155 КК України йдеться про особу, на яку покладено обов'язки щодо виховання *потерпілої особи* (курсив – О. П.), а згідно з ч. 2 ст. 156 КК України передбачена відповідальність щодо особи, на яку покладено обов'язки щодо виховання *потерпілого* (курсив – О. П.). Очевидно більш точний і правильний підхід застосований у ч. 2 ст. 155 КК України, а тому його треба використати суцільно, тобто у всіх випадках КК України, де згадуються зазначені особи.

Аналіз нормативно-правових актів сімейного права та правової доктрини дає змогу встановити, що особами, на які покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, можуть визначатися такі:

1) патронатні вихователі, тобто особи, які за участю членів сім'ї надають послуги з догляду, виховання та реабілітації дитини у своїй сім'ї (ч. 3 ст. 252 СК України);

2) прийомні батьки, тобто подружжя або особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли для спільного проживання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (ч. 1 ст. 256-2 СК України);

3) батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу, тобто подружжя або окрема особа, що не перебуває у шлюбі, які взяли дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, для виховання та спільного проживання (ч. 1 ст. 256-6 СК України);

4) особи, які здійснюють виховання малолітньої особи або нагляд за нею на підставі договірних зобов'язань (наприклад, няня, домашній вчитель);

5) працівники закладів охорони здоров'я, закладів освіти, які за посадою мають обов'язок виховувати, наглядати за дітьми і піклуватись про них (це можуть бути працівники лікарень, шкіл, спортивних закладів, дитячих садочків, оздоровчих таборів, дитячих будинків тощо).

Посилення кримінальної відповідальності за вчинення розбещення неповнолітніх особами, на яких покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, слід визнати цілком обґрунтованим рішенням законодавця. Адже такі особи зловживають наданими їм правами та обов'язками, тобто вони, як резонно зауважує С. Чмут, вчиняють дії, що повністю суперечать правовим обов'язкам виховання й догляду за дитиною, та наданими у зв'язку з виконанням таких обов'язків правами і повноваженнями. Ба більше, відповідні особи протиправно використовують свій статус як засіб впливу на потерпілого [146, с. 155 – 156].

На жаль, але у практиці застосування ст. 156 КК України є випадки, у яких помилково не інкримінуються розпусні дії як такі, що вчинені особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього. Розглянемо такий приклад.

Дитячий тренер з футболу, перебуваючи у хостелі, зайшов до кімнати, де розмістилися члени дитячої футбольної команди, та переконавшись, що всі діти сплять, і за його діями ніхто не спостерігає, підійшов до ліжка малолітнього потерпілого, спустив до колін шорти і спідню білизну останнього та почав руками торкатися його статевому органу. Потерпілий прокинувся, злякався, однак не показав цього. Далі тренер спустив свою спідню білизну, дістав свій статевий орган та почав водити ним по обличчю та губах малолітнього. Діяння тренера було кваліфіковане як вчинення розпусних дій щодо малолітньої особи за ч. 2 ст. 156 КК України, без інкримінування ознаки вчинення особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього [20]. Водночас дитячий

тренер мав би визнаватися особою, яка здійснює виховання потерпілого та піклування про нього (зокрема, у період спортивних змагань). До речі, визначаючи міру покарання, суд зазначив, що бере до уваги те, що тренер, який хоч і не є родичом потерпілого чи особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього (!), вчинив розпусні дії будучи тренером потерпілого, розуміючи при цьому, зважаючи на досвід обвинуваченого на тренерській роботі, що поведінка тренера відіграє підвищену роль у вихованні та формуванні особистості юного спортсмена.

Резюмуючи викладене, можна виснувати таке. Спосіб законодавчого відбиття дослідженої ознаки, що кваліфікує розбещення неповнолітніх, має бути змінений та вдосконалений. Пропонується сформулювати відповідну ознаку в ч. 2 ст. 156 КК України як: «Ті самі дії, ... вчинені особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання **потерпілої особи** або піклування про **неї**».

Таке рішення законодавця було б більш удалим, оскільки воно визначало б чітке коло спеціальних суб'єктів із зазначенням обов'язків з виховання та піклування про потерпілу особу, оскільки наявність саме цих обов'язків є визначальною з огляду на їх вплив на тяжкість кримінального правопорушення. Не викликає сумнівів, що поняттям особи, на яку покладено обов'язки щодо виховання або піклування, повинні охоплюватися також окремі близькі родичі й члени сім'ї. Саме цей зв'язок з потерпілою особою і зумовлює посилення покарання. Тож вчинення розпусних дій будь-яким членом сім'ї (наприклад, старшим братом, який на два роки старший і не виховує та не піклується за неповнолітньою особою) навряд чи збільшує рівень суспільної небезпечності, якщо порівнювати з матір'ю або батьком цієї особи. Так само і батько, який як приклад позбавлений батьківських прав, у разі вчинення щодо своєї дитини розпусних дій не може перебувати в одному ряду (нести однаково сувору відповідальність) з батьком, який відповідним чином займається вихованням такої дитини.

У цьому контексті вартує уваги те, що проєкт КК України містить схожу ознаку, яка кваліфікує розбещення дитини (ст. 4.5.8.). Ідеться про вчинення цього діяння з використанням службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей публічною службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище (згідно з п. 3 ст. 4.5.2. відноситься до ознак, що підвищують на два ступеня тяжкість цього злочину) та з використанням службових повноважень чи професійних обов'язків або пов'язаних із ними можливостей (згідно з п. 5 ст. 4.5.3. відноситься до ознак, що підвищують тяжкість цього злочину на один ступінь) [122]. Якщо доречність першої з цих ознак викликає сумніви (не зрозуміло, яким чином службові повноваження чи пов'язані з ними можливості можуть бути використані для розбещення дитини, зважаючи, що йдеться про службову особу, яка займає особливо відповідальне становище), то з приводу другої є над чим замислитися. Використання службових повноважень чи професійних обов'язків або пов'язаних із ними можливостей як ознака, що кваліфікує розбещення неповнолітніх, справді, заслуговує на законодавче втілення (як альтернатива висловленій вище пропозиції).

Висновки до розділу 3

1. Установлено, що відповідно до ч. 2 ст. 156 КК України ознаками, які кваліфікують розбещення неповнолітніх, є такі: 1) вчинення розпусних дій щодо малолітньої особи; 2) розпусні дії вчинені: а) членами сім'ї; б) близькими родичами; в) особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього. Ознаки, що кваліфікують розбещення неповнолітніх, утворюють систему ознак елементів усього складу кримінального правопорушення, а отже, вони характеризуються тими ж властивостями, що і всі криміноутворюючі ознаки.

2. Обґрунтовано, що передбачені ч. 2 ст. 156 КК України ознаки, що кваліфікують розбещення неповнолітніх, становлять обов'язковий додаток до

ознак основного складу кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 156 КК України). При кваліфікації злочину за ч. 2 ст. 156 КК України обов'язковому встановленню підлягають конститутивні ознаки розбещення неповнолітніх, за відсутності яких кваліфікований склад цього правопорушення утворюватися не буде.

3. Аналіз ознак, що кваліфікують розбещення неповнолітніх (ч. 2 ст. 156 КК України), дав змогу встановити до яких видів ознак вони відносяться: 1) ці ознаки відносяться до формально визначених (відповідні поняття розкривають безпосередньо або через звернення до законодавчих актів); 2) вони є такими, що мають незмінний обсяг; 3) ознаки, що кваліфікують розбещення неповнолітніх, мають якісний зміст (кількісні показники для них не мають значення); 4) відповідні ознаки відносяться до категорії позитивних, тобто таких, які пов'язані з наявністю певних обставин чи фактів; 5) якщо перша ознака (розпусні дії щодо малолітньої особи) є такою, що належить до об'єктивних, то друга ознака є суб'єктивною (перетворює загального суб'єкта у спеціального); 6) перша ознака, що кваліфікує розбещення неповнолітніх, – загальна, а друга є спеціальною.

4. Аргументовано, що ознаки, які кваліфікують розбещення неповнолітніх, зумовлюють трансформацію рівня його суспільної небезпеки, виконуючи функцію диференціації кримінальної відповідальності та забезпечуючи реалізацію принципу справедливості, за якого більш небезпечна поведінка має каратися суворіше, ніж менш небезпечна.

5. Доводиться, що існують такі ознаки, які кваліфікують кримінальне правопорушення, що *de facto* відображають зміну суспільної небезпечності розбещення неповнолітніх, та потребують нормативного закріплення у відповідній ролі. Це: повторність, група осіб та тяжкі наслідки, які можуть розглядатися як ознаки, що кваліфікують розбещення неповнолітніх, а тому потребують установа у ч. 2 ст. 156 КК України. Пропонований підхід дасть змогу додатково уніфікувати ознаки, що кваліфікують однорідну групу

правопорушень, які забезпечують кримінально-правову охорону нормального статевого розвитку неповнолітніх.

6. Додатково аргументовано позицію, відповідно до якої є потреба встановити кваліфікований склад розбещення неповнолітніх, передбачивши в ньому таку ознаку, що кваліфікує злочин, як вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла одинадцятирічного віку. Такий акт поведінки має утворювати самостійну ознаку, що (особливо) кваліфікує розбещення неповнолітніх, будучи розміщеною в окремій частині ст. 156 КК України.

7. Обґрунтовується, що вчинення розпусних дій стосовно малолітньої особи повинна інкримінуватися правопорушнику як тоді, коли він достовірно знав або припускав, що вчинює розпусні дії з малолітньою особою, так і в тому разі, коли він міг і повинен це усвідомлювати. Водночас особа, яка вчинила розпусні дії щодо неповнолітнього або неповнолітньої, будучи впевненою, що потерпіла особа не досягла 14 років, підлягає відповідальності за закінчений замах на вчинення розпусних дій щодо малолітньої особи (ч. 2 ст. 15, ч. 2 ст. 156 КК України). Такий підхід ураховує, з одного боку, спрямованість умислу на вчинення злочину з ознакою, що його кваліфікує, а, з другого, те, що фактично розпусні дії відбулися щодо особи, яка досягла чотирнадцятирічного віку. У цій ситуації має місце так звана юридична фікція за наявності фактичної помилки.

8. Досліджуючи питання правильності використання у ч. 2 ст. 156 КК України термінологічного звороту «малолітня особа», встановлено, що малолітня особа – більш загальний, точний і універсальний термінологічний зворот порівняно з іншими, тому саме він має застосовуватися суцільно в кримінальному законодавстві України.

9. З огляду на те, що суб'єктом розпусних дій щодо неповнолітньої особи у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років відповідно до ч. 1 ст. 156 КК України має визнаватися лише особа, яка є повнолітньою, тобто досягла вісімнадцятирічного віку, то суб'єктом вчинення аналогічних дій щодо

малолітньої особи, тобто такої, яка не досягла чотирнадцятирічного віку, пропонується визнавати особу, якій уже виповнилося шістнадцять років.

10. Аргументовано позицію, відповідно до якої, якщо шістнадцятирічна особа вчиняє розпусні дії щодо тринадцятирічної особи, яка є більш розвинутою у плані статевих відносин і яку у відповідний спосіб розбещити неможливо (насамперед це стосується інтелектуальної форми розбещення), то вчинене має оцінюватися як малозначне діяння за правилами ч. 2 ст. 11 КК України.

11. Доводиться, що поняття близьких осіб має міститися у кримінальному законі, слугувати його потребам, бути універсальним за змістом, а також виключати наявні на сьогодні прогалини та неточності. В окремих випадках це поняття має частково поглинатися іншим задля того, щоб забезпечувати максимально справедливу диференціацію кримінально відповідальності.

12. Констатується, що спосіб законодавчого відбиття ознаки у виді вчинення особою, на яку покладено обов'язки з виховання потерпілого або піклування про нього, що кваліфікує розбещення неповнолітніх, має бути змінений та вдосконалений. З огляду на це пропонується сформулювати відповідну ознаку в ч. 2 ст. 156 КК України як: «Ті самі дії, ... вчинені особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання **потерпілої особи** або піклування про **неї**».

РОЗДІЛ 4. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ, УСТАНОВЛЕНІ ЗА РОЗБЕЩЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ, ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

Вчинення особою кримінального правопорушення тягне настання правових наслідків такої поведінки. До певного часу відповідний акт поведінки визначався як злочин, а зазначені правові наслідки здебільшого зводилися до покарання. Досі чимало обивателів продовжують мислити цими категоріями, розмірковуючи таким чином: якщо вчинити злочин, то за цим послідує покарання. Водночас сучасна кримінально-правова галузь України істотно відрізняється від здавалося б усталеної дихотомії «злочин – покарання». Діяння, що розглядається як кримінальне правопорушення (не лише злочин), передбачає наслідок правового характеру, що виражається у застосуванні засобів кримінально-правового впливу (не лише покарання) стосовно правопорушника [див. додатково: 142; 154; 42; 88].

Іншими словами, не лише покарання становить прояв реагування держави на вчинене кримінально каране діяння. Тут доречним буде звернути увагу на положення ч. 3 ст. 3 КК України, згідно з яким кримінальний закон визначає не лише караність кримінально протиправного діяння, але також й інші кримінально-правові наслідки його вчинення. Це означає, що арсенал держави утворює комплекс засобів, які характеризуються різним характером впливу на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Якщо проаналізувати КК України, то можна встановити два ключових кримінально-правових наслідків кримінально протиправної поведінки.

По-перше, це кримінальна відповідальність, яка є базовим, типовим, основним наслідком відповідного діяння. Хоча КК України інституційно не визначає цей наслідок, однак за змістом його окремих положень та з огляду на здобутки теорії кримінального права, можна зробити висновок, що в кримінальному законі зміст кримінальної відповідальності розкривається через такі елементи: а) покарання зі всіма його різновидами (статті 50 – 64,

98 – 102 КК України); б) звільнення від покарання чи його відбuvання (статті 74 – 87 КК України); в) судимість (статті 88 – 91 КК України).

По-друге – це звільнення від кримінальної відповідальності (статті 44 – 49 КК України) як єдина альтернатива кримінальній відповідальності, винятковий наслідок вчинення кримінального правопорушення. Цей наслідок настає в окремих випадках і за загальним правилом стосується лише окремих категорій (видів) злочинів і кримінальних проступків.

Як бачимо, досить істотний спектр основних кримінально-правових засобів становить правовий впливу, що не пов'язаного з реальною (повною) кримінальною відповідальністю, на неправомірну поведінку. За підрахунком О. Гороха законодавство кримінального блоку містить близько ста правових норм, що визначають різні види правового впливу на неправомірну поведінку, не пов'язаного з реальною (повною) кримінальною відповідальністю [37, с. 91].

Інші кримінально-правові засоби відносяться до категорії допоміжних (субсидіарних), тобто таких, які не можуть застосовуватися самостійно, а виступають додатком до кримінальної відповідальності або в деяких випадках – до звільнення від кримінальної відповідальності (як-от спеціальна конфіскація, наприклад). Згідно з чинним КК України допоміжними кримінально-правовими засобами є: а) обмежувальні заходи (ст. 91-1 КК України); б) примусові заходи медичного характеру (статті 92 – 95 КК України); в) примусове лікування (ст. 96 КК України); г) спеціальна конфіскація (статті 96-1, 96-2 КК України); г) заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (статті 96-3 – 96-11 КК України).

Система кримінально-правових засобів в Україні протягом останнього періоду постійно розширюється. Зокрема, чимало допоміжних засобів з'явилися у кримінальному законодавстві України відносно нещодавно. Відбувається пошук нових засобів впливу на злочинців, зокрема свого часу була спроба запровадити такий засіб кримінально-правового характеру, як

примусова хімічна кастрація щодо осіб, які вчинили зґвалтування неповнолітніх осіб чи сексуальне насильство стосовно них [91].

Узагальнюючи, слід зазначити, що кримінально-правові засоби в сучасному кримінальному праві України – це визначені у кримінальному законі засоби, із застосуванням яких мають досягатися завдання кримінального права. Реалізація цих завдань покладається на уповноважених державою суб'єктів, які здійснюють відповідне реагування щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, за регламентованими у КК України правилами (ці правила визначають повноваження зазначених суб'єктів щодо реалізації засобів кримінально-правового впливу). Безпосереднє рішення про застосування або незастосування кримінально-правових засобів може ухвалювати лише суд [155, 153].

Якщо характеризувати кримінально-правові засоби в загальних рисах, то можна встановити, що вони полягають у застосуванні або відмові від застосування обмеження прав і свобод особи, а так само покладенні на неї певних обов'язків. В окремих випадках держава може відмовитися від застосування кримінально-правових засобів, або здійснювати обмеження та покладати обов'язки не в повному обсязі. Таким чином відбувається цілеспрямований вплив на особу, що може виражатися у заохоченні її поведінки, якщо вона є соціально корисною.

З огляду на викладене, подальший розгляд кримінально-правових засобів щодо осіб, які вчинили розбещення неповнолітніх, відбуватиметься на основі їх загального поділу на основні та додаткові. При цьому кожен з основних кримінально-правових засобів розглядатиметься окремо: кримінальна відповідальність як типовий наслідок вчинення кримінального правопорушення та звільнення від кримінальної відповідальності як альтернативний кримінальній відповідальності засіб.

4.1. Кримінальна відповідальність як основний кримінально-правовий засіб щодо осіб, які вчинили розбещення неповнолітніх

Комплексний розгляд засобів кримінально-правового реагування на осіб, які вчиняють розбещують неповнолітніх насамперед розпочнемо з визначення поняття кримінальної відповідальності та з'ясування її суті [див. додатково: 144; 9; 73]. КК України не містить поняття кримінальної відповідальності попри те, що воно неодноразово використовується в різних його положеннях. У юридичній літературі не одно покоління учених намагалося з'ясувати суть кримінальної відповідальності та визначити відповідне поняття, яке могло би бути використане законодавцем. Однак досягти бажаної згоди науковцям дотепер не вдається.

Натомість правоінтерпретаційна діяльність, здійснювана на офіційному рівні в Україні, може похизуватися виробленням поняття кримінальної відповідальності. Мовиться про одне з рішень Конституційного Суду України, у якому наголошується, що кримінальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, особливим елементом у механізмі кримінально-правового реагування держави щодо особи, яка вчинила злочин. Констатується, що визнаючи реальність існування юридичної відповідальності, варто визнати й обґрунтованість існування галузевих видів відповідальності, зокрема кримінальної. Остання – не лише абстрактне теоретичне поняття, а й явище реальної дійсності, яке має своє конкретне відображення, вираження у заходах, які застосовуються до особи, яка вчинила кримінально протиправне діяння [111].

Фахівці виокремлюють різні види кримінальної відповідальності.

По-перше, ідеться про *позитивну кримінальну відповідальність*, що зазвичай розуміється як усвідомлення особою необхідності дотримання кримінально-правових заборон, закріплену у кримінальному законі міру належної поведінки індивіда, правомірну (таку, що відповідає інтересам суспільства) поведінку особи як результат виконання нею обов'язку не вчиняти заборонених кримінальним законом діянь. У контексті предмета

цього дослідження позитивна кримінальна відповідальність проявляється в тому, що на кожну особу, яка характеризується юридичними ознаками суб'єкта злочину, передбаченого ст. 156 КК України, покладається обов'язок відповідати за акт поведінки у виді розбещення неповнолітніх. Цьому обов'язку кореспондує право держави вимагати дотримання ст. 156 КК України. Водночас, з огляду на те, що обов'язковою ознакою будь-якого виду юридичної відповідальності визнається осуд правопорушника, то існування позитивної кримінальної відповідальності небезпідставно критикується, оскільки остання не має такої характеристики [47, с. 76 – 78].

На основі аналізу кримінального законодавства України вирізняють такий вид кримінальної відповідальності, як *потенційна*. Мається на увазі загроза настання відповідальності, що уможливлюється за КК України. Така відповідальність може бути перспективно реалізована щодо осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення. Потенційна кримінальна відповідальність щодо осіб, які вчиняють кримінальне правопорушення, передбачене ст. 156 КК України, проявляється у тому, що вона утворює засіб неперсоніфікованого впливу (заборона-попередження). Така відповідальність не пов'язується з поведінкою якоїсь конкретної особи, натомість вона є запобіжником вчинення розбещення неповнолітніх. Буквально означає, що кожна осудна особа, що досягла віку настання кримінальної відповідальності, якщо вона вчинить відповідне діяння опиниться у сфері дії кримінального права.

Зрештою кримінальну відповідальність найчастіше розглядають у її традиційному аспекті, а саме як *ретроспективну (негативну) відповідальність*. Тобто в нашому випадку йдеться про відповідальність особи за вчинене у минулому розбещення неповнолітніх, правовий наслідок цього кримінального правопорушення, у межах якого здійснюється реагування держави на відповідний акт поведінки. У теорії кримінального права позиції щодо розуміння ретроспективної відповідальності істотно різняться, а деякі з них видаються навіть суперечливими [44, с. 81 – 93].

У цьому контексті слід погодитися з думкою про те, що гіпертрофія тієї чи іншої властивості (ознаки) кримінальної відповідальності або, як зазначає П. Сердюк, їх побудова в дусі еклектизму [118] є хибним шляхом у формуванні підходу до її визначення. Для більш-менш однозначного розуміння суті кримінальної відповідальності потрібно адекватним чином об'єднати (уніфікувати) висловлені фахівцями позиції. Такий підхід дає змогу визначити найбільш значущі елементи, які сформують поняття кримінальної відповідальності та продемонструють її особливе місце в системі заходів кримінально-правового впливу [4, с. 13].

Що становить *підставу кримінальної відповідальності*? Такою підставою, згідно з ч. 1 ст. 2 КК України, є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України. Тобто для потреб цього дослідження треба виходити з того, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою розбещення неповнолітніх як діяння, що містить склад злочину, передбачений ст. 156 КК України. При цьому ознаки юридичного складу злочину повинні відображатися в ознаках фактично вчиненого суспільно небезпечного діяння. Тільки таким чином воно може вважатися злочином, а отже, становити підставу кримінальної відповідальності особи, яка його вчинила [151, с. 355].

У юридичній літературі в контексті кримінальної відповідальності прийнято визначати *форми її реалізації*. Аналіз КК України дає змогу встановити наявність трьох типових форм, у яких кримінальна відповідальність може реалізовуватися:

Перша форма. Кримінальна відповідальність, що обмежується осудом особи, засудженням її від імені України за вчинення кримінально протиправної поведінки особи. Передбачається, що реалізуючи кримінальну відповідальність у такій формі, суд в обвинувальному вироку визнає особу винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, але не призначає їй покарання.

Друга форма. Засудження особи за вчинення кримінального правопорушення, що супроводжується її офіційним осудом з призначенням певного виду та розміру покарання, від відбування якого правопорушник звільняється. Під офіційним осудом розуміється вияв негативного ставлення держави до особи, яка визнана винною у вчиненні злочину, що відображається в обвинувальному вирокі суду. Фактично офіційний осуд тягне за собою покарання та судимість [36, с. 20 – 21].

Третя форма. Постановлення обвинувального вироку з призначенням засудженому певного покарання та подальшим його відбуванням. Цю форму реалізації кримінальної відповідальності ототожнюють з основною, адже вона відбиває класичний підхід ставлення до правопорушника: вчинення злочину, за яким слідує реальне покарання.

Стосовно розбещення неповнолітніх слід зазначити, що перша форма реалізації кримінальної відповідальності фактично уможлиблюється лише тоді, коли особа звільняється від покарання на підставі ч. 5 ст. 74 КК України, згідно з якою особа може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо закінчилися строки давності вчинення кримінального правопорушення. Натомість друга та третя форми реалізації кримінальної відповідальності є цілком імовірним результатом вчинення розбещення неповнолітніх. У низці випадків засудження особи за цей злочин з призначенням передбаченого санкцією ст. 156 КК України покарання, від відбування якого особа звільняється, є цілком можливим варіантом реалізації цієї норми.

4.1.1. Покарання за розбещення неповнолітніх. Питання караності кримінальних правопорушень є одним з основоположних у царині кримінального права. При чому це стосується як кримінального права України, так і багатьох інших країн світу. Конструювання кримінально-правових санкцій таким чином, щоб забезпечити бажану адекватність впливу на правопорушника, становить істотний виклик для суб'єктів формування

кримінально-правової політики. Варто визнати, що впоратися з цим викликом дається не завжди. Розбалансованість санкцій, їх невідповідність характеру та ступеню суспільної небезпечності стає прикметною рисою вітчизняного кримінального законодавства України. Чимало санкцій КК України фактично спотворюють уявлення про суспільну небезпечність того чи іншого правопорушення. Ю. Пономаренко щодо цього слушно зазначає: законодавець часто встановлює санкції, керуючись позаправовими міркуваннями, інколи інтуїтивно, «на око» [104, с. 244 – 245, 351].

Водночас обсяг правообмежень, який тягне покарання, має максимально узгоджуватися з рівнем суспільної небезпечності певного діяння. Отже, у контексті побудови санкцій норм кримінального закону вартує уваги фундаментальне значення суспільної небезпечності, яка характеризує склад кримінального правопорушення в єдності його об'єктивних і суб'єктивних ознак [92, с. 25].

Як слушно зазначає К. Остапко, покарання як засіб охорони суспільства і громадянина від кримінально протиправних посягань здійснюється як через погрозу його застосування, що існує в санкції кожної кримінально-правової норми, так і через його реалізацію, тобто примусове виправлення і наступну ресоціалізацію осіб, які вчинили кримінальні правопорушення [94, с. 11]. Це важливо розуміти в контексті забезпечення виконання профілактичної функції кримінального права.

КК України у ст. 50 визначає поняття (ч. 1) та мету (ч. 2) покарання. З огляду на ці положення покарання є тим заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Мета покарання має такі взаємопов'язані складники: 1) кара засудженого; 2) його виправлення; 3) запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень самим засудженим (спеціальна превенція); 4) запобігання вчиненню кримінальних правопорушень іншими особами (загальна превенція).

Санкція ч. 1 ст. 156 КК України, яка передбачає відповідальність за вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку (основний склад злочину), містить два основних покарання: по-перше, це покарання у виді обмеження волі на строк до п'яти років, по-друге, позбавлення волі на строк до п'яти років. Зважаючи на цю санкцію, яка за своїм видом є альтернативною, відповідне кримінальне правопорушення відноситься до нетяжких злочинів.

Санкція ч. 2 ст. 156 КК України, яка передбачає відповідальність за вчинення розпусних дій щодо малолітньої особи або вчинені членами сім'ї чи близькими родичами, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього (кваліфікований склад злочину), містить два покарання:

по-перше, це позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років (основний вид¹⁵),

по-друге, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого (додатковий вид¹⁶).

Зважаючи на зазначену санкцію, яка за своїм видом є відносно визначеною, відповідне кримінальне правопорушення відноситься до тяжких злочинів.

Отже, вчинення розбещення неповнолітніх за загальним правилом передбачає призначення особі, яка вчинила відповідне кримінальне правопорушення, двох основних покарань (обмеження волі і позбавлення волі на певний строк) та одного додаткового покарання (позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю) у разі вчинення розбещення неповнолітніх з кваліфікованим складом.

¹⁵ Основне покарання підлягає самостійному застосуванню, що унеможливорює приєднання до інших видів покарань або сполучення одне з одним при засудженні за вчинення одиничного кримінального правопорушення.

¹⁶ Додаткове покарання має субсидіарний характер, тобто призначається лише як додаток до основного покарання та самостійному (без поєднання з основним видом покарання) застосуванню не підлягає.

Обмеження волі (ст. 61 КК України) є строковим видом покарання та передбачає низку обмеження щодо застосування за колом осіб (ч. 3)¹⁷. Суть цього покарання полягає в триманні особи в кримінально-виконавчій установі відкритого типу (виправний центр), що не передбачає ізоляцію від суспільства. Як зауважує К. Новікова, обмеження волі (якщо бути точним, то «обмеження свободи») синтезує в собі правообмеження декількох інших покарань, що створює підставу виділяти його як окремий вид покарання. У його змісті містяться правообмеження, характерні для інших видів покарань [89, с. 84]. Під час виконання покарання у виді обмеження волі здійснюється нагляд за засудженим та передбачається обов'язкове залучення до праці. У такий спосіб покарання у виді обмеження волі обмежує особисту свободу особи, яка вчинила розбещення неповнолітніх, а також її права на працю. П'ять років є максимальним строком цього виду покарання.

Позбавлення волі на певний строк (ст. 63 КК України) – це теж строковий вид покарання (виконується протягом певного періоду), що належить до категорії загальних, коли відсутні обмеження щодо його застосування. Суть такого покарання полягає в ув'язненні особи, яка вчинила розбещення неповнолітніх, тобто її обмеженні права на особисту свободу у спосіб тримання в кримінально-виконавчій установі закритого типу (виправна колонія) з ізоляцією від суспільства. Якщо порівнювати з обмеженням волі, то ця ізоляція є глобальною, з-поміж іншого передбачаючи обмеження свободи пересування, вільного вибору місця проживання, виду трудової діяльності, права вільно визначати спосіб життя і розпоряджатись своїм часом, спілкування засудженого з людьми на волі.

Треба звернути увагу, що нижня межа строку покарання у виді позбавлення волі у санкції ч. 1 ст. 156 КК України не зазначається, а отже,

¹⁷ Обмеження волі заборонено призначати, якщо розбещення волі вчинила одна з цих категорій осіб: 1) особа, яка не досягла віку вісімнадцяти років; 2) жінка, яка є вагітною; 3) жінка, яка має хоча б одну дитину віком до чотирнадцяти років; 4) особа, яка досягла пенсійного віку; 5) особа, яка є військовослужбовцем строкової (базової) служби; 6) особа, яка має інвалідність першої чи другої групи.

цей строк має визначатися за загальним мінімальним строком позбавлення волі, що встановлений у ч. 2 ст. 63 КК України, становлячи один рік.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 КК України) є строковим видом покарання і відноситься до категорії спеціальних (за загальним правилом, стосується лише тих осіб, які під час вчинення розбещення неповнолітніх обіймали посади чи займалися діяльністю, з якими це кримінальне правопорушення було пов'язане). Суть цього покарання полягає у забороні засудженому обіймати певну посаду або займатись певним видом діяльності через обмеження права особи на працю, зайняття службовою, професійною або іншою діяльністю. В. Тютюгін зауважує, що в цьому контексті йдеться про позбавлення конкретного суб'єктивного права – права обіймати ту посаду або займатися такою діяльністю, яку засуджений із законних підстав обіймав або якою займався під час вчинення кримінального правопорушення, а також пов'язаних з цим прав і можливостей... Якщо особа взагалі не мала такого права (не була ним наділена) або самовільно (протиправно) його присвоїла, призначення цього покарання виключається» [125, с. 185, 190].

Справді, призначення покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю особам, які на момент вчинення кримінального правопорушення не обіймали певних посад і не займалися певною діяльністю, має унеможливлюватися [49]. Однак сучасна судова практика, яка формується на вищому судовому рівні, рухається протилежним шляхом. Верховний Суд сформулював таку позицію, що згідно зі ст. 55 КК України у разі, коли санкція відповідної частини статті Особливої частини КК України передбачає можливість призначення особі додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, суд, визнаючи особу винуватою у вчиненні відповідного кримінального правопорушення, має право призначити таке додаткове покарання незалежно від того, чи обвинувачений обіймав певну посаду або займався певною діяльністю на час вчинення кримінального

правопорушення [105]. Таким чином, якщо особа вчинить розбещення неповнолітніх за ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України, то суд їй може призначити відповідне додаткове покарання, незважаючи на те, чи суб'єкт цього злочину обіймав якусь посаду або займався певною діяльністю на час вчинення розпусних дій.

Строк додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю становить від одного до трьох років (ч. 1 ст. 55 КК України). І воно може призначатися саме в цих межах, з огляду на санкцію ч. 2 ст. 156 КК України, яка не визначає мінімального строку такого покарання.

Оскільки згідно з санкцією ч. 2 ст. 156 КК України покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може додаватися до такого основного покарання, як позбавлення волі на певний строк, то воно поширюється на увесь час відбування цього покарання і водночас на строк, який визначив суд. Цей строк має обчислюватися з моменту відбуття основного покарання (ч. 3 ст. 55 КК України), однак фактично йдеться про випадок, коли заборона обіймати певні посади або займатися певною діяльністю поширюється на строк відбування основного покарання та той чи інший строк після закінчення його відбування.

Порівняння санкцій, передбачених ст. 156 КК України, показує, що вчинення розбещення неповнолітніх з кваліфікованим складом (ч. 2) не передбачає покарання у виді обмеження волі, яке містить санкція у ч. 1. Натомість покарання у виді позбавлення волі істотно посилено, а також встановлено додаткове факультативне покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Таким чином законодавець при конструюванні санкції за вчинення розбещення неповнолітніх як злочину з кваліфікованим складом для посилення кримінальної відповідальності застосував прийом відмови від найбільш м'якого виду покарання (обмеження волі) та збільшив розмір найбільш суворого виду покарання (позбавлення волі).

На основі викладеного проаналізуємо стан практики застосування зазначених покарань щодо осіб, які були засуджені за вчинення розбещення неповнолітніх за період 2014 – 2024 рр. [61]. Головна особливість полягає в тому, що покарання у виді обмеження волі до осіб, які вчинили розбещення неповнолітніх, застосовують вкрай рідко. Наприклад, за останні п'ять років лише тричі призначалося це покарання за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 156 КК України.

Санкція ч. 1 ст. 156 КК України за видами передбачених нею покарань загалом не викликає істотних сумнівів щодо адекватної караності розбещення неповнолітніх, якщо зважати на об'єкт кримінально-правової охорони та потенційні наслідки, які можуть настати для потерпілого. Водночас треба розуміти, що обмеження волі не може застосовуватися до певного кола осіб і в таких випадках фактично уможливлуватиметься призначення лише найсуворішого виду покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Це, своєю чергою, свідчитиме про порушення принципу індивідуалізації покарання, чого не варто допускати. Отже, у процесі вдосконалення кримінально-правової норми про розбещення неповнолітніх є доцільним розширити коло основних покарань, які можуть застосовуватися за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 156 КК України. Єдиний варіант, який тут видається можливим, – це встановлення у відповідній санкції такого альтернативного покарання, як пробаційний нагляд. Лише цей вид покарання є єдиним, що узгоджується зі ступенем суспільної небезпечності розбещення неповнолітніх. До того ж варто мати на увазі, що розпусні дії стосовно неповнолітніх можуть набувати різноманітних форм, а отже, спричиняти різну шкоду об'єктові цього кримінального правопорушення.

Щодо санкції ч. 2 ст. 156 КК України, то немає потреби передбачати в ній таке додаткове покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, у виді факультативного – тобто такого, що може призначатися залежно від конкретних обставин справи. Адже ч. 2 ст. 55

КК України чітко наголошує на тому, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання може бути призначене у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України за умови, що з урахуванням характеру кримінального правопорушення, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Отже, виключення з санкції ч. 2 ст. 156 КК України зазначеного додаткового покарання не вплине на можливість його призначення у разі вчинення розбещення неповнолітніх з кваліфікованим складом. Суд не позбавлятиметься можливості застосування цього покарання, зважаючи на положення ч. 2 ст. 55 КК України, якщо встановить, що розпусні дії вчинені за посадою або з огляду на заняття певною діяльністю, особу засудженого та інші обставини справи.

Розглядаючи санкції ст. 156 КК України, не можна оминати увагу те, що за твердженням дослідників конструкція санкції має узгоджуватися з санкціями за вчинення інших кримінальних правопорушень, які мають видовий характер, тобто є спорідненими між собою за видом і характером посягання [137, с. 74, 93; 81, с. 78 – 79].

Найбільш близьким за видом і характером до злочину, визначеного у ст. 156 КК України, як відомо, є кримінальне правопорушення, ознаки якого містить ст. 155 КК України, тобто вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку. При цьому хоч відповідні діяння і мають чимало спільного за характером своєї протиправної спрямованості, а ст. 155 і ст. 156 КК України схожі за своєю конструкцією, рівень суспільної небезпеки цих злочинів відмінний. Зокрема, у ст. 155 КК України йдеться про вчинення дій сексуального характеру на умовно добровільній основі, а у ст. 156 КК України передбачається вчинення розпусних дій поза волею особи. Не менш порівняльно значущими є такі особливості кримінальної відповідальності осіб за дії сексуального

характеру, що пов'язані чи не пов'язані з проникненням в тіло іншої особи, у разі наявності мінімального розриву у віці між особами, що вчиняють відповідні добровільні дії [95].

Отже, санкції ст. 155 КК України мають бути узгодженими з санкціями ст. 156 КК України з огляду на те, що остання передбачає відповідальність за злочин, який характеризується більш високим ступенем суспільної небезпечності. Порівняння санкцій ст. 155 КК України із санкціями ст. 156 КК України свідчить про те, що вони є ідентичними. Особливе значення це одержує для кваліфікованого складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 155 КК України, що визначає більше коло ознак, які посилюють покарання, порівняно з ч. 2 ст. 156 КК України. Відповідні санкції підлягають взаємному коригуванню, вони мають вдосконалюватися системно.

4.1.2. Призначення покарання за розбещення неповнолітніх.

Призначенням покарання завершується судовий розгляд справи, якщо суд не встановить підстав для застосування альтернативних, більш м'яких, заходів впливу на правопорушника. Призначити справедливе покарання, що відповідало би індивідуальному ступеню тяжкості вчиненого діяння та особі винного є вельми складним завданням. Якщо суд схибить і призначить неналежне покарання, то це призведе до негативних наслідків, пов'язаних із досягненням мети покарання загалом або окремих її складників. Зрештою підривається авторитет правосуддя і держави, а найгірше – це те, що можуть порушуватися права і свободи людини.

Абстрагуючись, можна зазначити, що призначення покарання становить своєрідний етап застосування санкції певної кримінально-правової норми. Цей етап має конкретне юридичне вираження у такому акті правозастосування, як обвинувальний вирок, що містить результат призначення покарання.

Призначаючи покарання, суд має дотримуватися принципу законності, що у цьому разі означає потребу комплексного врахування тих нормативних положень, які визначають загальний механізм призначення покарання. Як

резонно зауважує О. Євдокімова, інститут призначення покарання становить «внутрішньогалузеве, комплексне утворення, що об'єднує кримінально-правові субінститути, які спільно забезпечують відносно цілісне, завершене регулювання передумов, підстав, меж і порядку обрання міри покарання особі, визнаної винною у вчиненні злочину» [55, с. 8].

Норми цього інституту охоплюють: 1) санкції статей Особливої частини КК України, що передбачають покарання за вчинення конкретного кримінального правопорушення; 2) розділ XI Загальної частини КК України, які встановлюють правила призначення покарання; 3) розділ X Загальної частини КК України, що регулює покарання загалом; 4) розділ XV Загальної частини КК України у частині призначення покарання неповнолітнім особам; 5) положення інших розділів Загальної частини КК України (ч. 3 ст. 43, ч. 4 ст. 49, ст. 77 тощо). При призначенні покарання за вчинення розбещення неповнолітніх зазначені нормативні положення мають застосовуватися у їх комплексі (системно). Призначаючи конкретну міру покарання, суд повинен зважати та посилалися на відповідні положення у вироку, зміст якого розкриває кримінально-процесуальне законодавство.

Тут варто акцентувати увагу на регламентації питання призначення покарання. Про призначене покарання повинно йтися як у мотивувальній (обставини, які пом'якшують або обтяжують покарання, та мотиви призначення покарання), так і в резулятивній частинах вироку, включаючи зазначення: 1) покарання, призначеного за кожним з обвинувачень, що суд визнав доведеними; 2) остаточної міри покарання, яку обрав суд; 3) початку строку відбування покарання.

Аналіз судової практики свідчить про те, що найбільше проблем виникає з формуванням мотивувальної частини вироку та обґрунтуванням обраного виду та розміру покарання. Зокрема, зважаючи на положення ч. 2 ст. 65 КК України, суд має пояснити, чому обрані вид і розмір покарання, є необхідними і достатніми для виправлення особи та попередження нових кримінальних правопорушень. Водночас здебільшого такі пояснення або не

робляться, або є неповними чи вкрай поверховими, суто формальними. Наприклад, в одному з випадків суд, завершаючи викладення мотивувальної частини вироку за ч. 2 ст. 156 КК України, робить висновок про те, що виправлення та *перевиховання* (курсив – О. П.) обвинуваченого можливе лише в умовах тривалої ізоляції від суспільства, з призначенням йому покарання, пов'язаного з позбавленням волі [27].

По-перше, у показаній ситуації абсолютно не зрозуміло, чому суд акцентує увагу на перевихованні особи, адже цей наслідок покарання навіть не згадується у чинному законодавстві України. По-друге, висновок про тривалу ізоляцію від суспільства в контексті санкції, передбаченої ч. 2 ст. 156 КК України, сприймається недоречним, оскільки ця санкція не передбачає інших видів основного покарання, окрім позбавлення волі на (відносно) тривалий строк. По-третє, якщо санкція, за якою призначається покарання є безальтернативною, то потрібно було б пояснити, чому обрані межі (мінімальна, середня, максимальна) позбавлення волі є таким, що буде необхідним і достатнім для досягнення мети покарання.

У кожному випадку призначення покарання суд зобов'язаний зважати на сукупність тих *фактичних обставин*, які в передбачений законом спосіб, установлені уповноваженими на то суб'єктами й були перевірені в судовому порядку. Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України суд призначає покарання, ураховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. З огляду на це, можна зробити висновок, що відповідні обставини є визначальними при обранні того чи іншого виду (розміру) покарання, яке призначається за вчинення розбещення неповнолітніх. Привертає увагу, що обсяг цих обставин є ширшим, якщо порівнювати з тими обставинами, які впливають на кримінально-правову кваліфікацію. У першому розділі дисертації демонструвався прояв такого співвідношення на прикладі «суб'єкт розбещення неповнолітніх – особа винного».

Контент-аналіз обвинувальних вироків, ухвалених за ст. 156 КК України, показує, що їх мотивувальна частина може містити мінімум даних, які б характеризували фактичні обставини, що зумовлюють обрання конкретної міри покарання; деякі обов'язкові компоненти ігноруються.

Зазначену тезу можна проілюструвати на прикладах.

В одному з випадків суд, постановляючи вирок із засудженням особи за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України, у мотивувальній частині в контексті призначення покарання зазначає таке. Призначаючи покарання обвинуваченому, суд керується положеннями ст. 50, ст. 65 КК України, ураховує *ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення*, яке відповідно до ст. 12 КК України є тяжким злочином, *особу винного*, який раніше не судимий, є пенсіонером, має постійне місце проживання, міцні соціальні зв'язки, посередньо характеризується за місцем проживання, на обліку в лікарів нарколога та психіатра не перебуває, а також відсутність *обставин, що пом'якшують покарання*, і належність до *обставин, що обтяжують покарання*, вчинення злочину в присутності дитини та з використанням умов воєнного стану. У підсумку суд призначив покарання у виді п'яти років позбавленні волі [32].

Урахування відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, а так само інших засад призначення покарання має передбачати їх конкретно виражене змістове наповнення. У показаному прикладі суд розкрив зміст усіх ключових критеріїв. Водночас стосовно кожного з них можна висловити деякі застереження.

Щодо ступеня тяжкості вчиненого діяння слід зазначити, що тут помилково (як і в багатьох інших вироків) тяжкість кримінального правопорушення безпосередньо зводиться до його типового ступеня, визначеного у ст. 12 КК України [156]. Водночас має йтися про індивідуальний ступінь тяжкості кримінального правопорушення, що в контексті розбещення неповнолітніх може проявлятися в дослідженні таких

обставин, як-от: вік потерпілої особи (чим менший вік неповнолітнього, тим більш високим є ступінь тяжкості), характер вчинення розпусних дій (фізичні або / та інтелектуальні дії), спосіб впливу на жертву (реальна можливість поведінки правопорушника спричинити довготривалі наслідки для здоров'я), обстановка вчинення злочину (наприклад, використання аудіо- чи відеофіксації). Як слушно у цьому ракурсі зауважує С. Шапченко, ступінь тяжкості вчиненого злочину – це індивідуальний показник рівня суспільної небезпеки вчиненого особою окремого злочину. Цей рівень визначається характером учиненого злочину та ступенем його суспільної небезпеки [126, с. 65].

Особа винного як критерій, зважаючи на який суд призначає покарання, знайшла порівняно детальне обґрунтування. Водночас і тут постає ряд питань. По-перше, яке значення має той факт, що обвинувачений раніше не судимий? Адже таке формулювання не дає змоги зрозуміти, чи взагалі особа вчиняла якісь кримінальні правопорушення, чи засуджувалася за них тощо, або ця особа фактично перший раз у житті демонструє кримінально протиправну поведінку. По-друге, як на покарання можуть вплинути такі дані, як наявність «міцних соціальних зв'язків» (що саме мається на увазі?), а так само «посередня» (як це зрозуміти) характеристика за місцем проживання? Видається, що за таких формулювань відповідні фактори не можуть бодай якось вплинути на вирішення питання про призначення покарання. Відсутня належна змістова наповненість.

По-третє, складається враження, що передбачена п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України обставина, яка обтяжує покарання, у виді вчинення злочину з використанням умов воєнного стану, не може у досліджуваному випадку визнаватися такою. Вивчення вироку показало, що вчинення розпусних дій здійснювалося під час дії в Україні правового режиму воєнного стану (30 червня 2023 р.), але обвинувачений аж ніяк не використовував умови воєнного стану для того, щоб вчинити розпусні дії. Але головне полягає в тому, що в підсумку суд призначив мінімальне покарання згідно з санкцією

ч. 2 ст. 156 КК України (п'ять років позбавлення волі). Тобто дві обтяжуючі обставини разом з відсутністю пом'якшувальних обставин не одержали жодного впливу на розмір призначеного покарання.

Показово, що до процесу призначення покарання в Україні можуть залучатися спеціальні суб'єкти, діяльність яких покликана сприяти успішній реалізації завдань правосуддя. Зокрема, ідеться про *досудову пробацію*, яка передбачає складання досудової доповіді.

У ч. 1 ст. 9 Закону України «Про пробацію» від 5 лютого 2015 р. зазначається, що досудова пробація – це забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності. Досудова доповідь про обвинуваченого повинна містити: 1) соціально-психологічну характеристику; 2) оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення; 3) висновок про можливість виправлення без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк (ч. 3 ст. 9 цього закону).

Згідно з ч. 2 ст. 314-1 КПК України досудова доповідь складається щодо особи, обвинуваченої у вчиненні нетяжкого або тяжкого злочину, нижня межа санкції якого не перевищує п'яти років позбавлення волі. З огляду на санкцію кримінально-правової норми, передбаченої ст. 156 КК України, можна констатувати уможливлення складання досудової доповіді у відповідних категоріях справ. Аналіз правозастосовної практики це підтверджує.

Наприклад, в одному з вироків суд, призначаючи особі покарання за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України, з-поміж іншого врахував дані досудової доповіді, яку підготував орган пробації. Така доповідь містила висновок про низький ризик вчинення повторного кримінального правопорушення, а отже, можливість перевиховання обвинуваченого без ізоляції від суспільства. У підсумку результат роботи органу пробації був покладений в основу рішення суду, який звільнив засудженого від відбування покарання з випробуванням [31].

Щоправда, не можна стверджувати, що врахування даних досудової доповіді відбувається поза всяким сумнівом. Зокрема, в одному з випадків суд не взяв до уваги висновок органу пробації про те, що виправлення обвинуваченого можливе без ізоляції від суспільства. На погляд суду, у розумінні ст. 314, ст. 314-1 КПК України досудова доповідь представника персоналу органу пробації складається з метою забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого, а також прийняття судового рішення про розмір покарання та має суто рекомендаційний характер, і цю інформацію суд може врахувати, з огляду на свої дискреційні повноваження. Тобто висновок, що містить досудова доповідь, має значення для визначення покарання, проте не є вирішальним і має враховуватись у сукупності з іншими обставинами справи. Зрештою суд призначив особі покарання у виді п'яти років позбавлення волі [24].

Як відомо, свої особливості має призначення покарання при здійсненні кримінального провадження на підставі *угод*, і ці особливості здебільшого визначає кримінально-процесуальне законодавство. Як наголошується у ст. 468 КПК України в кримінальному провадженні можуть бути укладені угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, а також угода між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим) про визнання винуватості. Зміст угоди обов'язково передбачає узгодження її сторонами покарання, зокрема згоду сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням. При цьому суд не має права змінювати узгоджене сторонами покарання, він може лише перевірити угоду на відповідність вимогам закону.

У цьому контексті КК України (ч. 5 ст. 65) містить таке положення: «у випадку затвердження вироком угоди про примирення або про визнання винуватості суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди». Це означає, що у разі, коли сторони узгодили покарання, суд зобов'язаний його призначити (за винятком ситуацій, у якій буде констатовано неможливість затвердження укладеної угоди). Тобто суд спочатку перевіряє, чи сторони

угоди визначили покарання у законний спосіб, та чи загалом укладання угоди не порушує вимог кримінально-процесуального законодавства. Якщо жодних порушень не зафіксовано, то покарання призначається саме те, яке узгодили сторони в кримінальному провадженні. Таким чином, за загальним правилом, призначення покарання у кримінальних провадженнях на підставі угод здійснюють сторони угоди, а не суд.

Аналіз практики застосування ст. 156 КК України демонструє, що у відповідних кримінальних провадженнях застосовується розгляданий спосіб визначення покарання, а суди призначають його таким чином, як це зробили сторони угоди. Розглянемо приклад. В одній зі справ про розбещення неповнолітніх суд ухвалив рішення про затвердження угоди про визнання винуватості, визнавши особу винуватою у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України, і як наслідок призначив узгоджене сторонами за угодою про визнання винуватості покарання у виді позбавлення волі на строк п'ять років з позбавленням права обіймати посади у сфері виховання дітей чи пов'язаної з вихованням дітей на строк три роки. Крім цього, на підставі ст. 75 КК України засуджений був звільнений від відбування призначеного основного покарання [21].

Свої особливості має призначення покарання неповнолітнім особам у випадку вчинення розбещення малолітніх, що кваліфікується за ч. 2 ст. 156 КК України. У попередніх частинах роботи наголошувалося на тому, що у разі вчинення неповнолітні можуть вважатися суб'єктом відповідного злочину, якщо потерпілими від їхніх дій є малолітні особи.

Отже, призначаючи покарання неповнолітнім, які вчинили розбещення малолітніх, потрібно враховувати те, що згідно з п. 3 ч. 3 ст. 102 КК України максимальний розмір покарання у виді позбавлення волі при вчиненні тяжкого злочину, яким є злочин, передбачений ч. 2 ст. 156 КК України, становить сім років. Тому суд у таких випадках визначатиме покарання у межах від п'яти до семи років, що обмежуватиме можливість індивідуалізації покарання з огляду на відсутність альтернативних покарань.

4.1.3. Звільнення від покарання за розбещення неповнолітніх.

Звільнення від покарання та його відбування є одним з компонентів кримінальної відповідальності, що становить самостійний засіб кримінально-правового впливу, який застосовується до особи, засудженої за вчинення кримінального правопорушення.

Звільнення від покарання та його відбування регулює розділ XII Загальної частини КК України, що містить вичерпний перелік підстав, з яких уможлиблюється таке звільнення. Ідеться про випадки, за яких суд у межах реалізації кримінальної відповідальності відмовляється від застосування стосовно особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, покарання, що охоплює пом'якшення покарання або припинення його відбування. У такий спосіб держава забезпечує диференціацію кримінальної відповідальності, що повністю узгоджується з базовими правовими принципами – пропорційності, індивідуальності та гуманізму.

У вітчизняній правовій доктрині інститут звільнення від покарання та його відбування вважається помірно дослідженим. Зокрема, на сьогодні захищено дві дисертації на здобуття ступеня доктора юридичних наук, що стосуються комплексного вивчення звільнення від покарання та його відбування (Є. Письменський, О. Горох). Ці ж автори підготували відповідні монографічні праці, які на системному рівні розкривають суть звільнення від покарання та його відбування [103; 38].

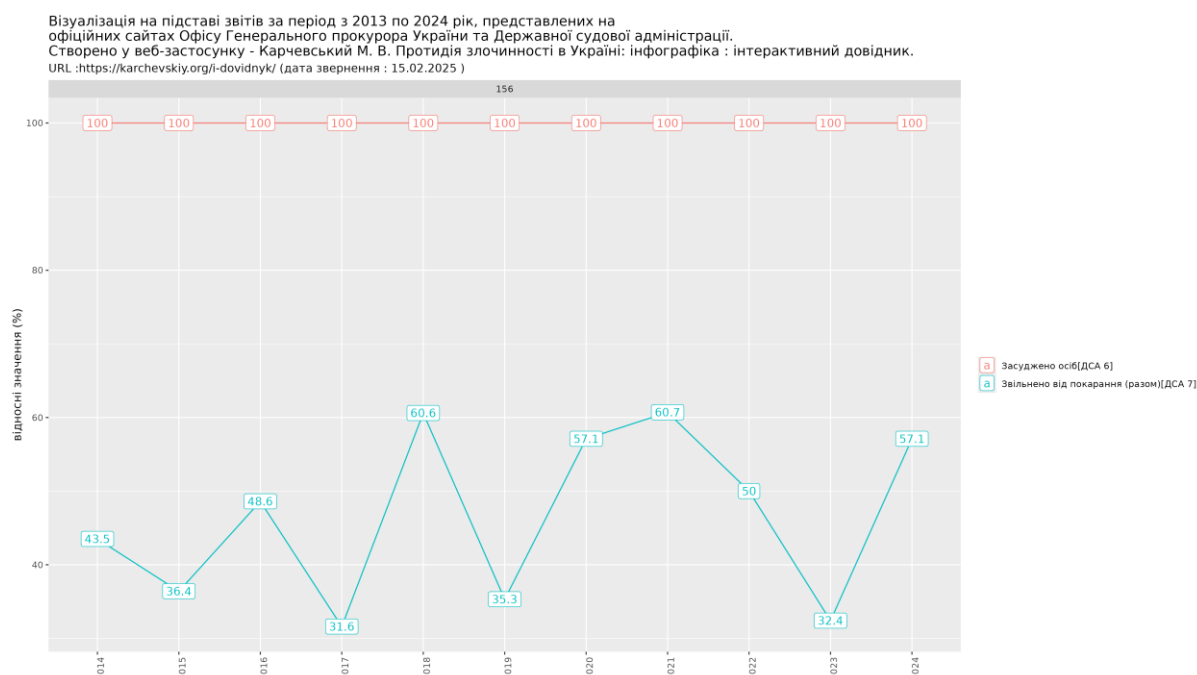
Аналіз КК України дав змогу дослідникам констатувати, що звільнення від покарання зумовлено такими причинами:

- 1) недоцільністю призначення, реального чи повного виконання призначеного покарання;
- 2) неспроможністю досягнення мети покарання;
- 3) неможливістю виконання призначеного покарання;
- 4) гуманізмом кримінального права [39, с. 85].

Як зауважує Є. Письменський, останніми роками судді активно застосовують норми про звільнення від покарання та його відбування.

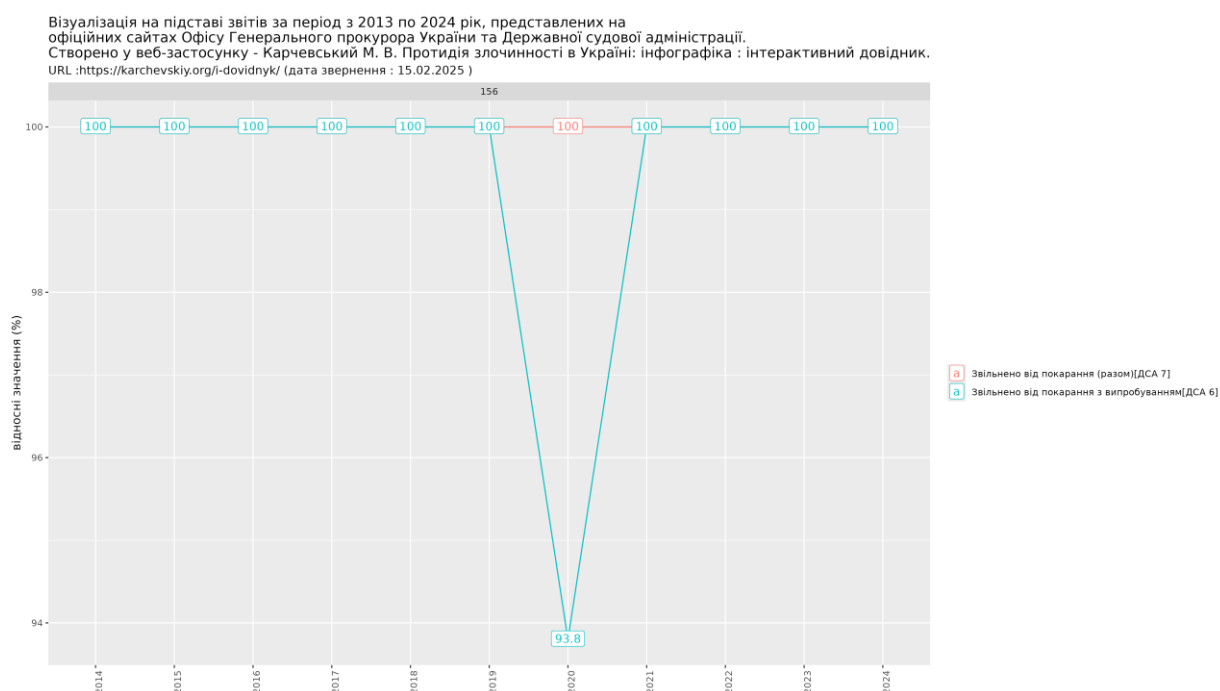
Реалізацію кримінальної відповідальності, поєднану зі звільненням особи від покарання, можна вважати однією з її типових форм [101, с. 242]. Наприклад, питома вага осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, з-поміж усіх засуджених за останні двадцять років коливається у межах від 38 % до 60 %, а в середньому її значення сягає приблизно 48 % засуджених осіб [77, с. 6]. Однак чи аналогічною ситуація в Україні щодо реалізації кримінальної відповідальності за розбещення неповнолітніх? Спробуємо розібратися.

Отже, за період 2014 – 2024 рр. ситуація характеризується таким чином [61]. Найменший показник кількості осіб, які були звільнені від покарання (за відносними значеннями), зафіксований у 2017 р. і становить 31,6 %. Натомість найбільша кількість за тим ж значенням виявлено у 2021 р., коли 60,7 % засуджених за розбещення неповнолітніх були звільнені від покарання за вчинення відповідного злочину. Середній показник за 2014 – 2024 рр. складає майже 47 % випадків звільнення від покарання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 156 КК України, що відповідає середньому значенню, про яке йшлося вище.

На цьому тлі слід звернути вагу на дані, що демонструють кількість осіб, які звільнені від відбування покарання з випробуванням, відносно

загальної кількості осіб, які вчинили розбещення неповнолітніх і водночас були звільнені від покарання. Це дані більш, ніж промовисті. Вони майже збігаються. Тобто за незначним винятком (у 2020 р. з шістнадцяти звільнених від покарання осіб п'ятнадцять звільнені від покарання з випробуванням) усі особи, які звільнялися від покарання при засудженні за вчинення розбещення неповнолітніх, є такими, до яких застосовувалося звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 – ст. 78 КК України).

Аналіз КК України дає змогу встановити структуру звільнення від покарання та його відбування, що складається з таких компонентів:

1. *Звільнення від призначеного покарання – тобто засудження особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, з формальним призначенням покарання без його подальшого відбування*¹⁸ (ч. 4 ст. 74, ч. 5 ст. 74 КК України, ст. 75 – 79 КК України).

1.1. Звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності, передбачене ч. 4 ст. 74 КК України, може бути застосоване за вчинення розбещення неповнолітніх з основним складом злочину (ч. 1

¹⁸ Інколи в межах цього виду звільнення суд може взагалі не призначати покарання, що пов'язано з певними законодавчими неузгодженостями як на рівні КК України, так і КПК України.

ст. 156 КК України), адже передумовою такого звільнення є вчинення кримінального проступку або нетяжкого злочину (за нерелевантними винятками, які не стосуються розбещення неповнолітніх). Натомість вчинення цього злочину з кваліфікованим складом виключає таку можливість.

1.2. Звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності, передбачене ч. 5 ст. 74 КК України (здійснюється з огляду на закінчення строку давності з дня вчинення кримінального правопорушення до набрання чинності обвинувальним вироком суду). Вчинення розбещення неповнолітніх не виключає застосування такого звільнення від покарання. Для цього мають у сприятливий спосіб закінчитися строки, передбачені п. 3 і п. 4 ч. 1 ст. 49 КК України, а саме: п'ять років – у разі вчинення розбещення неповнолітніх, передбаченого ч. 1 ст. 156 КК України та десять років у разі вчинення розбещення неповнолітніх, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України. Фахівці переконують, що застосування ч. 5 ст. 74 КК України відбувається тоді, коли правопорушник заперечує проти звільнення його від кримінальної відповідальності на підставі ст. 49 КК України [70, с. 325].

1.3. Звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 – ст. 79 КК України) складається з трьох самостійних підстав, кожна з яких поширюється на осіб, які вчинили розбещення неповнолітніх, а саме: за ч. 1 ст. 75 КК України уможливорюється звільнення від відбування покарання з випробуванням щодо осіб, які вчинили розбещення неповнолітніх з основним складом (ч. 1 ст. 156 КК України), за ч. 2 ст. 75 КК України суд має можливість звільнити особу від відбування покарання з випробуванням за вчинення аналогічного виду розбещення неповнолітніх, якщо у кримінальному провадженні були затверджені угоди про примирення або про визнання винуватості, а так само є можливість застосувати звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 79 КК України – у разі вчинення такого ж виду розбещення неповнолітніх вагітною жінкою або жінкою, яка має дітей віком до семи років.

Саме цей вид звільнення від призначеного покарання привалює в сучасній практиці правозастосування загалом, і зокрема щодо осіб, які вчинили розбещення неповнолітніх. Відповідне твердження переконливо підтверджується показаними вище результатами аналізу статистичних даних за останнє десятиріччя. Ці ж дані сигналізують про те, що в середньому майже кожна друга особа, засуджена за розбещення неповнолітніх обвинувальним вироком суду, звільняється від відбування покарання з випробуванням.

У цьому контексті чималий дослідницький інтерес становить вивчення сформованої на сьогодні практики застосування зазначеного звільнення від відбування покарання щодо тих, хто вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ст. 156 КК України. Комплексне дослідження цієї практики демонструє наявність усталених проблем, які зазвичай постають при застосуванні ст. 75 – ст. 79 КК України: слабе обґрунтування підстави для звільнення від відбування покарання з випробуванням та непереконливість деяких обставин, на які спирається суд, мотивуючи відповідне рішення (зокрема, урахування замість індивідуального ступеня тяжкості вчиненого діяння його типовий ступінь тяжкості або взяття до уваги таких характеристик особи винного, які є нерелевантними в аспекті вирішення питання про можливість виправлення засудженого без відбування покарання).

Для ілюстрації викладеного розглянемо низку прикладів.

В одному з випадків [19] суд кваліфікував дії обвинуваченого за ч. 1 ст. 156 КК України як вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, та ухвалив рішення відповідно до вимог ст. 75 КК України звільнити правопорушника від відбування покарання з випробуванням, установивши іспитовий строк з покладенням обов'язків, передбачених ст. 76 КК України. Водночас мотивувальна частина такого рішення викликає певні застереження.

По-перше, це стосується визначення тяжкості кримінального правопорушення. Як зазначено у вироку, суд ураховує «характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого ... кримінального правопорушення, яке, відповідно до ст. 12 КК України, відноситься до нетяжких злочинів». На жаль, але такий підхід можна розглядати як порушення закону та відсутність належного обґрунтування відповідної обставини, що підлягає обов'язковому врахуванню при визначенні підстави для звільнення від відбування покарання з випробуванням. Свого часу Д. Азаров пояснював, що в окремих випадках (статті 53, 65, 68, 69, 75, 84, 94, 99 КК України) законодавець вимагає від суду брати до уваги тяжкість (або ступінь тяжкості) злочину (або діяння), що притаманна певному конкретному посягання, тобто індивідуальну тяжкість вчиненого в реальності злочину, а не лише типову, визначену в законі тяжкість злочинів окремих категорій. У такий спосіб уможлиблюється судова дискреція при індивідуалізації кримінальної відповідальності (обрання міри покарання в межах кримінально-правових санкцій, поза їх межами, звільнення від покарання та його відбування) та застосування інших заходів кримінально-правового характеру (визначення виду примусових заходів медичного характеру) [2, с. 57 – 58].

По-друге, урахування особи винного при встановленні наявності достатніх підстав для звільнення від відбування покарання теж сприймається неоднозначно. Зокрема, суд зауважує, що взяв до уваги такі характеристики особи обвинуваченого, як-от: те, що він є раніше не судимим, на обліку в лікарів психіатра та нарколога не перебуває, характеризується позитивно, не одружений, неофіційно працює. Невже факт того, що особа раніше не вчиняла кримінальних правопорушень може свідчити про якісь її позитивні риси? Це заслуга чи прояв соціально внормованого типу поведінки? Неперебування на обліку в лікарів психіатра та нарколога є не менш оригінальним аргументом на користь звільнення особи від відбування покарання з випробуванням. Зрештою як і факт того, що особа є неодруженою. Яким чином такий статус обвинуваченого допоміг впевнитися

у тому, що той зможе виправитися без відбування покарання...? Як видається, жодним. Але найцікавішою характеристикою особи є та, що стосується його неофіційного (!) працевлаштування, що двічі показово в умовах воєнного стану в Україні. Підсумовуючи, можна зазначити, що окрім позитивної характеристики (до речі, не зрозуміло про яку саме характеристику йдеться: з місця роботи, за місцем проживання?) особа винного релевантно не розкривається.

З огляду на викладене, наявність передбаченої ч. 1 ст. 75 КК України підстави для звільнення від відбування покарання з випробуванням, що визначається як «можливість виправлення засудженого без відбування покарання» є слабко аргументованою у розглянутому кейсі (щонайменше це стосується тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та особи винного), а отже, законність рішення про застосування такого звільнення теж може викликати сумніви.

В іншій справі [18] суд, кваліфікувавши дії особи за ч. 2 ст. 156 КК України як вчинення розпусних дій щодо малолітньої особи, призначив покарання у межах відповідної санкції та водночас звільнив обвинуваченого від відбування покарання з випробування за ст. 75 КК України, поклавши на нього обов'язки, визначені п. 1, п. 2 ст. 76 КК України.

Суд дійшов до переконання, що виправлення та перевиховання обвинуваченого, а також попередження вчинення ним нових злочинів можливе без реального відбування покарання, тобто без ізоляції від суспільства. Такий підхід до встановлення підстави для звільнення від відбування покарання з випробуванням не узгоджується з тим, на чому наголошується у ч. 1 ст. 75 КК України, у якій йдеться про «можливість виправлення засудженого без відбування покарання». Якщо згадування про «попередження вчинення нових злочинів» ще можна пов'язати з відповідним складником мети покарання (хоча відповідно до ч. 2 ст. 50 КК України покарання має на меті не попередження, а запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень), то перевиховання є тим рудиментом

совєцького минулого, якому в сучасному кримінальному матеріальному праві вже не прийняти надавати якогось значення. До того ж КК України слушно не використовує цього поняття.

Так чи інакше найбільший інтерес становлять обставини справи, які суд покладає в основу зазначеного переконання. Почнемо з тяжкості кримінального правопорушення, стосовно якого у вирокі відображено таке: «суд враховує ступінь суспільної небезпеки та тяжкість вчиненого злочину, який відповідно до ст. 12 КК України, є тяжким злочином». Отже, так само як і в попередньому випадку, розглядається не індивідуальний ступінь тяжкості, а типовий, що не дає змогу розкрити всі особливості конкретно вчиненого діяння. Далі вартує уваги особа винного, урахування якої теж є обов'язковим для розв'язання питання про звільнення особи від відбування покарання за ч. 1 ст. 75 КК України. Щодо особи правопорушника суд зауважує, що винний раніше не судимий, позитивно характеризується за місцем проживання, на обліку лікаря-психіатра та лікаря-нарколога не перебуває, у вчиненому щиро розкався. Схожі характеристики особи винного мали місце в попередньо розглянутому прикладі, що може свідчити про певну сталість проблеми, яка полягає у врахуванні таких ознак особи винного, що є не значущими або мають неістотний вплив на вирішення ключового питання за суттю.

2. Звільнення від подальшого відбування покарання – тобто дострокове звільнення особи, яка засуджена за вчинення кримінального правопорушення та відбуває покарання, включаючи заміну призначеного покарання іншим його видом (ст. 81 КК України, ст. 81-1 КК України, ст. 82 КК України, ст. 83 КК України, ст. 84-1 КК України).

2.1. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України), суть якого полягає в тому, що засуджений, якщо буде встановлено, що він не потребує повного відбуття покарання, за певних умов достроково звільняється від його відбування. Порушення цих умов тягне настання

несприятливих наслідків для особи, яка таким чином звільнена від відбування покарання.

З огляду на зміст ст. 81 КК України особа, яка вчинила розбещення неповнолітніх, може підлягати умовно-достроковому звільненню від відбування покарання, адже призначення покарань у виді обмеження волі та позбавлення волі на певний строк уможлиблює таке звільнення. Окрім того, така особа може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання.

Застосування умовно-дострокового звільнення відбувається у разі, якщо суд установить наявність двох підстав для такого звільнення. Ідеться про матеріальну (ч. 2 ст. 81 КК України) та формальну (ч. 3 ст. 81 КК України) підстави, що утворюють єдність. Саме ці підстави дають можливість суду ухвалити рішення про умовно-дострокове звільнення особи, яка вчинила розбещення неповнолітніх.

2.2. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби (ст. 81-1 КК України) є відносно новим видом звільнення від відбування покарання, що був установлений на підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності» від 8 травня 2024 р. По суті це такий собі різновид умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, що має спеціальний характер і зумовлений потребою комплектування українського війська.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби здійснюється лише в разі, якщо особа відбуває такі покарання, як обмеження волі або позбавлення волі на певний строк. Тобто з цієї позиції особа, яка засуджена за розбещення неповнолітніх, може підлягати відповідному звільненню. Водночас згідно з абз. 2 ч. 1 ст. 81

КК України за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152 – 156-1 КК України, унеможлиблюється застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби. Як видається таке рішення законодавця не є однозначним. Якщо відмова від застосування ст. 81-1 КК України у випадках вчинення злочинів проти основ національної безпеки, насильницьких посягань тощо не викликає жодних сумнівів, то поширення такої відмови на всі кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості не може сприйматися позитивно. Принаймні вчинення ненасильницьких кримінальних правопорушень або / та таких, які не є тяжкими злочинами (до цієї категорії належить розбещення неповнолітніх), не повинно виключати можливість умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби. Отже, пропонується змінити абз. 2 ч. 1 ст. 81 КК України, передбачивши, що відповідний вид звільнення від відбування покарання не застосовується до осіб, засуджених за вчинення ... тяжких та особливо тяжких злочинів, передбачених статтями 152 – 156-1 КК України. Таким чином особи, які вчинили кримінальні правопорушення, передбачені ч. 1 ст. 152, ч. 1 ст. 153, ст. 154, ч. 1 ст. 155, ч. 1 ст. 156, ч. 1 і ч. 2 ст. 156-1 КК України, зможуть претендувати на застосування щодо них умовно-дострокового звільнення для проходження військової служби за контрактом. Зазначені кримінальні правопорушення не становлять особливої небезпеки і за умов воєнного стану звільнення осіб, які їх вчинили, від відбування покарання з відповідною метою можна вважати цілком обґрунтованим умовами війни.

2.3. Заміна покарання або його невідбутої частини більш м'яким (ст. 82 КК України) уможлиблює корегування призначеного судом покарання при засудженні особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Підстави для такої заміни покарання визначені в ч. 3 та ч. 4 ст. 82 КК України, а сама заміна передбачає застосування судом до засудженого більш м'якого покарання, ніж те, яке він відбуває. У спосіб заміни покарання відбувається

дострокове звільнення особи від одного покарання та одночасне призначення іншого – більш м'якого. Особам, які вчинили розбещення неповнолітніх, може бути замінено покарання більш м'яким, оскільки згідно з ч. 1 ст. 82 КК України така заміна поширюється на осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі та позбавлення волі.

2.4. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України), що орієнтоване на особливу категорію осіб – жінок, які є вагітними або мають дітей, які не досягли трьох років. Застосування звільнення від відбування покарання, передбаченого ст. 83 КК України, уможлиблюється стосовно деяких категорій засуджених за розбещення неповнолітніх, а саме тих, які відбувають покарання у виді обмеження волі незалежно від його строку, та тих, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, якщо воно було призначене на строк менше п'яти років.

2.5. Звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого (ст. 84-1 КК України). Таке звільнення відбувається у разі, якщо засуджений, стосовно якого під час відбування покарання у виді виправних робіт, арешту, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі уповноваженим органом прийнято рішення про його передачу для обміну як військовополоненого та який надав письмову згоду на проведення такого обміну, звільняється судом від відбування призначеного покарання.

Зазначений вид звільнення є новелою кримінального законодавства України, поява якої зумовлена умовами російського вторгнення на територію нашої держави, з огляду на що був запроваджений воєнний стан. Підстава та умови для звільнення від відбування покарання згідно зі ст. 84-1 КК України сформовані таким чином, що істотних обмежень у його застосуванні майже не існує. Отже, особи, засуджені за вчинення розбещення неповнолітніх, які

відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, можуть підлягати звільненню від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого.

3. Звільнення від покарання та дострокове звільнення від його відбування – цей компонент поєднує в собі два попередніх, уможливорюючи як звільнення від покарання під час засудження, так і в процесі відбування покарання (ч. 2 ст. 74 КК України, ч. 3 ст. 74 КК України, ст. 80 КК України, ст. 84 КК України, ст. 85 і ст. 86 КК України, ст. 85 і ст. 87 КК України).

3.1. Звільнення від покарання у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання, підставою якого є набрання чинності новим законом, що скасовує кримінальну протиправність діяння (ч. 2 ст. 74 КК України) або пом'якшує покарання (ч. 3 ст. 74 КК України), та, з огляду на що, отримує зворотну дію. На сьогодні ст. 156 КК України про відповідальність за вчинення розбещення неповнолітніх не зазнавала таких змін, які б свідчили бодай про частково декриміналізації відповідного акту поведінки. Те саме можна сказати і стосовно пом'якшення покарання – навпаки покарання за розбещення неповнолітніх тільки посилювалося. Тому прикладів застосування ч. 2 ст. 74 та ч. 3 ст. 74 КК України у вітчизняній практиці поки немає. Водночас універсальний характер цих норм свідчить про гіпотетичну можливість звільнення від покарання осіб, які вчинили розбещення неповнолітніх, у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання. Якщо набере чинності закон такого змісту.

3.2. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК України). Потреба в такому звільненні від покарання або його відбування виникає з огляду на обов'язок держави забезпечити виконання покарання у межах розумних строків. Ці строки не можуть бути надто тривалими, а покарання не повинно бути істотно відірвано від моменту вчинення кримінального правопорушення. В одному з рішень Верховний Суд слушно наголошує:

особа, засуджена до певного виду покарання, не несе правового обов'язку застосовувати правообмеження, які утворюють його зміст, сама до себе – це виключна одностороння компетенція спеціальних державних органів, які виконують покарання. Водночас засуджена до певного виду покарання особа не може перебувати в потенційному очікуванні виконання покарання невизначений час, з огляду на що законодавчо встановлюються імперативні строки, закінчення яких припиняє кримінально-правові відносини між державою і засудженою особою, а отже, унеможлиблює виконання покарання [108].

Особа, яка вчинила розбещення неповнолітніх, звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком про засудження за цей злочин вирок не виконаний у такі строки:

1) три роки – у разі засудження до покарання у виді обмеження волі за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 156 КК України;

2) п'ять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 156 КК України;

3) десять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років за тяжкий злочин.

3.3. Звільнення від покарання за хворобою (ст. 84 КК України) становить комплексний вид звільнення особи від покарання або його відбування, що об'єднує три окремі різновиди звільнення від покарання (його відбування) за хворобою, що диференціюються за характером хвороби та особливостями суб'єкта, якого вони стосується. Ідеться про: 1) звільнення від відбування покарання за психічною хворобою (ч. 1 ст. 84 КК України); 2) звільнення від покарання або його відбування за іншою тяжкою хворобою (ч. 2 ст. 84 КК України); 3) звільнення від відбування покарання за хворобою військовослужбовців (ч. 3 ст. 84 КК України).

Особа, яка вчинила розбещення неповнолітніх, може бути звільнена від покарання за хворобою лише в перших двох випадках: у разі психічної хвороби (ч. 1 ст. 84 КК України) або за іншою тяжкою хворобою (ч. 2 ст. 84 КК України). Натомість звільнення від відбування покарання за хворобою на підставі ч. 3 ст. 84 КК України унеможлиблюється.

3.4. Звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування (ст. 85, ст. 86, ст. 87 КК України). Згідно з ч. 1 ст. 85 КК України на підставі закону про амністію або акта про помилування засуджений може бути повністю або частково звільнений від основного і додаткового покарань. Останнього разу амністія оголошувалася в Україні згідно із Законом України «Про амністію у 2016 році», однак цей закон унеможлиблює амністування такої категорії осіб, як засуджені за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи (статті 152 – 156 КК України). Водночас загальні норми не містять таких обмежень, тож у перспективі не виключається застосування амністії до осіб, які вчинили розбещення неповнолітніх. Помилування належить до повноважень Президента України і на противагу амністії застосовується стосовно індивідуально визначеної особи. Особи, які вчинили розбещення неповнолітніх, можуть підлягати помилуванню у порядку, установленому Положенням про порядок здійснення помилування, затвердженим Указом Президента України від 21 квітня 2015 р. № 223/2015. Принаймні відповідних обмежень або заборон КК України (ст. 87) не містить.

4.2. Звільнення від кримінальної відповідальності за розбещення неповнолітніх як альтернативний кримінально-правовий засіб

Звільнення від кримінальної відповідальності є альтернативним способом реагування держави на поведінку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. І цей спосіб є максимально ліберальним, якщо розглядати його в контексті всіх інших можливих правових наслідків кримінально караної поведінки.

Звільнення від кримінальної відповідальності передбачає, що суд відмовляється від засудження особи за вчинення кримінального правопорушення (від кримінальної відповідальності може звільнитись лише та особа, яка зобов'язана її нести), не ухвалює обвинувальний вирок суду та не призначає покарання, а отже, така особа не вважається судимою (як це випливає з ч. 1 ст. 88 КК України).

Зважаючи на те, що звільнення від кримінальної відповідальності не означає реабілітацію особи у вчиненні кримінального правопорушення, обов'язковою умовою для застосування цього звільнення є згода на те підозрюваного (обвинуваченого). Відповідна умова випливає з КПК України, згідно з яким закриття кримінального провадження ухвалою суду у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності не допускається, якщо підозрюваний (обвинувачений) проти цього заперечує.

КК України передбачає як загальні, так і спеціальні підстави для звільнення від кримінальної відповідальності. При цьому Загальні види містить Загальна частина КК України (Розділ IX «Звільнення від кримінальної відповідальності»), а спеціальні – Особлива частина КК України в окремих її нормах. У ст. 156 КК України, що передбачає відповідальність за розбещення неповнолітніх, не встановлено спеціальної підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Тому особа, яка вчинила відповідне кримінальне правопорушення, може бути звільнена від кримінальної відповідальності лише на загальних підставах, якими є такі: звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК України), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК України).

Усі передбачені Загальною частиною КК України підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності можна поділити на дві категорії – пов’язані із заохоченням посткримінальної поведінки особи та такі, що зумовлені певними подіями. Зокрема, до другої категорії відносяться звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку із зміною обстановки та звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку із закінченням строків давності. Зміна обстановки та закінчення строків давності є тими подіями, з настанням яких відбувається зазначене звільнення. Натомість, такі види звільнення від кримінальної відповідальності, як звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку з дійовим каяттям, з примиренням винного з потерпілим та з передачею особи на поруки спрямовані на те, щоб простимулювати соціально корисну поведінку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, заохотити її до цього.

З огляду на особливості кримінально-правової норми, яку містить ч. 1 ст. 156 КК України, можна стверджувати, що до осіб, які вчинили розбещення неповнолітніх суд може застосувати звільнення від кримінальної відповідальності на трьох загальних підставах, передбачених ст. 47 КК України (у зв’язку з передачею особи на поруки), ст. 48 КК України (у зв’язку із зміною обстановки) та ст. 49 КК України (у зв’язку із закінченням строків давності). Натомість звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України) та у зв’язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України) не можуть бути застосовані до тих, хто вчинив розбещення неповнолітніх як злочин з основним складом, адже вчинення умисного нетяжкого злочину унеможливорює таке звільнення. До того ж показовим є те, що лише в одному випадку держава може застосовувати заохочення позитивної посткримінальної поведінки у виді звільнення від кримінальної відповідальності – коли відбулося передавання особи на поруки.

Щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 156 КК України, то вони можуть бути звільнені від кримінальної

відповідальності лише за впливом строків давності згідно зі ст. 49 КК України.

Досить промовистими є статистичні дані за період 2013 – 2024 рр. [61], відповідно до яких не зафіксовано жодного випадку, за якого кримінальне провадження за ст. 156 КК України було б скеровано до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності. Водночас у судовому процесі поодинокі прецеденти звільнення від кримінальної відповідальності усе ж таки мають місце. Далі вони будуть продемонстровані.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки. Згідно зі ст. 47 КК України зазначений вид звільнення від кримінальної відповідальності може застосовуватися за наявності таких умов: 1) кримінальне правопорушення вчинено вперше [83, с. 138 – 140]; 2) воно належить до категорії кримінальних проступків або нетяжких злочинів (ст. 12 КК України); 3) вчинене кримінальне правопорушення не є корупційним, пов'язаних з корупцією, порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції; 4) щире каяття правопорушника; 5) наявність клопотання колективу підприємства, установи чи організації про передачу особи йому на поруки; 6) особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, не заперечує проти закриття кримінального провадження за цією підставою.

Отже, у разі вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 156 КК України, суд може (але не зобов'язаний) звільнити від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки, якщо буде встановлено таке:

1) Особа вчинила відповідний злочин уперше. Такою особою визнається та, яка вчинила кримінальне правопорушення вперше у випадку, якщо воно фактично було вчинено хоча й не вперше, але на день його вчинення існували юридичні підстави, які виключали можливість визнання

вчинення кримінального правопорушення повторним або рецидивним [6, 128].

2) Особа щиро покалася у вчиненні злочину. За змістом ст. 47 КК України таке каяття проявляється у бажанні правопорушника змінити свою поведінку та спокутати вину перед колективом підприємства, установи чи організації, колектив яких готовий взяти на поруки.

3) Наявність клопотання колективу підприємства, установи чи організації про передачу особи йому на поруки. Це клопотання передбачає, що колектив певного підприємства, установи чи організації висловлює прохання до суду передати йому на поруки правопорушника. Клопотання повинно бути належно вмотивованим та містити взяття зобов'язання здійснювати щодо особи, переданої на поруки, заходи виховного характеру.

4) Згода особи на закриття кримінального провадження щодо неї за підставою, передбаченою ст. 47 КК України.

Суд може вмотивовано відмовити в задоволенні клопотання колективу підприємства, установи чи організації. Застосування ст. 47 КК України слід вважати виправданим лише тоді, коли суд зробить висновок про можливість виправлення особи, яка вчинила розбещення неповнолітніх, без фактичного застосування щодо неї засобів кримінальної відповідальності. Як зауважує С. Муха, законодавець дає можливість суду керуватися своєю правосвідомістю у прийнятті відповідного рішення, акцентуючи при цьому увагу саме на необхідності комплексної оцінки суб'єктивного ставлення винної особи до вчиненого кримінального правопорушення. Надання прерогативи поведінковому підходу, своєю чергою, матиме наслідком формалізацію передачі особи на поруки [84, с. 105].

Розглянемо один з прикладів застосування ст. 47 КК України стосовно особи, яка вчинила розбещення неповнолітніх.

Обвинувачений подав до суду письмове клопотання про звільнення його від кримінальної відповідальності з передачею на поруки трудовому колективу. Обґрунтовуючи своє прохання, він зазначає, що трудовий

колектив ТОВ «Імпері Моторз» під час загальних зборів прийняв рішення про взяття на поруки.

Водночас до суду подано клопотання за підписом уповноваженого трудового колективу про звільнення від кримінальної відповідальності обвинуваченого у зв'язку з передачею особи на поруки. У клопотанні наголошується на тому, що трудовий колектив ТОВ «Імпері Моторз» поручається за обвинуваченого, зобов'язується проводити з ним виховну роботу. У підсумку висловлюється прохання звільнити його від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК України. Клопотання та додатки до нього містять обов'язки трудового колективу та обвинуваченого щодо здійснення заходів виховного характеру стосовно останнього.

Обвинувачений під час судового процесу пояснив, що визнає повністю свою вину, у вчиненому діянні щиро розкаюється. Прокурор у судовому засіданні заперечив проти поданого клопотання. Потерпіла, її законний представник та адвокат зауважили, що через відсутність щирого каяття як умови звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності, категорично не погоджуються з можливістю передання обвинуваченого на поруки, вважаючи, що той таким чином намагається уникнути кримінальної відповідальності.

Розглянувши клопотання, позицію сторін у справі, суд вирішив у задоволенні клопотання трудового колективу ТОВ «Імпері Моторз» про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 156 КК України, у зв'язку з передачею його на поруки відмовити. Свою позицію суд мотивував таким чином.

Згідно з роз'ясненнями, що викладені у п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності», підставою звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки є щире розкаяння особи, яке свідчить про її бажання спокутувати провину перед колективом

підприємства, установи чи організації та виправити свою поведінку. Особу, яка не визнала себе винною у вчиненні злочину, передавати на поруки не можна. Клопотання уповноваженого трудового колективу містить прохання звільнити обвинуваченого від кримінальної відповідальності та передати його їм на поруки. Згідно з протоколом загальних зборів цього колективу клопотання підтримали одноголосно всі члени зборів (загалом 20 членів). Колектив зобов'язався здійснювати заходи виховного характеру, спрямовані на недопущення обвинуваченим нових правопорушень, його виховання і виправлення.

Хоча обвинувачений визнав вину в інкримінованому злочині, висловив слова про щире каяття у вчиненому, подане клопотання трудового колективу належно оформлене, однак водночас встановлено, що з часу надходження обвинувального акту до суду обвинувачений не примирився з потерпілим, шкоду не компенсував, останній не погоджується на суму запропоновану потерпілою стороною, потерпіла сторона категорично заперечує проти клопотання щодо звільнення від кримінальної відповідальності.

Суд звернув увагу сторін на те, що підставою звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки є позитивна посктримінальна поведінка, що охоплює як щире розкаяння особи, так і свідчення цього каяття про бажання спокутувати провину перед колективом установи та виправити свою поведінку. До того ж злочин, передбачений ч. 1 ст. 156 КК України, належить до категорії злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, передбачає наявність потерпілого (фізична особа, а не трудовий колектив) і найбільша шкода заподіюється саме потерпілому, їх родичам, а не умовній довірі колег. Тому порука більш властива тим злочинам, що потерпілих не передбачають, а шкода здебільшого заподіюється репутації підприємства, установи чи організації. У випадках ж пред'явленого обвинувачення за ч. 1 ст. 156 КК України, коли винна особа не примирилася з потерпілим та не відшкодувала збитки, потерпілий заперечує проти цього, передача її на поруки трудовому

колективу є сумнівною з позиції моралі і справедливості та не сприяє утвердженню панування права в суспільстві [133].

У розглянутому прикладі, як бачимо, були дотримані всі формальні умови для застосування звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 47 КК України: розбещення неповнолітніх учинено вперше, щиро розкаявся у вчиненому, до суду надійшло клопотання колективу підприємства, установи чи організації про взяття на поруки правопорушника, який проти цього не заперечував. Водночас суд скористався своїм правом не задовольняти клопотання, зважаючи на те, що сторона потерпілої висловилася категорично проти такого звільнення, та не отримала компенсацію спричиненої шкоди.

Показово, що менше, ніж через місяць суд повторно отримав клопотання колективу підприємства про взяття на поруки особи, яка вчинила розбещення неповнолітніх. І цього разу суд задовольнив клопотання, зважаючи на те, що представник потерпілого, потерпіла та її законний представник в судовому засіданні клопотання підтримали та пояснили, що обвинувачений повністю відшкодував заподіяну шкоду, вони не мають жодних претензій до обвинуваченого, він попросив вибачення і таке прийнято стороною потерпілої [132].

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки. Згідно зі ст. 47 КК України зазначений вид звільнення від кримінальної відповідальності може застосовуватися, якщо через зміну обставинки: 1) вчинене особою діяння втратило суспільну небезпечність або 2) особа перестала бути суспільно небезпечною. Крім того, потребують встановлення, що: 1) кримінальне правопорушення вчинено вперше; 2) воно належить до категорії кримінальних проступків або нетяжких злочинів (ст. 12 КК України); 3) вчинене кримінальне правопорушення не є корупційним, пов'язаних з корупцією, порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого

сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

У разі вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 156 КК України, суд може (але не зобов'язаний) звільнити від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки, якщо буде встановлено, що розбещення неповнолітніх особа вчинила вперше і на час кримінального провадження вчинене діяння втратило суспільну небезпечність, або таку небезпечність втратила особа, яка здійснювала розпусні дії.

Зважаючи на те, що, як і в попередньому випадку, ідеться про право суду здійснити звільнення, то при ухваленні відповідного рішення потрібно брати до уваги комплекс факторів на кшталт індивідуального рівня суспільної небезпечності діяння, тяжкості заподіяної шкоди, часу, який минув з моменту вчинення діяння тощо.

Зміна обстановки, через що вчинене діяння втрачає суспільну небезпечність, означає істотну зміну засад життєдіяльності суспільства, яка відбувається незалежно від поведінки особи. Зміна обстановки, унаслідок якої особа, яка вчинила розбещення неповнолітніх, втрачає суспільну небезпечність, це – зміна умов життєдіяльності такої особи, які позитивно впливають на неї і свідчать про те, що вона більше не вчинятиме правопорушень. Наприклад, особа може серйозно захворіти, що унеможлиблює вчинення подібних правопорушень у майбутньому, або характер відносин з потерпілою особою може зазнати істотних змін тощо.

Далі розглянемо релевантний приклад.

В одній зі справ про вчинення розбещення неповнолітніх від захисника обвинуваченого надійшло клопотання про його звільнення від кримінальної відповідальності з огляду на зміну обстановки. Клопотання було мотивоване тим, що обвинувачений утратив суспільну небезпечність, свою вину у вчиненні розпусних дій щодо неповнолітньої особи визнав повністю, щиро розкався у вчиненому, негативно оцінює свою поведінку, за місцем

проживання характеризується позитивно, а також зважаючи на вагітність неповнолітньої співмешканки (потерпіла), з якою він має намір укласти шлюб.

Потерпіла та її законний представник зазначили, що до обвинуваченого не мають жодних претензій, просять звільнити його від кримінальної відповідальності та закрити провадження щодо нього, адже потерпіла проживає з обвинуваченим однією сім'єю і бажає укласти з ним шлюб із досягненням шлюбного віку. Прокурор не заперечувала проти задоволення клопотання адвоката про закриття кримінального провадження на підставі ст. 48 КК України, оскільки із поданих захисником матеріалів та пояснень потерпілої та її законного представника слідує, що він перестав бути суспільно небезпечним, а тому наявні підстави для звільнення його від кримінальної відповідальності.

Суд вирішив задовольнити подане клопотання, установивши, що інкриміноване обвинуваченому кримінальне правопорушення вчинене вперше, він щиро кається у вчиненому, за місцем проживання зарекомендував себе позитивно, скарг на поведінку не надходило, на обліку в лікаря психіатра та лікаря нарколога не перебуває, під час провадження досудового розслідування активно сприяв розкриттю злочину, вину визнав повністю, проти звільнення його від кримінальної відповідальності внаслідок зміни обстановки не заперечує, шкоди чи тяжких наслідків у результаті вчиненого злочину не настало, він має постійні соціальні зв'язки, сім'ю та постійне місце проживання, а неповнолітня потерпіла та її законний представник не мають до обвинуваченого жодних претензій та просять звільнити його від відповідальності. Усе це дає підстави вважати, що обвинуваченого можна визнати таким, що перестав бути суспільно небезпечним, оскільки він сам та обстановка навколо нього зазнали таких змін, що унеможливлюють вчинення ним нового злочину, тому його можна звільнити від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки [136].

Аналізуючи цю справу, можна висловити кілька застережень. По-перше, слушність ухваленого рішення загалом не викликає сумнівів, адже після вчинення розпусних дій щодо неповнолітньої особи обвинувачений підтримував близькі стосунки з неї, фактично проживає однією сім'єю, вони готуються до народження дитини. Видається, що сукупність цих факторів з усією повнотою підтверджують зміну обстановки у виді втрати особою суспільної небезпечності. Щоправда, по-друге, окремі обставини, на які спирається суд, обґрунтовуючи своє рішення, сприймаються не переконливо в контексті розв'язання питання про можливість звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК України. Зокрема, не зрозуміло, як могли вплинути на розв'язання порушеного у клопотанні питання такі фактори, як щире каяття обвинуваченого, його позитивні характеристики, відсутність скарг, визнання вини. Вочевидь у розгляданому випадку зазначені обставини не повинні мати правового значення у межах вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. Цей вид звільнення від кримінальної відповідальності характеризується такими умовами: 1) закінчення строків передбачених ч. 1 ст. 49 КК України, які диференційовані за видами кримінального правопорушення; 2) відмова від вчинення протягом цих строків нового злочину певного ступеня тяжкості (переривання перебігу строку давності); 3) відмова від ухилення особи від досудового розслідування або суду (зупинення перебігу строку давності).

Звільнення від кримінальної відповідальності через давність стосується осіб, які вчинили кримінальні правопорушення будь-якого виду. Тому незалежно від того, яке розбещення неповнолітніх вчинено (з основним складом або з кваліфікованим) до особи може бути застосована ст. 49 КК України. Водночас з дня вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 156 КК України (нетяжкий злочин), встановлено строк

давності у виді п'яти років (п. 3 ч. 1 ст. 49 КК України), а з дня вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України (тяжкий злочин), – десять років (п. 4 ч. 1 ст. 49 КК України).

Потребує уваги той факт, що оскільки у ч. 1 ст. 49 КК України день використовується як одиниця обчислення строків (повна календарна доба з 00 годин до 24 годин), початком обчислення строків давності має бути день, наступний за днем вчинення кримінального правопорушення, що і варто відбити у поліпшеній ч. 1 ст. 49 КК України [87, с. 83 – 84, 148].

Згідно з ч. 6 ст. 49 КК України у разі вчинення розбещення неповнолітніх обчислення строків давності розпочинається з дня, коли така потерпіла особа досягла повноліття або у разі її смерті, мала б досягти повноліття. Це положення з'явилося у КК України з прийняттям Закону України від 18 лютого 2021 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції)» [66]. Згадуючи про цей важливий міжнародно-правовий акт, не може оминати увагу потребу його врахування при вирішенні правових питань, пов'язаних із застосуванням ст. 156 КК України. Зокрема, як резонно зауважує В. Омецинська, положення міжнародно-правових актів доцільно брати до уваги при тлумаченні норм КК України (поняття сексуального насильства, розбещення тощо) [90, с. 210].

Далі спробуємо показати, яким чином застосовується ст. 49 КК України щодо осіб, які вчинили розбещення неповнолітніх.

В одній зі справ, що розглядалася з обвинувачення особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України, захисник заявив клопотання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності на підставі ч. 1 ст. 49 КК України, у зв'язку із закінченням строків давності. Обвинувачений підтримав клопотання захисника, проти такого звільнення від кримінальної відповідальності не заперечував.

Водночас законний представник потерпілих заперечувала проти клопотання захисника, вважаючи, що обвинувачений заслуговує на суворе покарання.

Суд установив, що інкримінований злочин є тяжким, а отже, у такому випадку згідно з п. 4 ч. 1 ст. 49 КК України особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину і до дня набрання вироком законної сили минуло десять років. Згідно з даними обвинувального акту інкриміноване особі кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 156 КК України, вчинене у червні 2010 р. (більш точного часу в процесі розслідування не встановлено). Зважаючи на це десять років з дня вчинення обвинуваченим інкримінованого злочину вже минуло (01 червня 2020 р.). При цьому до цієї дати обвинувачений від суду не ухилявся, у розшук не оголошувався, перебіг строку давності не зупинявся.

Разом з цим встановлено, що вироком Ананіївського районного суду Одеської області від 20 липня 2017 р. обвинувачений засуджений за ч. 1 ст. 185 КК України до покарання у виді громадських робіт на строк 80 годин, за діяння вчинене 20 квітня 2017 р. Відповідно до ч. 3 ст. 12 КК України (у редакції закону, що діяв на час вчинення кримінального правопорушення) злочин, передбачений ч. 1 ст. 185 КК України (у цій же редакції), вважався злочином середньої тяжкості. Згодом діяння, передбачене ч. 1 ст. 185 КК України, вчинене в період перебігу строку давності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України, було визначено як проступок, а тому слід вважати, що зазначений строк давності не переривався.

Отже, взявши до уваги, що з моменту вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України, минуло понад десять років, обвинувачений проти звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності не заперечував, суд констатував наявність передбачених законом підстав для задоволення клопотання захисника та звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності на підставі ст. 49 КК України [135].

4.3. Додаткові (субсидіарні) кримінально-правові засоби щодо осіб, які вчинили розбещення неповнолітніх

Правові наслідки вчинення кримінального правопорушення не зводяться лише до застосування щодо винної особи основних засобів кримінально-правового впливу у виді настання кримінальної відповідальності або звільнення від кримінальної відповідальності. В окремих (спеціальних) випадках до правопорушника можуть бути застосовані також інші засоби кримінально-правового впливу, які називають додатковими або субсидіарними через те, що вони не підлягають самостійному призначенню. Додаткові засоби кримінально-правового впливу становлять реагування держави на вчинення окремих видів кримінальних правопорушень або за наявності специфічних обставин. Вони застосовуються разом з кримінальною відповідальністю або навіть при звільненні від такої.

Аналіз КК України показує, що до додаткових засобів кримінально-правового впливу відносять такі:

- обмежувальні заходи (розділ XIII-1 КК України);
- примусові заходи медичного характеру (ст. 92 – ст. 95 КК України);
- примусове лікування (ст. 96 КК України);
- спеціальна конфіскація (ст. 96-1, ст. 96-2 КК України);
- заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (розділ XIV-1 КК України).

Водночас не всі ці засоби можуть бути застосовані стосовно осіб, які вчинили розбещення неповнолітніх. Додатковими засобами кримінально-правового впливу, що не підлягають застосуванню у разі вчинення розбещення неповнолітніх, є обмежувальні заходи, адже вони стосуються лише осіб, які вчинили домашнє насильство. Решта засобів можуть поширюватися на осіб, як вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 156 КК України.

Далі розглянемо всі ці засоби у відповідному контексті.

Примусові заходи медичного характеру (ст. 92 – ст. 95 КК України).

Такі заходи передбачають надання психіатричної допомоги (амбулаторної або стаціонарної) особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, що застосовує суд з метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь.

Щодо осіб, які вчинили розбещення неповнолітніх примусові заходи медичного впливу можуть бути застосовані, якщо йдеться про випадки їх вчинення у стані обмеженої осудності, а так само їх вчинення у стані осудності, коли правопорушник захворів на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання. У разі, якщо особа вчинила розпусні дії у стані неосудності, то вона теж може зазнати примусових заходів медичного характеру, але така особа не вважається такою, що вчинила кримінальне правопорушення. Адже вона через відсутність осудності не суб'єктом кримінального правопорушення.

Вартує уваги те, що згідно з ч. 4 ст. 503 КК України примусові заходи медичного характеру застосовуються лише до осіб, які є суспільно небезпечними. Отже, відсутність суспільної небезпечності особи унеможлиблює застосування цих заходів.

Рішення про продовження, зміну або припинення застосування примусових заходів медичного характеру суд ухвалює на підставі заяви особи та висновку комісії лікарів-психіатрів закладу, у якому надається психіатрична допомога, або обраного особою незалежного лікаря психіатра, який обґрунтовує відповідну необхідність (ст. 95 КК України і ст. 514 КПК України).

Проілюструємо викладене на прикладі застосування примусових заходів медичного характеру щодо особи, яка вчинила розбещення неповнолітніх.

До суду надійшло клопотання прокурора про застосування примусових заходів медичного характеру у виді поміщення в психіатричну лікарню зі звичайним наглядом у кримінальному провадженні, щодо особи, яка в період

інкримінованого їй діяння хворіла і продовжує страждати на хронічне психічне захворювання у формі параноїдної шизофренії. За своїм психічним станом особа не могла і не може усвідомлювати свої дії або керувати ними, а тому вона потребує застосування примусового заходу медичного характеру у виді госпіталізації до психіатричної лікарні із звичайним наглядом.

Клопотання обґрунтоване тим, що зазначена особа, перебуваючи в центральному парку, маючи умисел на задоволення своїх сексуальних пристрастей, у спосіб вчинення розпусних дій щодо дитини, під приводом того, що ця особа проведе її через парк додому, став цілувати в губи, зняв з неї трусики та почав своїми пальцями торкатись статевих органів останньої та в подальшому засунув свої пальці до середини анального отвору, чим спричинив їй болісні відчуття. Таким чином особа вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене ч. 2 ст. 156 КК України.

Посилаючись на те, що відповідне діяння, вчинено у стані неосудності, прокурор просить застосувати примусовий захід медичного характеру.

Суд, заслухавши думку прокурора, який вважає за доцільне застосувати до ОСОБА_7 примусові заходи медичного характеру у виді госпіталізації до психіатричного закладу із звичайним наглядом, думку захисника, законних представників неповнолітньої потерпілої, вивчивши матеріали кримінального провадження, приходить до висновку про те, що оскільки в діях ОСОБА_7, вбачаються ознаки суспільно-небезпечного діяння, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України, що підтверджується дослідженими у суді доказами, зазначені дії вчинені ним у стані неосудності, оскільки на період вчинення суспільно-небезпечного діяння він не міг розуміти значення своїх дій та керувати ними внаслідок психічного захворювання та на даний час не видужав і до нього слід застосувати примусові заходи медичного характеру у виді госпіталізації до психіатричного закладу із звичайним наглядом [134].

Примусове лікування (ст. 96 КК України). Відповідно до ч. 1 ст. 96 КК України суд може застосувати примусове лікування, незалежно від

призначеного покарання, до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб. У разі призначення покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі (такі покарання передбачені за вчинення розбещення неповнолітніх) примусове лікування здійснюється за місцем відбування покарання. У разі призначення інших видів покарань примусове лікування здійснюється у спеціальних лікувальних закладах (ч. 2 ст. 96 КК України).

Метою примусового лікування можна вважати убезпечення суспільства від поширення соціально небезпечної хвороби та виліковування особи, яка є носієм цієї хвороби.

В Основах законодавства про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. використовується термін «соціально небезпечне захворювання» (туберкульоз, психічні, венеричні захворювання, СНІД, лепру, хронічний алкоголізм, наркоманію тощо), а в Законі України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06 квітня 2000 р. – «соціально небезпечні інфекційні хвороби» (туберкульоз, інфекційні хвороби, що передаються статевим шляхом, СНІД, проказа тощо).

Вивчення судової практики показує, що у кримінальних провадженнях про розбещення неповнолітніх, фактів застосування примусового лікування немає. Хоча відповідні передумови в окремих випадках існували. Як приклад розглянемо таку ситуацію.

Суд ухвалив обвинувальний вирок та визнав особу винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України, установивши, що засуджений, усвідомлюючи, що малолітня особа перебуває з ним в будинку одна та поряд відсутні сторонні особи, усвідомлюючи малолітній вік потерпілої та свою фізичну перевагу над нею, ліг на ліжко поряд з потерпілою та почав губами торкатись її обличчя та тіла в зоні молочних залоз. Коли малолітня повернулась до нього спиною та закрила очі, зробивши вигляд, що спить, засуджений продовжив розбещення,

стягнувши з неї штани та нижню білизну, оголивши її статеві органи, після чого торкався їх, не проникаючи в тіло.

Згідно з даними акту спеціальної медичної комісії з проведення медичних оглядів для направлення на примусове лікування засуджений має психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання алкоголю, вживання зі шкідливими наслідками. Водночас констатовано, що примусового лікування він не потребує. Зважаючи на такий висновок фахівців, суд ухвалив рішення про призначення покарання без застосування примусового лікування [17].

Спеціальна конфіскація (ст. 96-1, ст. 96-2 КК України). Спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених КК України, а саме ст. 96-1 та ст. 96-2 КК України. Показово, що відповідні положення кримінального законодавства України свого часу були визнані конституційними згідно з рішенням Конституційного Суду України [112].

Спеціальна конфіскація підлягає застосуванню не в кожному випадку вчинення кримінального правопорушення, але розбещення неповнолітніх належить до категорії діянь, що зумовлюють здійснення спеціальної конфіскації. Зокрема, однією з її умов є вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Як відомо, позбавлення волі – це те покарання, що передбачене як ч. 1 ст. 156 КК України, так і ч. 2 ст. 156 КК України.

Вилученням слід вважати позбавлення певного майна особи, яка фактично (законно чи незаконно) утримує його. Примусовий характер вилучення майна означає, що така дія не залежить від бажання володільця майна, є вимушеною для нього. Спеціальна конфіскація застосовується від імені держави за рішення суду із застосуванням примусових механізмів,

якщо особа не виконує зазначене судове рішення в добровільному порядку. Вилучення майна визнається безоплатним, оскільки при цьому держава не відшкодовує особі вартість майна, навіть якщо воно набуто на законних підставах [86, с. 284].

Спеціальна конфіскація застосовується щодо визначених у ст. 96-2 КК України об'єктів. Предметом спеціальної конфіскації можуть бути гроші, цінності та інше майно: 1) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна; 2) призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; 3) були предметом кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, – переходять у власність держави; 4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

Вивчення судової практики за ст. 156 КК України демонструє, що спеціальна конфіскація як додатковий засіб кримінального права, що може застосовуватися у разі вчинення розбещення неповнолітніх, фактично «не працює». Вочевидь причина цьому полягає у специфіці зазначеного кримінального правопорушення, що є безпредметним, воно не пов'язане з отриманням якихось матеріальних вигід тощо.

Водночас установлені поодинокі випадки, які підтверджують можливість застосування спеціальної конфіскації щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 156 КК України.

Зокрема, в одному з випадків особа підозрювалася у вчиненні розпусних дій щодо малолітньої особи (ч. 2 ст. 156 КК України), а також у вчиненні інших кримінальних правопорушень, передбачених ст. 301 КК України. Як з'ясував суд, підозрюваний, відшукавши в соціальній мережі

малолітню особу та достовірно переконавшись, що та є малолітньою і не має соціального досвіду міжстатевих стосунків, не обізнана щодо фізіології сексуальних контактів, не розуміє їх моральне, соціальне значення та правові наслідки таких контактів, розпочав реалізацію свого злочинного умислу, маючи на меті інтелектуальне розбещення потерпілої. Він під час листування, використовуючи психологічний тиск та психологічну безпорадність, тобто нездатність чинити належний опір, протистояти маніпулюванню та моральному пригніченню почав витребувати зображення малолітньої потерпілої в оголеному вигляді для задоволення власної статевої пристрасті, подальшого розповсюдження та збуту невстановленим особам.

Констатовано, що орган досудового розслідування має підстави вважати, що грошові кошти, які має на банківському рахунку підозрюваний, призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення.

Зрештою суд дійшов висновку, що відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 171 КПК України, підставою, з якої необхідно здійснити арешт майна на грошові кошти, що перебувають на банківських рахунках підозрюваного, є забезпечення спеціальної конфіскації, запобігання можливості їх приховування, перетворення чи відчуження. Слідчий, звертаючись до суду, просить накласти арешт на ці грошові кошти. Матеріали кримінального провадження, долучені до клопотання, підтверджують, що зазначені грошові кошти можуть бути здобуті внаслідок вчинення кримінального правопорушення та підлягати спеціальній конфіскації. Тому слідчий суддя задовольнив клопотання слідчого, ухваливши рішення про накладання арешту на грошові кошти, з метою забезпечення їх збереження від можливого приховування чи відчуження [131].

Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (розділ XIV-1 КК України). Як зауважують фахівці, хоча розділ XIV-1

Загальної частини КК України має назву «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», у ньому по суті йдеться про відповідальність юридичних осіб, оскільки положення цього розділу пов'язують передбачені ними негативні наслідки щодо юридичних осіб із вчиненням раніше кримінальним правопорушенням фізичної особи. Отже, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є ретроспективною реакцією держави на певну ситуацію, яка трапилася в минулому, що характерно для юридичної відповідальності. Цим заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб відрізняються, наприклад, від примусових заходів медичного характеру, які згідно зі ст. 92 КК України мають суто превентивний характер (мета цих заходів спрямована лише в майбутнє) [70, с. 72].

Відповідно до ч. 1 ст. 96-6 КК України суд може застосувати до юридичних осіб такі заходи кримінально-правового характеру: 1) штраф; 2) конфіскація майна; 3) ліквідація; 4) додаткові (нефінансові) заходи кримінально-правового характеру.

Згідно з п. 6 ч. 1 ст. 96-3 КК України однією з підстав для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України. При цьому, як зазначається у п. 2 примітки ст. 96-3 КК України, це кримінальне правопорушення визнається вчиненим в інтересах юридичної особи, якщо вони призвели до отримання нею неправомірної вигоди або створили умови для отримання такої вигоди, або були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності, або якщо неправомірна вигода була запропонована, обіцяна чи надана за вчинення чи невчинення будь-якої дії або за бездіяльність чи вплив на прийняття рішення в інтересах юридичної особи.

Таким чином відповідне нормативне положення фактично унеможлиблює застосування кримінально-правових заходів щодо юридичних

осіб у разі вчинення розбещення неповнолітніх, адже складно уявити, як розпусні дії щодо неповнолітньої особи можуть призвести до отримання вигоди юридичною особою або могли би спрямовуватися на ухилення такої особи від передбаченої законом відповідальності. Цей висновок яскраво підтверджує судова практика, аналіз якої виявив відсутність випадків застосовування кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб у разі вчинення розбещення неповнолітніх.

Висновки до розділу 4

1. Установлено та комплексно проаналізовано систему кримінально-правових засобів, передбачених Загальною та Особливою частинами КК України за вчинення розбещення неповнолітніх як злочину, ознаки якого містить ст. 156 КК України. Визначається, що вчинення розбещення неповнолітніх передбачає застосування до правопорушника два основних кримінально-правових засоби, а саме кримінальна відповідальність як типовий наслідок відповідного діяння, так і звільнення від кримінальної відповідальності як єдина альтернатива кримінальній відповідальності.

Аналіз змісту КК України показав, що кримінальна відповідальність може складатися з таких самостійних кримінально-правових засобів, як: а) покарання зі всіма його різновидами (статті 50 – 64, 98 – 102 КК України); б) звільнення від покарання чи його відбування (статті 74 – 87 КК України); в) судимість (статті 88 – 91 КК України). Усі ці засоби можуть реалізовуватися у разі, якщо особа вчинить розбещення неповнолітніх.

Вивчення засобів кримінального права, що використовуються стосовно осіб, винуватість яких у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України, установлена в судовому порядку, здійснювалася відповідно до зазначеного класифікаційного підходу – з почерговим висвітленням основних та допоміжних кримінально-правових засобів.

2. Розгляд розроблених у теорії кримінального права видів кримінальної відповідальності дав змогу висвітлити такі з них, як: позитивна, потенційна та ретроспективна. З огляду на це в контексті предмета проведеного дослідження аргументовано таке: 1) позитивна кримінальна відповідальність проявляється в тому, що на кожну особу, яка характеризується юридичними ознаками суб'єкта злочину, передбаченого ст. 156 КК України, покладається обов'язок відповідати за акт поведінки у виді розбещення неповнолітніх; 2) потенційна кримінальна відповідальність щодо осіб, які вчиняють кримінальне правопорушення, передбачене ст. 156 КК України, проявляється у тому, що вона утворює засіб неперсоніфікованого впливу (заборона-попередження); 3) ретроспективна відповідальність особи стосується вчиненого в минулому розбещення неповнолітніх, становить правовий наслідок цього кримінального правопорушення, у межах якого здійснюється реагування держави на відповідний акт поведінки.

3. Визначено, що вчинення особою розбещення неповнолітніх як діяння, що містить склад злочину, передбачений ст. 156 КК України, утворює підставу кримінальної відповідальності.

4. Установлено, що вчинення розбещення неповнолітніх за загальним правилом передбачає призначення особі, яка вчинила відповідне кримінальне правопорушення, двох основних покарань (обмеження волі і позбавлення волі на певний строк) та одного додаткового покарання (позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю) у разі вчинення розбещення неповнолітніх з кваліфікованим складом.

5. На основі вивчення правоінтерпретаційної практики Верховного Суду констатується, що у випадку, якщо особа вчинить розбещення неповнолітніх за ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України, суд може їй призначити додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися

певною діяльністю, незважаючи на те, чи суб'єкт цього злочину обіймав якусь посаду або займався певною діяльністю на час вчинення розпусних дій.

6. Установлено, що відповідно до результатів аналізу кількісних показників засудження осіб за розбещення неповнолітніх таке основне покарання, як обмеження волі до осіб, які вчинили відповідне кримінальне правопорушення майже не застосовується (зокрема, за останні п'ять років таке покарання лише тричі призначалося за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 156 КК України).

7. З метою забезпечення індивідуалізації кримінальної відповідальності та практичного впровадження принципу пропорційності у кримінальне право України пропонується передбачити у санкції ч. 1 ст. 156 КК України такий альтернативний вид основного покарання, як пробаційний нагляд. Доводиться, що лише цей вид покарання є єдиним, що узгоджується зі ступенем суспільної небезпечності розбещення неповнолітніх.

8. Запропоновано виключити із санкції ч. 2 ст. 156 КК України додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, адже воно встановлено як факультативне. У такому разі, з огляду на положення ч. 2 ст. 55 КК України, суд не позбавлятиметься можливості застосування цього покарання, якщо встановить, що особа вчинила розпусні дії, перебуваючи на певній посаді або зважаючи на заняття певною діяльністю.

9. Обґрунтовано, що санкції ст. 155 КК України потребують узгодження з санкціями ст. 156 КК України, зважаючи на те, що остання передбачає відповідальність за злочин, який характеризується більш високим ступенем суспільної небезпечності.

10. Проведений якісний аналіз обвинувальних вироків, ухвалених за ст. 156 КК України, дав змогу виявити, що здебільшого суди до мотивування рішення про призначення покарання підходять формально (відповідна частина обвинувальних вироків містить мінімум даних, які характеризують фактичні обставини, що зумовлюють обрання конкретної міри покарання,

натомість низка компонентів загальних засад призначення покарання ігноруються).

11. Установлено, що майже в половині випадків особи, які вчинили розбещення неповнолітніх, при засудженні звільняються від покарання, що загалом відповідає середньостатистичним показникам. При цьому усі особи, які звільнялися від покарання при засудженні за вчинення розбещення неповнолітніх, є такими, до яких застосовувалося звільнення від відбування покарання з випробуванням.

12. Визначено, що за вчинення розбещення неповнолітніх можуть бути застосовані такі види звільнення від призначеного покарання: 1) звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України); 2) звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності (ч. 5 ст. 74 КК України); 3) звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 – ст. 79 КК України).

13. Обґрунтовано, що за вчинення розбещення неповнолітніх можуть бути застосовані такі види звільнення від подальшого відбування покарання: 1) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України); 2) заміна покарання або його невідбутої частини більш м'яким (ст. 82 КК України); 3) звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України); 4) звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого (ст. 84-1 КК України).

Констатується неоднозначність рішення законодавця, який унеможливив застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служб щодо осіб, які вчинили розбещення неповнолітніх. Пропонується змінити абз. 2 ч. 1 ст. 81 КК України, передбачивши, що відповідний вид звільнення від відбування покарання не застосовується лише до осіб, засуджених за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, передбачених статтями 152 – 156-1 КК України.

14. Установлено, що за вчинення розбещення неповнолітніх можуть бути застосовані такі види звільнення від покарання та дострокового звільнення від його відбування: 1) звільнення від покарання у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання (ч. 2 ст. 74 КК України) або пом'якшує покарання (ч. 3 ст. 74 КК України); 2) звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК України); 3) звільнення від покарання за хворобою (ч. 1, ч. 2 ст. 84 КК України); 4) звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування (ст. 85, ст. 86, ст. 87 КК України).

15. Констатовано, що особа, яка вчинила розбещення неповнолітніх (ч. 1 ст. 156 КК України), може бути звільнена від кримінальної відповідальності лише на загальних підставах, якими є: 1) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України); 2) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК України); 3) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК України). Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 156 КК України, може бути звільнена від кримінальної відповідальності лише за впливом строків давності згідно зі ст. 49 КК України. Попри це протягом 2013 – 2024 рр. не було скеровано до суду жодного кримінального провадження за ст. 156 КК України з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності.

16. Установлено, що за вчинення розбещення неповнолітніх суд може застосувати такі допоміжні (субсидіарні) засоби кримінального права: 1) примусові заходи медичного характеру (ст. 92 – ст. 95 КК України); 2) примусове лікування (ст. 96 КК України); 3) спеціальна конфіскація (ст. 96-1, ст. 96-2 КК України); 4) заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (розділ XIV-1 КК України). Натомість не підлягають

застосуванню у разі вчинення розбещення неповнолітніх обмежувальні заходи.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукової проблеми, що виявилось у дослідженні складу злочину розбещення неповнолітніх та кримінально-правового реагування на його вчинення. Проведене дослідження дозволило сформулювати такі висновки.

1. За результатами здійснення характеристики сучасного стану кримінально-правової протидії розбещенню неповнолітніх в Україні було виявлено такі його особливості. По-перше, порівняно з іншими кримінальними правопорушеннями, які посягають на нормальний статевий розвиток неповнолітніх, найбільш високі показники виявлення властиві розбещенню неповнолітніх. По-друге, простежується тенденція до поступового збільшення кількості повідомлень про підозру у вчиненні розбещення неповнолітніх. По-третє. Лише кожне третє провадження за ст. 156 КК України, що надходить до суду, закінчується постановленням обвинувального вироку.

2. Досліджуючи об'єкт складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України, було встановлено, що основним безпосереднім об'єктом розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України) є нормальний статевий (сексуальний) розвиток неповнолітніх осіб, а додатковим (обов'язковим) – їхня статева недоторканість.

3. Вивчення об'єктивної сторони розбещення неповнолітніх показало, що об'єктивна сторона розбещення неповнолітніх як елемент відповідного складу злочину характеризується наявністю однієї обов'язкової ознаки, а саме суспільно небезпечного діяння у формі дії (у тексті ч. 1 ст. 156 КК України позначається словами «розпусні дії»). Доводиться, що розбещення неповнолітніх, будучи яскравим прикладом простих (одиничних) злочинів, за певних обставин може утворювати продовжуване діяння. Аргументовано можливість визнання розбещення неповнолітніх (за належних для того підстав) малозначним діянням. Наголошується, що незважаючи на відносну

стабільність ст. 156 КК України, істотні зміни, яких зазнав розділ V Особливої частини КК України, впливають на звуження обсягу поняття розпусних дій, а з'ясування їх змісту повинне відбуватися у контексті інших суміжних заборон.

4. За підсумками аналізу ознак суб'єкта складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України, доводиться, що таким суб'єктом є особа, яка досягла віку повноліття. Підвищений вік розглядається як додаткова спеціальна ознака, що може визначати суб'єкта розбещення неповнолітніх.

5. Вивчення змісту суб'єктивної сторони розбещення неповнолітніх дало змогу встановити, що психічне ставлення особи, яка вчиняє розпусні дії, характеризується наявністю таких ознак: 1) усвідомлення суспільно небезпечного характеру вчинюваного діяння (інтелектуальна ознака прямого умислу); 2) передбачення настання істотної шкоди для нормального статевого (сексуального) розвитку неповнолітніх осіб і бажання настання цієї шкоди (вольові ознаки прямого умислу). На основі узагальнення практики застосування ст. 156 КК України встановлено, що для розбещення неповнолітніх мотивом, який домінує, є сексуальний мотив (прагнення задовольнити потребу в сексуальному впливі на неповнолітню особу). Мета розбещення неповнолітніх здебільшого – це задоволення статевої пристрасті правопорушника, збудження у потерпілої особи статевого інстинкту.

6. За результатами встановлення змісту ознак, що кваліфікують розбещення неповнолітніх, обґрунтовано, що передбачені ч. 2 ст. 156 КК України ознаки (кваліфікований склад злочину) становлять обов'язковий додаток до ознак основного складу кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 156 КК України). Отже, при кваліфікації злочину за ч. 2 ст. 156 КК України обов'язковому встановленню підлягають конститутивні ознаки розбещення неповнолітніх, за відсутності яких кваліфікований склад цього правопорушення утворюватися не може. З огляду на те, що суб'єктом розпусних дій щодо неповнолітньої особи у віці від чотирнадцяти до

шістнадцяти років відповідно до ч. 1 ст. 156 КК України має визнаватися лише особа, яка є повнолітньою, тобто досягла вісімнадцятирічного віку, то суб'єктом вчинення аналогічних дій щодо малолітньої особи, тобто такої, яка не досягла чотирнадцятирічного віку, пропонується вважати особу, якій уже виповнилося шістнадцять років.

7. Розкрито низку особливостей основних кримінально-правових засобів, що можуть застосовуватися до осіб, які вчинили розбещення неповнолітніх. Зокрема, підставою кримінальної відповідальності за вчинення розбещення неповнолітніх є діяння, що містить склад злочину, передбачений ст. 156 КК України.

Вчинення розбещення неповнолітніх за загальним правилом передбачає призначення особі, яка вчинила відповідне кримінальне правопорушення, двох основних покарань (обмеження волі і позбавлення волі на певний строк) та одного додаткового покарання (позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю) у разі вчинення розбещення неповнолітніх з кваліфікованим складом.

У разі, якщо особа вчинить розбещення неповнолітніх за ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК України, суд може їй призначити додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, незважаючи на те, чи суб'єкт цього злочину обіймав якусь посаду або займався певною діяльністю на час вчинення розпусних дій.

Обґрунтовано, що санкції ст. 155 КК України потребують узгодження з санкціями ст. 156 КК України, зважаючи на те, що остання передбачає відповідальність за злочин, який характеризується більш високим ступенем суспільної небезпечності.

Особа, яка вчинила розбещення неповнолітніх (ч. 1 ст. 156 КК України), може бути звільнена від кримінальної відповідальності лише на загальних підставах, якими є: 1) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України);

2) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК України); 3) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК України). Водночас у практиці застосування ст. 156 КК України ці види звільнення від кримінальної відповідальності лишаються не затребуваними.

8. Установлено, що за вчинення розбещення неповнолітніх суд може застосувати такі допоміжні (субсидіарні) засоби кримінального права: 1) примусові заходи медичного характеру (ст. 92 – ст. 95 КК України); 2) примусове лікування (ст. 96 КК України); 3) спеціальна конфіскація (ст. 96-1, ст. 96-2 КК України); 4) заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (розділ XIV-1 КК України). Натомість не підлягають застосуванню у разі вчинення розбещення неповнолітніх обмежувальні заходи.

9.1. За підсумками виконання завдання щодо вдосконалення КК України пропонується:

9.1.1. Передбачити норму про кримінальну відповідальність за розбещення неповнолітніх в окремому розділі КК України.

9.1.2. Сформулювати ч. 1 ст. 156 КК України таким чином: «Вчинення розпусних дій щодо особи, яка завідомо для винного не досягла шістнадцятирічного віку».

9.1.3. Утворити кваліфікований склад розбещення неповнолітніх за ознаками: а) вчинення розпусних дій щодо двох або більше осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку; б) особою, яка досягла шістнадцятирічного віку, щодо малолітньої особи; в) вчинення розпусних дій повторно, або групою осіб.

9.1.4. Визначити особливо кваліфікований склад розбещення неповнолітніх у виді вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла одинадцятирічного віку, або якщо такі дії потягли тяжкі наслідки.

9.1.5. Уніфікувати використання у кримінальному законодавстві України термінологічного звороту «малолітня особа».

9.1.6. Щоб поняття близьких осіб було безпосередньо визначено у КК України та слугувало його потребам.

9.1.7. Уточнити формулювання ознаки, що кваліфікує розбещення неповнолітніх, відбивши, що більш сурова відповідальність за розбещення неповнолітніх настає у разі вчинення особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання **потерпілої особи** або піклування про **неї**.

9.1.8. Передбачити у санкції ч. 1 ст. 156 КК України такий альтернативний вид основного покарання, як пробаційний нагляд.

9.1.9. Виключити із санкції ч. 2 ст. 156 КК України додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

9.1.10. Змінити абз. 2 ч. 1 ст. 81 КК України, передбачивши, що відповідний вид звільнення від відбування покарання не застосовується лише до осіб, засуджених за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, передбачених статтями 152 – 156-1 КК України.

9.2. За підсумками проведеного дослідження сформульовано такі рекомендації щодо практики застосування КК України:

9.2.1. Розбещення неповнолітніх може утворювати ідеальну сукупність з домашнім насильством у разі, якщо особа вчиняє умисне систематичне психологічне насильство, щодо неповнолітньої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, у спосіб її розбещення.

9.2.2. Якщо особа припускається сумлінної помилки щодо фактичного віку потерпілої особи, то кваліфікація вчиненого за ст. 156 КК України виключається.

9.2.3. Вчинення розпусних дій стосовно малолітньої особи повинне інкримінуватися правопорушнику як тоді, коли він достовірно знав або припускав, що вчинює розпусні дії з малолітньою особою, так і в тому разі, коли він міг і повинен це усвідомлювати.

9.2.4. Особа, яка вчинила розпусні дії щодо неповнолітнього або неповнолітньої, будучи впевненою, що потерпіла особа не досягла чотирнадцяти років, підлягає відповідальності за закінчений замах на вчинення розпусних дій щодо малолітньої особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко С. М. Розслідування розбещення неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 242 с.
2. Азаров Д. С. Врахування ступеня тяжкості злочину при призначенні покарання із застосуванням статті 69 КК України (за результатами узагальнення судової практики). *Наука і правоохорона*. 2014. № 1 (23). С. 57 – 65.
3. Азаров Д. С., Калуп А. В. Кваліфікуючі ознаки складів злочинів: вибрані риторичні запитання. *Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 20 – 21 трав. 2011 р.). Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. С. 6 – 11.
4. Андрєєв А. В. Форми реалізації кримінальної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. 20 с.
5. Аніщук В. Вплив віку суб'єкта злочину на кримінальну відповідальність. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 172 – 175.
6. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.
7. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 19 с.
8. Біловол О. О. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство (ст. 126-1 КК України) : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2021. 244 с.
9. Богатирьов І. Г., Савченко А. В. Кримінальна відповідальність як сучасна проблема кримінального права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 133 – 137.
10. Борисов В. І., Дорош Л. В. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (коментар до законодавства). *Форум права*.

2006. № 1. С. 4 – 15. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2006-1/06bvicno.pdf>

11. Васильєв А. А. Формула та критерії осудності в кримінальному праві. Форум права. 2010. № 4. С. 127 – 136. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10vaavkp.pdf>

12. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. 1064 с.

13. Велике дослідження українського сексу. Як жителі України оцінюють своє сексуальне життя — цифри та факти / NV (18 листопада 2021 р.). URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/ukrajinskiy-seks-chi-zadovoleni-ukrajinci-svojim-intimnim-zhittiyam-opituvannya-novini-ukrajini-50195315.html>

14. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України : монографія. Київ : Атіка, 2005. 224 с.

15. Вереша Р. В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину : дис... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. 583 с.

16. Вирок Барського районного суду Вінницької області від 14 червня 2022 р., судова справа 152/1217/18. URL: <https://opendatabot.ua/court/104740076-b8a5e82d04dda677dbb330c922d569a5>

17. Вирок Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 08 листопада 2023 р. у справі № 274/7468/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114752360>

18. Вирок Бершадського районного суду Вінницької області від 14 грудня 2023 р. у справі № 126/2219/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115807289>

19. Вирок Васильківського міськрайонного суду Київської області від 27 квітня 2023 р. у справі № 362/3582/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110651053>

20. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 12 липня 2021 р. у справі № 753/8056/16-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98258807>

21. Вирок Демидівського районного суду Рівненської області від 21 березня 2024 р. у справі № 566/131/24. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117839178>

22. Вирок Жмеринського міськрайонного суду Вінницької області від 15 лютого 2022 р., судова справа № 1-кп/130/73/2022. URL <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/103303790>

23. Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 21 червня 2024 р. у справі № 591/836/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119883916>

24. Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 21 червня 2024 р. у справі № 591/836/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119883916>

25. Вирок Крижопільського районного суду Вінницької області від 08 серпня 2022 р. у справі № 134/653/21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105636074>

26. Вирок Ленінського районного суду м. Дніпропетровська від 04 березня 2022 р., судове провадження № 1-кп/205/376/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103614873>.

27. Вирок Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 12 квітня 2024 р. у справі № 182/547/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118343392>

28. Вирок Новодністровського міського суду Чернівецької області від 01 березня 2023 р. у справі № 719/131/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109347420>

29. Вирок Одеського апеляційного суду від 25 жовтня 2022 р. у справі № 521/2416/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106965295>

30. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 28 грудня 2018 р. у справі № 243/9975/16-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78997544>

31. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 28 грудня 2018 р. у справі № 243/9975/16-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78997544>

32. Вирок Тетіївського районного суду Київської області від 14 серпня 2024 р. у справі № 940/1282/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121002252>

33. Вирок Чернівецького апеляційного суду від 02 лютого 2022 р. у справі № 723/3797/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102912309>

34. Вовк З. Кримінально-правове значення віку суб'єкта складу злочину при кваліфікації. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. Вип. 1. Том. 2. С. 91 – 94.

35. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій ; вступне слово д.ю.н., проф. О.О. Дудорова. Київ : Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2016. 236 с.

36. Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 236 с.

37. Горох О. П. Правовий вплив, не пов'язаний з реальною (повною) кримінальною відповідальністю, на неправомірну поведінку. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Том 193. С. 86 – 91.

38. Горох О. П. Сучасні кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування : монографія ; наук. ред. А. А. Музика. Харків : Право, 2019. 676 с.

39. Горох О., Коломієць С. Про систему загальних засад звільнення від покарання. *European political and law discourse*. 2022. № 9 (5). С. 81 – 96.

40. Гриненко І. Ознаки суб'єкта злочину як критерії класифікації злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 182 – 187.

41. Дорош Л. В. Актуальні проблеми вдосконалення законодавства про відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 118. С. 149 – 159.
42. Драган О. В. Поняття й види заходів кримінально-правового впливу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 202 – 205.
43. Дудоров О. Новели кримінального законодавства України щодо відповідальності за секс-делікти: окремі проблемні аспекти. *Юридичний вісник України*. 8 – 14 лютого 2019 р. № 6. С. 12 – 13.
44. Дудоров О. О. Вибрані праці з кримінального права / переднє слово д-ра юрид. наук, проф. В. О. Навроцького. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. URL: <http://www.dudorov.com.ua/images/download/vibrani-pratsi-z-kriminalnogo-prava-2010.pdf>
45. Дудоров О. О., Задоя К. П. «Вік сексуальної згоди» у міжнародному праві, кримінально-правовій доктрині та Кримінальному кодексі України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 1 (85). С. 75 – 94.
46. Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. посібник ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 92 с.
47. Дудоров О. О. Кримінальна відповідальність: аналіз основних наукових концепцій. *Наука і правоохорона*. 2009. № 1-2. С. 76 – 78.
48. Дудоров О. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : наук.-практ. пос. / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ. ім. Е.О. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. 352 с.
49. Дудоров О. О., Письменський Є. О. Призначення додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певну посаду або займатися

певною діяльністю особи, яка відповідну посаду не обіймає або відповідною діяльністю не займається (аналіз правових позицій Верховного Суду). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. № 2. С. 62 – 86.

50. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. 288 с.

51. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : ВАІТЕ, 2014. 944 с.

52. Дудоров О., Письменський Є. Малозначність діяння: проблеми застосування та вдосконалення кримінального закону. *Юридичний вісник України*. 19–25 лютого 2016 р. № 7.

53. Дудоров О., Письменський Є. Малозначність діяння: проблеми застосування та вдосконалення кримінального закону. *Юридичний вісник України*. 26 лютого-3 березня 2016 р. № 8.

54. Дядічко В. І. Окремі проблемні аспекти відмежування сексуального насильства над дітьми від розбещення неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. Випуск 76: частина 2. С. 101 – 106

55. Євдокімова О. В. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. 20 с.

56. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення Офісу Генеральної прокуратури (Форма № 1) / Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehnyia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

57. Ємельянов В. П. Визначення об'єкта злочину у кримінально-правовій науці: дискусійні питання. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 2. С. 125 – 135.

58. Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. 142 с.
59. Загине́й З. А. Кримінально-правова герменевтика : монографія. Київ : Видавничий дім«АртЕк», 2015. 380 с.
60. Звіт Державної судової адміністрації України про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання (Форма № 6) / Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023
61. Карчевський М. Протидія злочинності в Україні : інфографіка (2013 – 2024) : інтерактивний довідник. 2025. CrimeDataLab. URL : <https://crimedatalab.org/>
62. Кирбят'єв О. О. До питання про суб'єктивну сторону кримінальних правопорушень. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск 1 (16), том 5, частина 1. С. 76 – 79.
63. Козлюк Л. Г. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ, 2009. 214 с.
64. Колос С. Об'єкт злочину у науці кримінального права. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 11. С. 196 – 199.
65. Конвенція про права дитини (підписана Українською РСР 21 лютого 1990 р., ратифікована Постановою Верховної Ради Української РСР 27 лютого 1991 р., набрала чинності для України 27 вересня 1991 р.) / Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021?find=1&text=статев#Text
66. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 р. / Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927

67. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна. Курс лекцій / за ред. М. Й. Коржанського. Київ : Атіка, 2001. 432 с.
68. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. В. Я. Конопельського, В. О. Меркулової. Одеса : ОДУВС, 2021. 472 с.
69. Кримінальне право України. Загальна частина : текст лекцій: Закон. Злочин. Відповідальність / В. О. Туляков, Н. А. Мирошніченко, Д. О. Балобанова. Одеса : Юридична література, 2014. 128 с.
70. Кримінальне право. Загальна частина (Українсько-європейські студії) : підручник : у 2 книгах / за ред. О. О. Дудорова, А. А. Стрижевської. Книга 2. Вчення про заходи кримінально-правового впливу. Загальна частина кримінального права європейських держав. Київ : Видавництво «Норма права», 2025. 788 с.
71. Кулик К. Д. Кримінологічна характеристика та запобігання розбещенню неповнолітніх в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2017. 221 с.
72. Кулик К. Д. Причини вчинення розбещення неповнолітніх в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 255 – 258.
73. Купар Д. Ю. кримінальна відповідальність у системі заходів кримінально-правового характеру: поняття, ознаки та види. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск 6 (21), том 2. С. 135 – 139.
74. Ларченко М. О. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, винного у статевому злочині : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 245 с.
75. Лисько Т. Д. Кримінально-правова охорона статевої недоторканості особи: деякі проблемні аспекти. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 181 – 188.
76. Мазур М. В. Інтегрований підхід до визначення об'єкта злочину та об'єкта правопорушення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2011. Спеціальний випуск № 5. С. 50 – 63.

77. Марін О. К. Звільнення від покарання та його відбування : навч. посіб. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 136 с.
78. Мармура О. З. Ознаки, що кваліфікують злочин : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 280 с.
79. Мартинишин Г. Я. Статева недоторканість як об'єкт кримінально-правової охорони в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2017. 220 с.
80. Митрофанова Ю. С. Статева свобода й статева недоторканість як об'єкти кримінально протиправних посягань: зміст та межі. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 61 – 71.
81. Музика А. А., Горох О. П. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів : монографія. Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2010. 256 с.
82. Музика А. А., Лашук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. 192 с.
83. Муха С. О. Передумова звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2019. Вип. 37. С. 134 – 150.
84. Муха С. О. Підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2020. Вип. 39. С. 103 – 113.
85. Наконечна І. М. Поняття кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак складу злочину. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 313 – 317.
86. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
87. Нікітіна А. А. Строки в кримінальному праві та їх значення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 218 с.

88. Нікіфорова Т. І. Теорія і практика застосування заходів кримінально-правового характеру : навчальний посібник. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. 175 с.

89. Новікова К. А. Обмеження свободи як вид покарання : монографія ; наук. ред. Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2019. 288 с.

90. Омецинська В. Ю. Кримінально-правова охорона статевої свободи та статевої недоторканості дитини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. 265 с.

91. Орловська Н. А. До питання про «примусову хімічну кастрацію». *Питання боротьби зі злочинністю*. 2019. Вип. 38. С. 75 – 88.

92. Орловська Н. А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2012. 40 с.

93. Орловська Н.А. Осудність та її види (порівняльний аналіз законодавства України та інших держав) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2001. 20 с.

94. Остапко К. С. Правова регламентація виконання покарання у виді позбавлення волі у виправних колоніях мінімального рівня безпеки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 20 с.

95. Острогляд О. В. «Закон Ромео та Джульєтти» та його реалізація в кримінальному праві України: запрошення до дискусії. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: журнал. Серія Право*. 2023. Вип. 15 (27). Т. 2. С. 285 – 290.

96. Панов М. І., Гальцова В. В. Проблеми кримінальної відповідальності за насильство в сім'ї. *Юридична Україна*. 2019. № 3. С. 19 – 28.

97. Панов М. І., Квасневська Н. Д. Кваліфікація злочинів при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність. У кн.: Панов

М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства: 70-річчю з дня народж. присвяч. Київ : Ін Юре, 2010. 812 с.

98. Пинаев А. А. Курс лекций по Общей части уголовного права. Харьков : СиМ, 2000. Книга первая : «О преступлении». 289 с.

99. Письменська О. В. Об'єктивна сторона розбещення неповнолітніх: аналіз теоретичних положень та кримінально-правових засад установлення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 3 (99). С. 140 – 158.

100. Письменська О. В. Суб'єктивні ознаки розбещення неповнолітніх: дискусійні питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Випуск 75: частина 2. С. 119 – 124.

101. Письменський Є. О. Звільнення від покарання осіб, засуджених за вчинення колабораційної діяльності: аналіз поточного стану правозастосування і його подальших перспектив. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 2 (22). С. 240 – 259.

102. Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Сєверодонецьк, 2020. 121 с.

103. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : монографія ; наук. ред. д-р юрид. наук, проф. О. О. Дудоров. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 728 с.

104. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. 720 с.

105. Постанова Об'єднаної палати Кримінального касаційного суду у складі Верховного Суду від 4 вересня 2023 р. у справі № 404/2081/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113396688>

106. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та

статевої недоторканості особи» / *Верховна Рада України*.
URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text

107. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 24 грудня 2015 р. № 5-221кц15. URL : reyestr.court.gov.ua/Review/55253289

108. Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 20 жовтня 2021 р. у справі № 487/3326/15-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100544979>

109. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Харків : Вид-во Кроссруд, 2008. 364 с.

110. Радутний О. Е. Розбещення та розпусні дії за ст. 156 КК України в координатах правової визначеності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1 (17). С. 120 – 145. URL : <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/254807>

111. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканість) від 27 жовтня 1999 р. № 9-рп/99 / *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99#Text>

112. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 96-1, 96-2 КК України (щодо спеціальної конфіскації) від 30 червня 2022 р. / *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-22#Text>

113. Світличний О. Доктринальне визначення об'єкта злочину розбещення неповнолітніх. *Публічне право*. 2013. № 2 (10). С. 134 – 144.

114. Світличний О. О. Кваліфіковані склади злочину розбещення неповнолітніх. *Право і суспільство*. 2013. № 3. С. 110 – 118.

115. Світличний О. О. Кримінальна відповідальність за розбещення неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2012. 231 с.

116. Світличний О. О. Суб'єктивні ознаки розбещення неповнолітніх. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2011. № 1. С. 232 – 237.

117. Севрюков В. В., Полегенька О. Р. Наукові та практичні погляди щодо визначення суб'єкта злочину у кримінальному праві України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 285 – 289.

118. Сердюк П. П. Еклектичні теорії кримінальної відповідальності. *Держава та регіони*. 2012. № 3. С. 158 – 162.

119. Сисоєва В. П., Бурякова К. Р. Обставини, що визначають суспільну небезпеку розбещення неповнолітніх. *Матеріали III Міжнародного молодіжного наукового юридичного форуму*, м. Київ, Національний авіаційний університет, 14 – 15 травня 2020 р. Тернопіль : Вектор, 2020. С. 283 – 285.

120. Сучасне кримінальне право України : наукові нариси : монографія / за ред. Н. А. Мирошніченко, Є. Л. Стрельцова ; передмова С. В. Ківалова. Одеса : Юридична література, 2017. 488 с.

121. Тацій В. Я. Об'єкт злочину. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 131 – 134.

122. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України станом на 10 січня 2024 р. / Реформування кримінального законодавства України. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.

123. Ткаченко І. М. Сучасні концепції потерпілого від кримінального правопорушення в теорії кримінального права. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2021. №4 (18). С. 73 – 85.

124. Трубников В. М. Поняття об'єкта злочину з нових позицій. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: Серія «Право»*. 2009. № 6. С. 14 – 18.

125. Тютюгін В. І. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид покарання. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1. С. 184 – 212.

126. Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий / Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, В. И. Антипов и др. ; отв. ред. С. С. Яценко. 3-е изд. Київ : А.С.К., 2003. 1088 с.

127. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.

128. Ус О. В. Кваліфікація злочину за ознаками об'єктивної сторони складу злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. Випуск 47. Том 3. С. 101 – 106.

129. Ус О. В. Кваліфікація злочину за ознаками суб'єктивної сторони складу злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2018. Вип. 49. Том 2. С. 130 – 136.

130. Ус О. В. Ознака, що обтяжує відповідальність і впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення: правова природа та поняття. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. № 2 (20). С. 26 – 47.

131. Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва від 09 серпня 2022 р. у справі № 752/2345/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105871792>

132. Ухвала Жовківського районного суду Львівської області від 06 листопада 2018 р. у справі № 444/3038/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77634534>

133. Ухвала Жовківського районного суду Львівської області від 24 жовтня 2018 р. у справі № 444/3038/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77349091>

134. Ухвала Покровського районного суду Дніпропетровської області від 04 грудня 2016 р. у справі № 189/1635/16-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62494681>

135. Ухвала Приморського районного суду м. Одеси від 23 жовтня 2024 р. у справі № 522/4061/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123165253>

136. Ухвала Татарбунарського районного суду Одеської області від 27 червня 2018 р. у справі № 515/682/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74999087>

137. Філей Ю. В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2005. 232 с.

138. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручн. для студ. вищ. навч. закл. Вид. 3-тє, доп. і перероб. Одеса : Фенікс, 2017. 468 с.

139. Фурса В. В. Дискусійні питання об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 156 КК України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 323 – 330.

140. Фурса В. В. Загальні ознаки суб'єкта злочину, передбаченого ст. 156 КК України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 5. С. 264 – 266.

141. Фурса В. В. Кримінальна відповідальність за розбещення неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2021. 20 с.

142. Хавронюк М. І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? *Юридичний вісник України*. № 21 (934). 25 – 31 травня 2013 року.

143. Харитонova О. В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству : науково-практичний посібник. Харків : ТОВ «Видавництво «Права людини», 2018. 344 с.

144. Хряпінський П. В. Позитивна кримінальна відповідальність (зміст, форми та реалізація): науковий нарис. Запоріжжя : ТОВ «КСК-Альянс», 2008. 115 с.

145. Хряпінський П. В., Світличний О. О. Обставини, що посилюють кримінальну відповідальність за розбещення неповнолітніх: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2018. Випуск 3 (39). С. 171 – 175.

146. Чмут С. В. Кримінальна відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 239 с.

147. Чорнозуб Л. В. Кримінальна відповідальність за ухилення від відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 208 с.

148. Чугуніков І. І. Об'єкт злочину як нормативне поняття. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2017. № 4 (58). С. 60 – 73.

149. Шурупова К. В., Афонічева Ю. С. Вчинення інтелектуальних розпусних дій у відношенні неповнолітніх. *Захист дитини від насильства та жорстокого поводження: сучасні виклики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3 черв. 2021 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 181 – 184.

150. Щербініна І. Ю. Наукові підходи до розуміння об'єкта злочину крізь призму заподіяння йому шкоди. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 3 (28), том 2. С. 166 – 170.

151. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / відп. ред. Ю. В. Баулін. Донецьк : ПП «ВД Кальміус», 2013. 424 с.

152. Якімова С. В., Лесяк Н. І. Домашнє насильство як вид кримінального правопорушення за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 3. С. 192 – 194.

153. Яремко Г. З. Система заходів кримінально-правового характеру. *Часопис Академії адвокатури України*. 2024. № 4 (25). Том 7. С. 89 – 96.

154. Ященко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія. Харків : НікаНова, 2014. 388 с.

155. Яценко А. М. Заходи кримінально-правового характеру: поняття, зміст і сутність. *Форум права*. 2013. № 3. С. 775 – 778.

156. Яценко А. М. Типовий ступінь тяжкості вчиненого злочину як засіб індивідуалізації покарання. *Європейські перспективи*. 2014. № 3. С. 167 – 171.

ДОДАТКИ

Додаток А

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Т.в.о. першого проректора
доктор юридичних наук, доцент
Ганна БУГА
20 25 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження
в науково-дослідну діяльність
Донецького державного університету внутрішніх справ

1. Комісія у складі:

Голова комісії: **Ірина СИРМАМІЙХ**, т.в.о. начальника відділу організації наукової роботи, кандидат економічних наук, доцент

Члени комісії: 1. **Андрій ЗАХАРЧЕНКО**, завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2, доктор юридичних наук, професор

2. **Тетяна ПОНОМАРЬОВА**, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3, доктор юридичних наук, старший дослідник

3. **Юлія ДАНИЛЕВСЬКА**, завідувач докторантури, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

2. Комісія встановила:

Результати наукового дослідження Письменської Оксани Вікторівни на тему «Розбещення неповнолітніх: склад злочину та кримінально-правові засоби реагування», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (науковий напрям – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право) використовуються в науково-дослідній діяльності Донецького державного університету внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень, спрямованих на подальший розвиток кримінального права.

У науково-дослідницькій роботі Донецького державного університету внутрішніх справ використовуються положення щодо:

– вольових ознак умислу суб'єктивної сторони розбещення неповнолітніх, які характеризуються передбаченням настання істотної шкоди для нормального статевого (сексуального) розвитку неповнолітніх осіб, а так само бажанням настання цієї шкоди, через що ці ознаки потребують установлення у кожному кримінальному провадженні за ст. 156 КК України;

– визначення змісту психічного ставлення особи до віку потерпілого та на основі поточних підходів КК України урахування при кваліфікації розбещення неповнолітніх завідомості стосовно віку потерпілої особи;

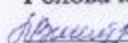
– можливості утворення ідеальної сукупності між розбещенням неповнолітніх (ст. 156 КК України) та домашнім насильством (ст. 126-1 КК України) у разі, якщо особа вчиняє умисне систематичне психологічне насильство щодо неповнолітньої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, у спосіб її розбещення;

– розгляду діяння, ознаки якого містить ст. 156-1 КК України, як первинного етапу у виді готування до розбещення неповнолітніх, та виключення через це можливості утворення сукупності зазначених кримінальних правопорушень;

– суб'єктом розбещення неповнолітніх є особа, яка досягла віку повноліття, тобто підвищений вік розглядається як додаткова спеціальна ознака, що може визначати суб'єкта складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України;

– про зміст суб'єктивної сторони розбещення неповнолітніх та ознаки, які характеризують психічне ставлення особи, яка вчиняє розпусні дії.

Голова комісії:

 Ірина СИРМАМИЙХ

Члени комісії:

 Андрій ЗАХАРЧЕНКО

 Тетяна ПОНОМАРЬОВА

 Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

ЗАРЕЄСТРОВАНО

в журналі обліку актів впровадження
результатів наукових досліджень в
науково-дослідну діяльність

Донецького державного університету
внутрішніх справ

« 14 » 03 20 20р.

Науковий співробітник ВОНР

 Мурзин І. Д.
(підпис, прізвище)

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Т.в.о. першого проректора
доктор юридичних наук, доцент
Ганна БУГА
20 25 р.

**АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження
в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ**

1. Комісія у складі:

Голова комісії: **Ольга ГАПОНЮК**, начальник навчально-методичного відділу, кандидат економічних наук, доцент

Члени комісії: 1. **Ольга КОВАЛЬОВА**, декан факультету № 1, гарант освітньо-професійної програми «Право (поліцейські)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 Право, галузь знань 08 Право, кваліфікація: бакалавр права, доктор юридичних наук, доцент
2. **Андрій УДОД**, завідувач кафедри кримінального права та кримінології факультету № 1, кандидат юридичних наук, доцент

3. **Тетяна ПОНОМАРЬОВА**, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3, доктор юридичних наук, старший дослідник

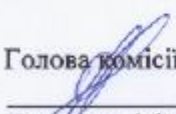
2. Комісія встановила:

Результати наукового дослідження Письменської Оксани Вікторівни на тему «Розбещення неповнолітніх: склад злочину та кримінально-правові засоби реагування», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (науковий напрям – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право), використовуються в освітньому процесі Донецького державного університету внутрішніх справ при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кримінально-правова кваліфікація» а також при підготовці лекцій і навчальних посібників із цих дисциплін. Зокрема в частині:

– особливості формування та реалізації кримінально-правової політики України щодо протидії розбещенню неповнолітніх, а також методологічних підхід щодо їх установлення з використанням емпіричних методів;

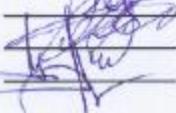
- характеристики основного складу злочину розбещення неповнолітніх (ч. 1 ст. 156 КК України) з визначенням його об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони;
- характеристики кваліфікованого складу злочину розбещення неповнолітніх (ч. 2 ст. 156 КК України) з визначенням ознак, що кваліфікують цей склад злочину;
- системи кримінально-правових засобів, передбачених Загальною та Особливою частинами КК України, які можуть застосовуватися за вчинення розбещення неповнолітніх як злочину, ознаки якого містить ст. 156 КК України;
- практичних рекомендації щодо практики застосування ст. 156 КК України, здійснення кримінально-правової кваліфікації розбещення неповнолітніх.

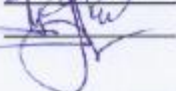
Голова комісії:

 Ольга ГАПОНЮК

Члени комісії:

 Ольга КОВАЛЬОВА

 Андрій УДОД

 Тетяна ПОНОМАРЬОВА

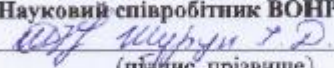
ЗАРЕЄСТРОВАНО

в журналі обліку актів впровадження
результатів наукових досліджень в
освітній процес

Донецького державного університету
внутрішніх справ

« 14 » 03 2025 р.

Науковий співробітник ВОНР

(підпис, прізвище)

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Письменська О. В. Об'єктивна сторона розбещення неповнолітніх: аналіз теоретичних положень та кримінально-правових засад установлення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 3 (99). С. 140 – 158.

2. Письменська О. В. Суб'єктивні ознаки розбещення неповнолітніх: дискусійні питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Випуск 75: частина 2. С. 119 – 124.

3. Письменська О. В. Ознаки, що кваліфікують розбещення неповнолітніх: кримінально-правовий аналіз. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету імені Короля Данила Галицького: Серія Право*. 2024. № 17 (29). С. 291 – 299 DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.8>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Письменська О. В. Об'єкт розбещення неповнолітніх: загальний кримінально-правовий аналіз. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи* : матеріали круглого столу (23 вересня 2022 року) / упор. І. В. Гловюк, Н. Р. Лащук, В. В. Навроцька, І. Р. Серкевич, Н. І. Устрицька. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 68 – 72.

2. Письменська О. В. Розпусні дії в складі злочину розбещення неповнолітніх: проблеми тлумачення кримінального закону. Актуальні проблеми кримінального права : матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 30 листоп. 2022 р.) / [редкол.: В. В. Чернеї, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.] / упоряд. А. А. Вознюк,

О. М. Шармар, О. А. Федоренко. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 124 – 127.

3. Письменська О. В. Ознаки, що кваліфікують розбещення неповнолітніх (проблеми вдосконалення кримінального законодавства). *International scientific conference “Scientific innovations in law amidst the impact of the Russian-Ukrainian war on the legal system” : conference proceedings* (February 7 – 8, 2024. Riga, the Republic of Latvia). Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. P. 127 – 131.